

Ottar Strømme

I tilfelle opprør

Det norske militærapparatet fra 1814 til 1905

Vapen mot folket - 1

OKTOBER

Våpen mot folket — 1

I tilfelle opprør

Våpen mot folket — 1

Ottar Strømme

I tilfelle opprør

Det norske militærapparatet
fra 1814 til 1905

Forlaget Oktober A/S
Oslo 1979

Våpen mot folket — 1

Ottar Strømme:

I tilfelle opprør

Det norske militærapparatet fra 1814 til 1905.

© Forlaget Oktober, 1979

1. opplag 1979

Trykt hos A/S Duplotrykk, Oslo 1979

ISBN 82-7094-205-7

Denne serien består av tre bind.

De andre er:

Våpen mot folket — 2

Den hemmelige hæren

Den hemmelige militære organisasjonen mot «indre uro»
i Norge fra 1918 til 1940.

Våpen mot folket — 3

«Stille mobilisering»

Hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april 1940,
og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen.

Forsida:

I bakgrunnen Hans E. Reimers kjente bilde av Torgslaget i 1821. Bildet er en fargelagt pennetegning, og oppbevares i Universitetsbiblioteket i Oslo. Literat Hans E. Reimers (1788—1883) har sannsynligvis blitt inspirert til å lage bildet av Henrik Wergelands tegning av Torgslaget i «Phantasmer». Wergelands tegning er gjengitt på side 78—79. I forgrunnen er montert en norsk grenader i uniformen fra 1814.

Innhold

Forord	s. 9
«Våpen mot folket»	s. 9
Den norske militærtradisjonen	s. 10
Forsvarets oppfatning av sin egen historie . .	s. 11
«I tilfelle opprør ...»	s. 15
Enkelte forkortelser og begreper	s. 19
Første kapittel	
Det svenske angrepet på Norge i 1814	s. 23
«Det blir ikke godt, før vi gjør som i Frank- rike»	s. 23
Den danske hæren i Norge blir norsk	s. 27
Opprørsfanen heises og marineledelsen de- serterer	s. 34
«Dertil har Deres kgl. Høihed ikke mere Ret end jeg»	s. 37
Kattekrigen	s. 46
Andre kapittel	
Hæren mot Stortinget og feiringa av 17. mai . .	s. 63
Hæren stopper bondetoget i 1818	s. 64
Mobiliseringa mot Stortinget i 1821 og 1828.	s. 65
Torgslaget	s. 71
Kongen truer med statskupp i 1836	s. 81
Tredje kapittel	
Den første arbeiderbevegelsen blir knust med militærmakt	s. 88
Februarrevolusjonen og krigen i Schlesvig . .	s. 89
Skandinavismen	s. 91
«En kamp må begynne ...»	s. 93
Tropper til Levanger og Trondheim	s. 96
Felttoget til Hønefoss og «Hattemakerkri- gen»	s. 98

Militære tiltak i Østlandsområdet	s. 104
Rykter om hemmelige militære tiltak	s. 108
Hva som egentlig skjedde	s. 111
Slutten på Thranerørsla	s. 118
 Fjerde kapittel	
Det gamle regimet vakler — og stives opp av hæren	s. 122
De militære aksjonene på Kampen og Våler- enga i 1878 og 1880	s. 127
Påskudd for militær opptrapping mot Stor- tinget	s. 134
Kongen ønsker mer vold, og får det som han vil	s. 136
 Femte kapittel	
Parlamentarismen seirer — militære forberede- lser til statskupp	s. 141
Stortinget avskaffer borgervæpninga	s. 142
Forslag om å opprette et hemmelig ordens- vern innafor hæren	s. 146
Kongen og militærledelsen forbereder stats- kupp	s. 151
 Sjette kapittel	
Nye forberedelser til statskupp i 1893 — igjen i militær regi	s. 162
Svenske stormaktsdrømmer og opprustning .	s. 164
Nytt militært komplott mot Stortinget	s. 167
Flaggstriden	s. 172
 Sjuende kapittel	
«Fred med Norge!»	s. 177
«Fälttogplan väst»	s. 185
Striden om de norske forsvarsplanene	s. 188
Admiralstriden	s. 194
1905 — ei vurdering og ei oppsummering . . .	s. 200
 Noter	 s. 206

Bilag

Uddrag af afdelingernes udtalelser angaaende spørgsmaalet om eventuell anvendelse af armeens afdelinger som ordensvern i byerne. Xania i April 1883. G. Lange s. 214

Personregister s. 229

Bilder og illustrasjoner

Slaget på Københavns red	28
Slaget ved Sjællands odde	30
Fangeskipet Bahama	32
Kanonjolle	35
Grenaderer ved grensa	39
Slaget i Lyngør	45
Kanonsjalupper	50
Svenske dragoner ved Rakkestad	52
Svenske forhandlere	54
Norsk skiløpersoldat i 1814	60
Amalgamation	70
Torgslaget	78—79
Carl Johan inspiserer	84
Statsbygningen	92
Arbeidernes stilling	95
Peer og korporalen	100
Det norske Statsdampskib	105
Stortingsmann Walstad	113
Kommisjonsmedlem	119
Rekrutskolen	125
Disiplinen i hæren	126
Fra «Krigsskuepladsen»	133
Hvis Trykket bliver for stærkt	143
Mørkets Gjerninger	156
Giv Akt. Riflering	159
Fra «Molboiseringen» i Horten	168

Det første panserskipet.	173
Blaaboka	176
Russernes krigsplan	181
Krigen i «Afkrogen»	183
To syn på truselen fra Russland	188—189
Høymesse i en svensk kirke	192
Nelson—Børresen	192
Engelske turister på «Karl Johan»	199
Sverige under den utenlandske presse.	202
Norske og svenske panserskip 1905	204

Kart

Den norske opmarsjen og det svenske angrepet i 1814	47
Kart over Kristiania i 1827	74—75
Bykart fra Kristiania fra 1870-åra	128
Planlagt oppmarsj i østlandsområdet i 1905.	186

Forord

«Våpen mot folket»

Denne boka er første bind i serien «Våpen mot folket». Bind 2 i denne serien tar opp norsk militærhistorie i mellomkrigstida. Den viser at forsvaret i denne tida var organisert utifra formålet å holde den norske arbeiderklassen i kne, og ikke utifra å møte den truselen de store imperialistmaktene representerte mot Norge på den tida. Bind 3 i serien viser hvordan denne indre beredskapen og de planene som fulgte av den fikk konsekvenser i 1940. Mobiliseringa skjedde ved ei «stille mobilisering» som var utarbeidd for å brukes ved indre uroligheter, og mobiliseringsbeholdningene av våpen var gjort ubrukelige fordi den militære og politiske ledelsen ville sikre seg mot at arbeiderne storma våpenlagrene og tok geværene.

I denne boka skal vi prøve å vise hvordan disse planene kan føres tilbake til ei annen tid. Til den tida da den norske arbeiderklassen for første gang organiserte seg og oppsto som ei organisert kraft i samfunnet. Til den tida da det norske folket sto midt oppe i en omfattende kamp for demokratiske rettigheter og for nasjonal sjølstendighet mot det svenske overherredømmet.

Denne boka tar opp hvordan de samme planene mot indre uroligheter blei utvikla og satt ut i livet av svenskekongen, riktignok i en mindre størrelsesorden, for å knuse den nasjonale og sosiale reisningen i Norge.

Den norske militærtradisjonen

Nå er det ikke slik at disse planene har oppstått i et vakuum. De har oppstått i ei politisk samtid og innafor en historisk tradisjon. Når offiserer bruker begrepet «den militære tradisjon», så er ikke det en floskel eller et tomt begrep. Det militære apparatet har sine egne lover, sine egne systemer og sin egen historie. Det har sin egen indre disiplin og strenge krav til rangering og lojalitet, som setter offiserskorpset og dets organisasjoner i ei absolutt særstilling innafor staten, og gjør det nesten umulig for en utenforstående å trenge inn.

I alle land i Vesten har de profesjonelle offisersmiljøene utgjort strengt atskilte sosiale miljøer. De har rekruttert sine etterfølgere og forma tenkemåten sin svært isolert fra resten av samfunnet. Slik har også den norske militære tradisjonen utvikla seg. Ikke noe står mer sentralt innafor denne tradisjonen enn årstalla 1814 og 1905.

Det er gått seks slektsledd sia 1814. Ei kort tid, sett historisk. Ikke lengre enn at oldefaren min kunne vært født i 1814 og at hans far kunne opplevd 1814 som voksen mann. Denne korte tida utgjør Norges historie som moderne stat, den omfatter hele den tida som den moderne norske militære tradisjonen omfatter. Det er ei kort tid, og det er et land med ei lita befolkning. Det norske offiserskorpset har alltid vært et lite offiserskorps sett i europeisk sammenheng. Noen få familier har i nesten alle disse slektsledda dominert det profesjonelle offisersmiljøet. Den norske militærhistoria har derfor også det særpreget at den har vært båret oppe av et lite antall personer. Disse familiene har på tross av store politiske omskiftelser spilt rolla som det beståendes forsvarere ved de store korsveiene i norsk politisk historie, som vi skal komme nærmere inn på. Den norske reaksjonens historie er også disse familie-

nes historie. På nesten lovmessig vis dukker de samme navna opp igjen i 1829, 1851, 1878, 1884 og 1893 og seinere etter verdenskrigene.

Militærhistoria fra det forrige hundreåret er i all hovedsak historia om hvordan en krets av nordmenn gjorde seg til forrædere mot nasjonen for å tjene svensekongen ikke bare i det stille og i det små, men også i de store øyeblikka da den tvangsinngåtte unionen hang i en tynn tråd.

En skulle tro at det ikke lenger var noe stort politisk behov til stede i samfunnet for å forsvare dette kapitlet av norsk historie. Slik er det imidlertid ikke. Mens faghistorikere har skrevet bindsterke verk om det forrige hundreåret hvor det i grove trekk hersker enighet om den militære ledelsens politiske rolle, så sprer Forsvaret framleis skrifter som fullstendig reviderer historikernes resultater, og som har sine oppfatninger fra krefter som hørte til på ytterste høgre fløy i forrige hundreår. En kan stille seg spørsmålet om hvordan dette kan skje. Det fagmilitære historikermiljøet ved Forsvarets krigshistoriske avdeling (FKA) har hatt alle muligheter til å orientere seg i resultatene fra det sivile forskermiljøet her i landet.

Forsvarets oppfatning av sin egen historie

Men disse mulighetene ser det ikke ut til at FKA har gjort nytte av. Et av de groveste eksemplene på dette er ei lita historiebok, utgitt etter Forsvarsdepartementets bestemmelse, med navnet: «Forsvarets rolle i Norges historie». Denne boka er først og fremst skrevet for militært personell, til militære skoler og rekrutter. Vi skal se litt nærmere på denne boka, fordi den gir ei sammenfattende vurdering av norsk militærhistorie helt fra middelalderen og fram til i dag. Den er autori-

sert ved at den er ført i pennen av generalmajor Bjørn Christophersen og utgitt ved Forsvarets Krigshistoriske Avdeling. Jeg har foran meg to utgaver av denne boka, ei fra 1965 og ei fra 1970. Det er ikke så stor forandring fra den ene til den andre. Ingenting i forord eller etterord til den andre utgava antyder grunnen til endringene, slik som er vanlig når nyutgava inneholder endringer av betydning. Jeg skal gi noen smakebiter på hvilken oppfatning av norsk militærhistorie vi finner i denne boka. Først fra forordet i 1965-utgava (s. 5):

«I denne lille boken, som gis ut etter Forsvarsdepartementets bestemmelse, skal vi feste oppmerksomheten ved noen hovedtrekk av forsvarrets rolle i vår eldre historie. Dernest vil vi gi en oversikt over Norges krig 1940—45.

Men forsvarrets rolle dreier seg ikke bare om krig. Flere ganger har det gjort viktig innsats i *vakthold for fred*. Det skal vi også gi noen eksempler på.

En annen side av forsvarrets virke i fred gjelder hva det gjennom tidene har ført med seg til fremme av materiell og kulturell utvikling for vårt folk ...»

I 1970-utgaven finner vi omtrent den samme formuleringen igjen, på et annet sted i boka (s. 69):

«Forsvarets rolle i Norges historie er ikke begrenset til vakthold om fred og innsats i krig. Forsvaret har gjennom tidene også ført med seg meget til fremme av materiell og annen kulturell utvikling i vårt land. Først og fremst dreier det seg her om *befalets* innsats på sivile områder.»

Sitatene framhever den positive rolla forsvaret har hatt for landet. At militæret i ganske stor utstrekning har blitt brukt, og i enda større utstrekning forberedt

brukt, — mot landets egen befolkning, blir ikke nevnt med et ord. Bruken av eksempler i boka understreker dette. Krigen i 1814 har fått brei behandling, men at militæret blei brukt til å knuse arbeiderforeningene i 1851 er ikke nevnt med et ord. De militære kuppforberedelsene mot Stortinget i 1884 og 1893 er ikke nevnt med et ord. Derimot får mobiliseringa i 1905 stor oppmerksomhet. Felittoget til Sulitjelma i 1918, eller den militære okkupasjonen av Menstad i 1931, er ikke nevnt med et ord. Det gjelder for begge utgavene.

En slik historiemetode er lærerik. Den blir ofte kalt historieforfalskning. Den går ut på å bare ta med materiale som bygger opp om egne konklusjoner, og late som om annet materiale ikke eksisterer. Dermed blir ikke resultatet overraskende for den som *ikke* har studert norsk militærhistorie inngående og derfor ikke har motforestillinger. Påstander som: «I Norge har hæren og flåten nesten alltid vært innstilt på forsvar av landet.» (1965-utgava, s.7), høres rimelige ut. At det hersker ganske stor enhet blant faghistorikerne om at det *dessverre* ikke var slik i mesteparten av dansketida og unionstida med Sverige, kan det neppe være tvil om.

Behandlinga av militæret i dansketida er et kapittel for seg. Her snakkes det om den «dansk-norske fellesflåte» og om «*vår* hærs» deltakelse i krigene mot Sverige som om man fullstendig har glemt at det var Danmarks flåte og Danmarks kriger, og at Norge sjøl var militært, økonomisk og politisk okkupert av Danmark. Boka nevner ikke de mange militære bondeopprøra mot danskestyret med en setning. I stedet blir de viktigste militære redskaper *for* danskestyret, festningene, omtalt slik: «Det eneste lyspunkt i bildet av Forsvaret i Norges nedgangsperiode er *festningene*.» Det var litt av noen «lyspunkt». Foran murene på disse «lyspunktene» blei de fleste norske opprørshærene hogd ned av danske og tyske menn, og bak dem råtna de overlevende i lenker.

Bokas høyst tvilsomme metodebruk viser seg imidlertid ikke bare i at det *viktigste* materialet er utelatt. Den viser seg også i behandlingen av de hendingene den faktisk tar opp, svært ofte ved ei urimelig overdimensjonering av de militære faktorenes betydning. Om hendingene i 1814 kan vi lese i 1965-utgava (s.5):

«Våren 1814 kunne riksforsamlingen på Eidsvoll arbeide i ro dekket av forsvarets vakthold langs grensen. Og da svenskene angrep Norge sommeren samme år, bidro forsvaret i vesentlig grad til Eidsvollsverkets redning.»

Og videre (på s. 20):

«Når resultatet ble så rimelig for Norge, skyldes det ... framfor alt det norske forsvar, som var så sterkt at det måtte fremstille seg som helt utilrådelig for Carl Johan å ta opp en kamp på liv og død med de blodige ofre som Sverige i såfall måtte ta på seg. Det norske forsvar hadde gitt nordmennene et pusterom til å få Eidsvollsverket fullført, i siste instans ble det også Eidsvollsverkets redning. Uten forsvaret kunne friheten aldri vært reddet.»

I 1970-utgava er behandlingen av 1814 mer nyansert enn i 1965-utgava, men vi kan framleis lese at (s. 25) «...i ly av forsvaret kunne riksforsamlingen på Eidsvoll utføre sitt grunnlovsverk ...»

Beklagelig eller ikke — så er det et faktum at forhandlingene i Moss kom som et resultat av at den norske hæren var slått og at Carl Johan ønsket ei forhandlingsløsning *på tross* av at den norske hæren var slått. Det historiske grunnlaget for disse forhandlingene var nettopp at Carl Johan så at han var i stand til å innlede et kompromiss med den militære ledelsen og kretsene rundt Christian Fredrik — med det formålet å

utmanøvrere sjølstendighetsmennene. Og ikke minst at han ønsket en rask avgjørelse.

Men det går an å påstå at hæren ikke var slått, så lenge en håper at påstandene ikke kommer historikere for øre. Slik kan man skape tradisjon.

Etter dette bør det ikke forbause noen at *ingen av utgavene sier ett ord* om at militærapparatet i tida 1814—1905 blei brukt *mot* norske nasjonale interesser og *mot* underklassene i landet, eller at de sier like lite om at militære i åra etter 1905 og fram til 1940 *bare* blei brukt mot «indre fiender». Vi skal komme tilbake til det i denne framstillinga og i de to neste bøkene.¹

«I tilfelle opprør ...»

Denne boka begynner med 1814 og slutter med 1905. Dette er på mange vis en slutta historisk epoke for Norge. Fra å være et føydalt jordbruksland til å bli en moderne kapitalistisk industristat. Fra først dansk, så svensk overherredømme, til sjølstendighet.

Boka forsøker å gi et svar på hvilken rolle militærvesenet i Norge spilte i denne utviklinga. Når det gjelder den generelle historiske utviklinga, politiske og sosiale forhold, bygger framstillinga på allment anerkjente verker. Fordi epoken er så lang, er det vanskelig å unngå at behandlinga av den generelle utviklinga blir summarisk, og at viktige uenigheter blant forskerne om forskjellige spørsmål er utelatt. Emnet for boka er militærapparatet i forrige hundreåret, og ikke norsk historie allment. Derfor ei slik avgrensing.

Nå kan det også hevdes at behandlinga av de militære forholda kunne vært mye mer detaljert. Det er jeg i og for seg enig i. Men det har ikke vært hensikten med denne boka å lage en detaljstudie av den militærpolitiske eller militærtekniske utviklinga. Hensikten har

vært å vise hvordan den særegne norske militærtradisjonen oppsto, og hvordan denne tradisjonen sammen med andre forhold skapte det nødvendige grunnlaget for at det fra rundt midten av hundreåret ble satt ut i livet hemmelige militære tiltak mot den sosiale og (seiere) nasjonale reisninga som var under utvikling. I den allmenne framstillinga har jeg derfor bare tatt sikte på å gi en karakteristikk av militærets rolle i samfunnet, slik det stort sett er enighet om blant historikerne.

Det egentlige hovedtemaet i denne boka er de spesielle indre militære tiltaka som har å gjøre med at våpen blir gjort ubrukelige og at organiseringa av spesielle avdelinger i tilknytning til «indre uroligheter» tar til. Denne boka er nødvendig for å forstå de historiske røttene til de tiltaka som i mellomkrigstida slår ut i full blomst med organiseringa av «Den hemmelige hæren» (bind 2 i denne serien) og i 1940 fører til «Stille mobilisering» (bind 3) i stedet for krigsmobilisering.

Manuskriptet til denne boka har vært gjennomgått av historikere og andre med kjennskap til perioden. Jeg er svært takknemlig for den hjelpen jeg har fått, med kritikk og råd og vink.

Analysen av det militære spillet i 1851 og i tilknytning til forfatningskrisene og klassekampene i slutten av hundreåret, er gjort på bakgrunn av forskningsarbeid i de militære arkivene. En del militært materiale blir offentliggjort for første gang, og er skaffet fram gjennom dette arbeidet.

Oversikt over litteratur og kilder til denne boka og resten av serien er gjengitt som bilag til bind 3, «Stille mobilisering». Noe er også gjengitt i notene til denne boka.

Jeg vil også her få lov til å uttrykke en takk til alle som har bidratt med råd til å gi ut denne serien, ansatte ved forskjellige arkiver og biblioteker, forlagsfolk og ansatte ved trykkeriet, historikere, hovedfagsstudenter og andre.

Bind 2 og bind 3 som allerede er kommet ut, har skapt en del debatt i pressa. Jeg vil gjerne avgrense meg fra en type oppfatninger som jeg delvis er blitt tillagt i debatten. Jeg skulle liksom ha skrevet disse bøkene med det utgangspunktet at «forsvaret skal rives ned» osv. Til det vil jeg gjerne komme med noen kommentarer. Disse tre bøkene er skrevet delvis ut fra eget forskningsarbeid, delvis ut fra et sammendrag av forskningsarbeid og historieforskning som er allment anerkjent for perioden. Til sammen beskriver dette materialet den norske moderne militærtradisjonen, slik den i all hovedsak har kommet til uttrykk. Dette er spørsmål om å akseptere eller ikke akseptere den faktiske historiske utviklinga i Norge. Det er et udiskutabelt faktum at den nåværende fagmilitære ledelsen for forsvaret *aldri* har innrømmet, verken offentlig eller på andre måter, at dette er forsvarets historie. *Tvert imot*, jeg har dokumentert her at forsvaret sprer *stikk motsatte* oppfatninger i sine egne rekker. Dette enkle faktum *og ikke noe annet* er mitt utgangspunkt. Som de fleste andre her i landet mener jeg at vi må ha et forsvar. Men det må være et *forsvar*, og ikke et *indre politi* retta mot flertallet av befolkninga, slik det har vært i mesteparten av, men ikke i hele, vår moderne historie. Den norske militærtradisjonen omfatter også kretser av offiserer og politiske synspunkter som har stått i strid med de offisielle og utad aksepterte, ja som til og med i 1905 kom til å få mye av karakteren «offentlig akseptert».

At det var ei gruppe radikale venstremenn og republikanere blant offiserene som tvang de gamle unions-tro og kongetro høgrefoffiserene på retrett og dermed gjorde den militære opptrappinga mulig, hører ikke til de fakta om 1905 som er allment akseptert blant offiserer i dag. I mellomkrigstida hadde radikale og patriotiske offiserer ei vanskelig tid. Men det fantes de som turde protestere på at hele militærapparatet blei organisert mot arbeiderbevegelsen, sjøl om slike protester

bare kom fram i interne skriv til Forsvarsdepartementet og generalstaben.

Patriotisk og demokratisk innstilte offiserer fins det sjølsagt også i dag. Det fins til og med radikale offiserer. Noen har «overlevd» den kalde krigen, noen har blitt pressa ut av aktiv tjeneste og inn i reserverullene, noen er aktive som yrkesoffiserer. Ei historisk gransking av den militærpolitiske debatten i offiserskretser i 60- og 70-åra vil utvilsomt vise at mange av synspunktene fra 1905-tida også fins i dag.

Ottar Strømme

Enkelte forkortelser og begreper jeg har brukt

NK	— nestkommanderende
hok	— Hærens overkommando
kg	— kommanderende general
ka	— kommanderende admiral
Genst.	— generalstaben
DK	— distriktskommando
ØK	— øverstkommanderende
FD	— forsvarsdepartementet
Jus.dep.	— justis- (og politi-) departementet
Div.	— divisjon
Brig.	— brigade
Reg.	— regiment
Bat.	— bataljon
Kp.	— kompani
Esk.	— eskvadron
Btt.	— batteri
FF	— Fossumstrøkets festning
IR 1	— Infanteriregiment nr. 1
AR 1	— Artilleriregiment nr. 1
DR 1	— Dragonregiment nr. 1
I/IR 1	— 1. bataljon av Infanteriregiment nr. 1
Kp. 5/IR 1	— 5. kompani av Infanteriregiment nr. 1
Landv. kp	— landevernskompani
Sankp.	— sanitetskompani
mot.art.	— motorisert artilleri
MG	— maskingevær
Mitr.	— mitraljøse
gen. maj.	— generalmajor
ob.	— oberst
obltn.	— oberstløytnant
maj.	— major
sersj.	— sersjant
vpl. sersj.	— vernepliktig sersjant

- FDs arkiv — forsvarsdepartementets arkiv
 GS arkiv — generalstabens arkiv
 HOKs arkiv — Hærens overkommandos arkiv
 RA — Riksarkivet
- UK — undersøkelseskommissjonen. Brukt om den visile undersøkelseskommissjonen av 1945.
- DMU — Den militære undersøkelseskommissjonen av 1946.
- FKA — Forsvarets krigshistoriske avdeling.
- tren — Materiell til transport av forsyning av ammunisjon, proviant o.l.
- haubits — krumbaneskyts som pga lav utgangshastighet og kort rør kan skyte granater med stor vekt og dermed stor sprengvirkning. Haubitsen supplerer kanonen, som pga sin store utgangshastighet og lengre løp, ikke kan avlevere granater med så stor sprengkraft (flatbaneskyts). Haubitsen egner seg derfor spesielt godt til sterkt indirekte skytning, med steil skuddvinekl.
- karabin — gevær med spesielt kort løp og lav vekt.
- tennstempel — den delen i sluttstykket/kilemekanismen som setter av patronens drivladning ved å slå mot fenghetta.
- stempelfjær — fjær som spennes ved at tennstempelet føres bakover i sluttstykket. Når avtrekkeren trekkes inn, løsgjøres tennstempelet og føres med stor kraft fram av stempelfjæra.

kile

— for grovere skyts enn håndvåpen og mitraljøse vanligvis betecknelsen på den delen som tilsvarer sluttstykket, altså den delen som lukker kammeret i bak-kant. Tennstempel og stempelfjær er montert sentralt i kilen, og blir automatisk spent ved at kilemekanismen åpnes.

«De Regler som Armee-Kommandoen antyder opstillede, burde nok helst gives i Lovform i Forbindelse med andre Bestemmelser om den Retstilstand, der i Tilfælde af virkeligt Oprør maa afløse den normale, men da det for Tiden neppe lader sig gjøre at faae de hidhørende Forhold ordnede ved Lov, er man nødsaget til med en i Overensstemmelse med Grundlovens § 99 givne og denne supplerende Instruks at Lage ...»

Generalauditørens svar til Armee-Kommandoens ønske om å få vedtatt regler for å opprette et hemmelig, militært ordensvern retta mot arbeiderne, datert 15. juni 1880.

Første kapittel

Det svenske angrepet på Norge i 1814

Om året 1814 er det skrevet mange bøker. Og med rette. Det året skjedde det større forandringer i det norske samfunnet enn det hadde skjedd på mange hundre år. Norge fikk den mest demokratiske og liberale grunnloven som fantes i verden til da. Et tilbakeliggende koloniland i utkanten av Europa gjorde opprør, og opprøret og den grunnloven opprøret skapte blei et lysende eksempel for frihetselskende folk i hele verden.

For å vurdere det norske militærapparatets del i disse hendingene, er det nødvendig først å undersøke i hvilken sammenheng denne krigsmakta oppsto, hvilke klasseinteresser og hvilke nasjonale interesser den var satt til å tjene. Da må vi se litt nærmere på tida før 1814.

«Det blir ikke godt, før vi gjør som i Frankrike ...»

I løpet av seinmiddelalderen blei Norge fullstendig utradert som egen stat. Norge var i unionsforbindelse med Danmark, men den danske ekspansjonen i Norden førte til at danske interesser dominerte stadig sterkere. I 1536 brukte danskekongen gjennomføringa av reformasjonen som påskudd til å legge landet under

det danske riksrådet, og ga det status på linje med andre danske landskap. Betegnelsen «Norges rike» blei riktignok innført igjen av eneveldet i 1660. I virkeligheten var Norge likevel sunket ned til å bli et dansk koloniland, både økonomisk og politisk, sjøl om det historiske utgangspunktet var et annet enn for de landa som vanligvis blir kalt koloniland. På slutten av 1700-tallet besto det danske koloniveldet av Norge, Færøyene, Island, Grønland, Jomfruøyene i det Karibiske havet, og kolonier i Afrika og India.

I Danmark regjerte på denne tida et eneveldig fyrstehus på vegne av den føydale storgodsadelen og det privilegerte storborgerskapet. Men den gamle føydale orden var i ferd med å slå sprekker. Fra 1784 blei det innleda en reformperiode med bl.a. oppheving av det føydale stavnsbåndet i Danmark og frigiving av kornhandelen i Norge. Det var også innført trykkefrihet for en periode.

Både økonomisk, politisk og kulturelt var den danske innflytelsen i Norge sterk. De høgste embetsmannsfamiliene var nesten utelukkende danske. Den føydale adelen var dansk, eller «fornorska» dansk.

Det var framleis den danske adelen som hersket i Norge og Danmark på tross av alle reformtiltak.

Både i Danmark og i Norge hadde den voksende handelen mellom koloniene, moderlandet og det europeiske markedet ført til at det oppsto et borgerskap som levde hovedsakelig av handel. Sjøl om reformtiltaka i 1790-åra nok hadde løsna en del på de gamle innskrenkningene i handelen, var det på langt nær nok til å tilfredsstille dette framstormende borgerskapet. Riktignok var det en tvetydighet i holdninga til deler av dette borgerskapet i Norge fordi deler av det sjøl var privilegert gjennom f.eks. sagbruksprivilegiene. Men kravet om frihandel og liberalisme var reist og kunne ikke stoppes. Konflikten som oppsto rundt spørsmålet om handelen var dynamitten som trengte ned i sprekkene i det gamle samfunnet.

Kapitalisten og jernverkseieren Jacob Aall var en framtreddende representant for det nye borgerskapet i Norge. Han la ikke skjul på sin oppfatning av situasjonen i et brev han skreiv til den danske stattholderen i 1809:¹

«Indskrænkingerne i Handelen ere mangfoldige, Industriens Grændser paa mange Maader beskaarne, Oplysningens Veie tilspærrede. Ingen Bank, ingen fri Handel, intet Akademie, faa af Landets Mænd satte til de vigtigste Embeder. De fleste Ansøkninger kommer for sent frem, og Resultatet deraf overlades ofte Mænds Afgørelse, der lidet kende til Landets Stilling. Der hændes stundom at Ansøgninger, fremkomne fra Landets værdige og formuende Borgere, henlægges i saa lange Tider, at de meest velgørende Planer derved ei komme til Udførelse.»

Borgernes handel skapte nye og levende byer i Norge, og disse byene blei arnesteder for den kommende revolusjonen. Her samla de rike meningsfellene sine om seg i klubber, salonger og hemmelige selskaper. Ei samtidig beretning om disse miljøene i Trondheim, har vi fra en ung engelsk vitenskapsmann som reiste i Norge i 1799. Han forteller:²

«Selv om de to land Danmark og Norge er forenet, så er det ikke noe felles bånd som knytter dem sammen. Det eksisterer like mye fiendskap mellom en danske og en nordmann som mellom en nordmann og en svenske. Deres nasjonalsang, som gir uttrykk for sterk patriotisme og den lengsel alle nordmenn har etter å bli fri, ble sunget med begeistring i alle samfunnslag, og gjenslød fra den ene landsende til den andre. Den ble desto oftere sunget fordi den var blitt forbudt av den danske konge.

I rommet under de værelser hvor vi bodde, holdt en klubb regelmessig møter om aftenen. Det var alltid mange mennesker til stede, og vi pleide å høre nasjonalsangen sunget med større glød, ettertrykk og følelse enn vi noensinne kunne huske at et lands nasjonalsang har frembrakt (...) Det var på grunn av disse klubbene at Tsar Paul av Russland forbød all handel med Tron-yem, da han hadde fått den vrangforestilling at det dreide seg om politiske klubber som var grunnlagt på de franske prinsipper om demokrati. Han ville ikke tillate at norske skip kom til noen havn i hans rike. Han var derfor nesten like forhatt av nordmennene som av sine egne undersåtter. Hans navn ble utelukkende nevnt med forakt eller latterliggjort.»

Det var ikke bare borgere og lavere embetsmenn som krevde forandring. I artikkelen «Det store i 1814» skreiv historikeren Halvdan Koht om hvorfor bøndene gjorde opprør. De

«... hadde i de siste halvhundre aarene stadig ligget i strid med regjeringen. Ogsaa de hadde økonomiske klagemaal at føre; de led under skattetryk og personlige tyngsler, og allermest led de under dyre priser, som regjeringen bare drev i veret med sine tvangsforanstaltninger. Saa rottet bønderne sig ihop, klaget og gjorde opstyr, — oprørs-aanden hadde grepet ogsaa dem.»

Enevoldsstaten så med stort alvor på bondeopprøret. De små byene med sine hemmelige selskaper kunne man nok ta grep om. Det var verre hvis det store havet av bønder virkelig kom i bevegelse. Lofthus-opprøret på Sørlandet var blitt slått ned med jernhand.³ Det var den norske bonden sjøl som blei tillagt de illevarslende orda: «Det blir ikke godt, før vi gjør som i Frankrike og avskaffer embetsmennene!»

Den danske hæren i Norge blir norsk

Før 1814 fantes en «norsk» hær bare i navnet. En «norsk» hær basert på nasjonal utskrivning blei riktig nok organisert i 1628, men den var i virkeligheten bare en forlengelse av den danske hæren. Den var leda av danske offiserer, og sto under kommando fra København, via den danske stattholderen i Norge. «Norsk» var den bare i den forstand at soldatene og det lavere befalet var norsk. En nasjonal norsk hær kunne den ikke bli så lenge det ikke eksisterte noen norsk statsmakt som kunne styre den. Noen «norsk» krigsflåte eksisterte ikke engang i navnet, men danske krigsfartøyer var stasjonert i Norge.

Hærens institusjoner i Norge trakk i åras løp danske familier til Norge. På samme måte som dansker tilknyttet andre institusjoner og danske familier som eide gods og andre eiendommer i Norge, blei de «fornorska», og rekna seg etter hvert som nordmenn. Likevel følte dette danske miljøet i Norge en spesiell lojalitet til Danmark og til den danske kongen. Spesielt offiserene i marinen skulle komme til å vise dette i 1814.

I bunn og grunn var hæren i Norge en dansk kolonihær. Det var ikke merkelig at kolonilandets offiserer som var satt til å gjøre tjeneste «ute», ikke følte noen lojalitet til folket i koloniene. De var her for å holde ro og orden. Henrik Wergeland skriver i «Norges Konstitusjons Historie» om hvorfor:⁴ «Regjeringens Frygt for en almindelig Opstand i Norge røbede sig i dens eftergivenhed for de partielle, hvor enkelte Distrikter enten reiste sig imod udsugende danske Lehnsherrer og deres Fogder eller imod selve Regjeringens Foretagender. Og af saadanne Opstande er den norske Almuhistorie ikke så sjelden gjennemvævet ...»

Danmark trengte også norske soldater til hæren og ikke minst norske matroser til flåten for å oppretthol-

Slaget på Københavns red 2. april 1801. Den engelske flåten kommer inn fra høyre i bildet, mens de danske skipene er buksert opp i linje og ligger til ankers, de fleste i nedrigget stand. Den taktiske situasjonen kommer klart fram av bildet. Den engelske flåten har initiativet, og manøvrerer slik at de danske landbatteriene ikke klarer å bestryke de engelske skipene med full effekt, av fare for å treffe de danske. Legg merke til at maleren nøyaktig har pensla inn engelske nedslag i vannet mellom land og de danske skipene. Den nedriggede danske flåten symboliserte bedre enn noe annet den avmakt og oppløsning som den danske føydalstaten var inne i. Slaget endte med engelsk seier, og var begynnelsen til slutten for den danske havgående krigsflåten. Uten den kunne ikke Danmark holde kontrollen over Norge. (Etter maleri av C. A. Lorentzen)

de sin maktstilling i Østersjøområdet og i forhold til kontinentet. Landet førte stadige kriger med Sverige i dette området. Norge var en slags salderingspost, som fikk avskrevet del etter del av sitt gamle område for å balansere det danske tapsregnskapet i sør. I 1814 skulle det gå reint for galt, og dermed måtte Danmark avskrive hele Norge.

Den danske krigsflåten spilte ei nøkkelrolle i å holde det spredte koloniveldet sammen. Uten krigsskip som

kunne avvise andre kolonimakter og sikre forsyningene til et utall av festninger, fort og kolonistasjoner, ville hele systemet falle fra hverandre. Uten krigsskip kunne det ikke vises tilstrekkelig autoritet i fjerne farvann. Uten en sterk dansk krigsflåte ville Norge bokstavelig talt seile sin egen sjø.

I Europa pågikk storkrigen mellom England og Frankrike. Både England og Frankrike så seg om etter allierte. Den danske krigsflåten kunne bli en nyttig alliert for Napoleon, som var trua av engelsk blokade. England hadde en stor og mektig flåte, men en allianse mellom Frankrike, Danmark og Spania, som hver hadde betydelige sjøstridskrefter, ville kunne true England alvorlig, og i alle tilfelle føre til sammenbrudd for blokadepolitikken.

I 1800 gikk Danmark inn i et nøytralitetsforbund med Sverige, Russland og Preussen. For å tvinge Danmark ut av nøytralitetsforbundet, fant England det nødvendig å slå til mot den danske flåten. 2. april 1801 anløp den engelske flåten København, og ødela store deler av den danske flåten, som lå nedrigga og for anker.

Denne ødeleggelsen av den danske flåten som England starta i 1801 i «slaget på Københavns red», blei fullført i september 1807. Danmark hadde i mellomtida ført en tilnæringspolitikk til Napoleon. England hadde krevd at Danmark skulle slutte seg til alliansen mot Napoleon, og stilt krav om at Danmark skulle utlevere sin flåte som «pant». Et slikt krav kunne ingen sjøstendig stat godta. Avslaget var signalet England venta på. I begynnelsen av september 1807 gikk engelske avdelinger i land på Sjælland, og København blei bombardert av den engelske flåten. Den danske flåten blei delvis buksert, delvis seilt med engelske besetninger over til England, og marineanlegga i København blei plukket ned og sendt samme vegen. Dermed var det slutt på Danmarks linjeskipsflåte. Tilbake var bare mindre skip. Et fåtall brigger og en del kanonbåter

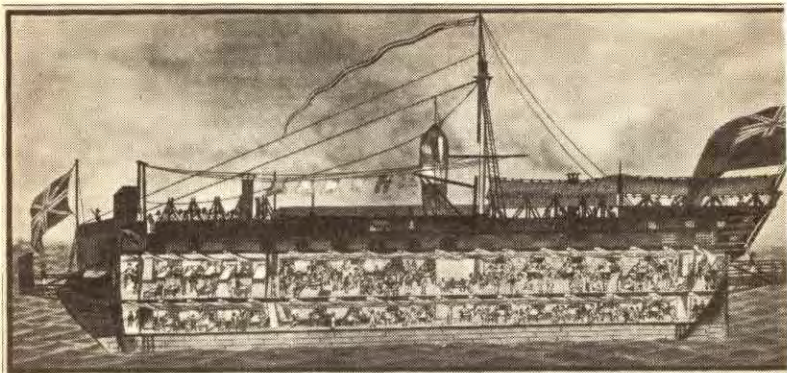
Etter slaget på Københavns red i 1801, prøvde Danmark å bygge opp igjen krigsflåten. I slutten av august og begynnelsen av september 1807 løp en stor engelsk flåteavdeling på over 400 skip, av dem 23 linjeskip og 9 fregatter, inn til København. Den danske flåten lå avtaklet, og var ikke i stand til å forsvare byen. Resultatet var at byen blei brent, og hele flåten på til sammen 60 skip, av dem 16 linjeskip og 10 fregatter, blei tatt av engelskmennene og ført til England. Bare to linjeskip unngikk å bli tatt, fordi de lå i Norge. Det ene av disse var «Prins Christian Fredrik», som den 23. mars 1808 blei ødelagt i kamp med to engelske linjeskip og tre fregatter ved Sjællands Odde. Dette maleriet framstiller den blodige kampen fra batteridekket på «Prins Christian Fredrik». De fleste mannskapene på skuta var norske. De som ikke blei drept i kampen, blei tatt til fange og satt i «prisonen» i London til 1814. Danskene reiste en bauta til minne om kampen på Sjællands Odde. På den er ikke de norske nevnt med et ord. (A. Bloch)

samt to større skip lå i Norge da «flåteranet» skjedd, og unngikk dermed å bli tatt.

«Flåteranet» fikk den øyeblikkelige konsekvens at Danmark erklærte England krig, og at det organiserte sambandet mellom den danske staten og dens utøvere i Norge blei brutt. I Skagerak patruljerte engelske krigsskip. Den danske regjeringa hadde forutsett denne muligheten, og hadde satt ned en «regjeringskommisjon» i Norge under ledelse av den øverste danske militære sjef i Norge, stattholderen prins Christian August. Den skulle ivareta den danske statens interesser og søke å opprettholde det danske koloniherrdømmet.

For å kunne svare på spørsmålet om hvilke interesser krigsmakta kom til å tjene i Norge etter Kielfreden og etter at grunnloven var vedtatt på Eidsvold, er det nødvendig å forstå hvilke krefter i Norge «regjeringskommisjonen» og de danske prinsene i Norge måtte støtte seg på. Prins Christian August, etter han prins Fredrik av Hessen og til slutt prins Christian Fredrik, kunne ikke regjere i et tomrom. Som representanter for den danske staten, var det naturlig at deres allierte blei å finne innafor de høgste embetsmannsfamiliene og de rike aristokratfamiliene på Østlandet. Blant de siste fantes også den spinkle resten av adel i Norge.

Det norske aristokratiet var ikke noen tallrik klasse, men de var mektige. De utgjorde en styrtrik overklasse som sto med ett bein i det gamle føydalsamfunnet, og ett bein i den moderne tida. Mange av dem hadde kommet seg opp som embetsmenn for den danske staten, og hadde ved hjelp av forbindelser til det danske hoffet og adelen skaffet seg posisjoner og enorme eiendommer i Norge. Noen av dem hørte til gamle danske adelsfamilier, andre hadde kjøpt seg adelstitler. Felles for dem var at de hadde det danske føydalsystemet å takke for all sin rikdom. Felles for dem var også at de var avhengige av det europeiske handelsmarkedet for å selge sine produkter, i Norge eksisterte det nesten ikke noe marked. De var handelskapitalister, og derfor

KRIGS FANGE
I GILLINGHAM'S BAY

SKIBET BAHAMA
CHATHAM August 1859

Fangeskipet «Bahama» i Chatham ved London. Slik stuet engelskmennene norske og danske krigsfanger sammen. Gamle, nedriggede linjeskip, ofte så gamle og vasstrukne at det var et under at de i det hele tatt fløyt, kunne huse 1000 mann eller mer. Fangene her var for det meste fiskere og sjøfolk som var snappet opp av de engelske skipene som blokkerte kysten. Sammen med matroser og menige fra den danske flåten tilbrakte tusenvis av nordmenn lange og tunge år i slike kummerlige kår fram til de blei løslatt i 1814. Ifølge «Prisonen. Danske og Norske Krigsfanger i England 1807—14» av Carl Roos, var det totale antallet fanger i prisonen ca. 7000, av dem var det overveiende antallet norske. Etter en akvarell i Arendals museum.

et borgerskap, men ikke i moderne forstand. De var føydalister, men ikke først og fremst fordi de levde av å utbytte føydal jordbruksdrift.

Det var ikke å vente at det ville være stor interesse for vidtgående demokratiske reformer innafor denne klassen. Som i utenrikspolitikken ville de først og fremst ta utgangspunkt i pengepungen. De to innflytelsesrike familiene Anker og Wedel Jarlsberg hadde samla enorme skogeiendommer, og levde stort på trelasteksport til England. De og deres likesinnede blei på

folkemunne gjerne kalt «plankeadelen». Grev Wedel var en av landets mest innflytelsesrike menn, og konsentrerte all sin virksomhet om å få i gang handelsforbindelsene med England igjen. Så lenge Danmark var nøytral i storkrigen mellom England og Frankrike, kunne eksporten til England skje uten hindringer. Men da Danmark kasta seg inn i krigen på Napoleons side, blei Norge ramma av den engelske blokaden. Dermed blei grev Wedel og mange andre mektige aristokrater etter hvert varme talsmenn for «nærmere forbindelser» med Sverige, Englands allierte.

Wedels synspunkt gikk sjølsagt ikke upåakta hen i Sverige. Carl Johans privatsekretær, kanselliråd Battaram, skreiv om greven til den svenske kongen: «Ligner alle normænd av den bedre klasse ham, saa blir de sikkert Deres Majestet likesaa kjære som deres brødre svenskene.»

Den danske prinsen og hans militære stab var altså av innenrikspolitiske årsaker tvunget til å alliere seg med og støtte seg på kretser som i utenrikspolitikken gikk inn for union med Sverige.

Menn fra disse kretsene overtok sammen med de høgste embetsmennene rundt prinsen nøkkelposisjonene i det nye norske statsapparatet. Den grunnleggende motsigelsen mellom dem i synet på utenrikspolitikken blei så å si bygd inn i ledelsen, og fikk også åpenbart mye å si for måten krigshandlingene blei dirigert på fra norsk side under den korte krigen på ettersommeren 1814.

Grunnloven og Eidsvoldforsamlinga skapte en norsk hær. Men den blei leda av en militærledelse som hadde sterke band til Danmark, og støtta seg på kretser i Norge som arbeidde for en allianse med Sverige. Disse klassemessige og nasjonale motsetningsforholda danna grunnlaget for den forvirringa, defaitismen og kompromissviljen som kom til å prege ledelsen av de militære operasjonene under krigen i 1814.

Opprørsfanen heises og marineledelsen deserterer

Sverige hadde vært nøytralt i storkrigen, men kasta seg på slutten inn i forbundet mot Frankrike. Den franske generalen Bernadotte blei valgt til svensk tronfølger under navnet Carl Johan. Carl Johan marsjerte med en svensk hær opp i de danske hertugdømmene Schlesvig-Holstein, og tvang Danmark til å inngå Kielfreden i januar 1814. Danmark måtte avstå Norge til Sverige.

Kielfreden blei signalet til å heise opprørsfanen i Norge. Misnøyen med eneveldet var på forhånd blitt ytterligere skjerpa på grunn av den engelske handelsblokaden. Danmark hadde med «... systematisk Statskløgt, gjort Sit til at holde Agerdyrkingen i Dvalle,» skreiv Henrik Wergeland.⁵ Uåret i 1812 var det verste i manns minne. Mange sulta i hjel. Mange holdt seg i live ved hjelp av bærkebrød. Danmark skulle forsyne Norge med korn, men hadde ikke lenger krigsskip som kunne gi handelskonvoiene et minimum av beskyttelse og bryte igjennom den engelske blokaden. Forskjellen på fattig og rik, på husmann og aristokrat, blei tydeligere enn på lenge. Folket hadde ikke mat, mens problemet for familien Anker var at de ikke lenger klarte å få sendt skittentøyet sitt til vask i London ...

Den høyt oppdrevne patriotiske stemninga i Norge hadde derfor en viktig sosial undertone. En ting var å bli kvitt den danske adelen og det udugelige danske eneveldet, en annen ting var at det svenske adelsstyret neppe var noe mer tillokkende. Opprøret i Norge kom til å få et sterkt demokratisk preg, et anti-føydalt preg. Det bar fram et skarpt krav om avskaffing av adel og herrevælde, og det blei dermed også retta mot det norske aristokratiet, som både sympatiserte med Sverige og som sto med ett bein i føydaltida. At opprøret hadde disse to beina å stå på, både det nasjonale og det

Denne akvarellen av A. Bloch illustrerer godt de taktiske fordelene til krigføring med kanonsjalupper og kanonjoller. I vindstille smatt de fram og tilbake, mens de store skipene lå og drev uten styring. Etter «flåteranet» i 1807 besto kystflåten i Norge av kanonsjalupper og kanonjoller i tillegg til 4 små brigger. Bildet viser ei kanonjolle som fyrer på en engelsk fregatt.

folkelige, gjorde sitt til at aristokratiet kom på defensiven, og at det politiske initiativet blei tatt over av nasjonalrevolusjonære borgere — lavere embetsmenn som Christian Magnus Falsen og Georg Sverdrup stilte seg i spissen.

Mens det øverste sjiktet av embetsmannsklassen og den militære ledelsen var interessert i gjenforening med Danmark, var de dominerende kreftene i aristokratiet interessert i en union med Sverige. Disse kretsene sto svært nær hverandre, delvis vevd inn i hverandre som de var. Mot dem sto det nasjonale borgerskapet, lavere embetsmenn og bøndene, og ikke minst de eiendomsløse klassene. På tross av at de var fratatt enhver politisk rettighet skulle de eiendomsløse massene komme til å få stor betydning i den sterke radikaliseringsprosessen som fulgte.

Den militære ledelsen befant seg i en håpløs situasjon allerede i utgangspunktet, med avhengighetsband til såvel den danske staten som til det pro-svenske aristokratiet. Hvor vanskelig det var å ta standpunkt til begivenhetenes gang demonstrerte flåtesjefen, admiral Lütken, ved å unnlate å møte opp på det stormannsmøtet som prins Christian Fredrik innkalte til i februar. Dette møtet, som blei innkalt på Eidsvold Værk, skulle råde prinsen i den nye situasjonen som var oppstått etter at det var kommet bud om freden i Kiel, og at den danske kongen hadde avstått Norge til Sverige. På dette møtet grep Georg Sverdrup initiativet, og klarte å trekke prinsen over på ei linje om at det skulle innkalles ei riksforsamling som skulle vedta en grunnlov for et sjølstendig Norge.

Kiel-freden tvang den danske kongen til å trekke restene av den danske krigsflåten i Norge over til Danmark. Kongen måtte også beordre sjefene i hæren til å samarbeide med den svenske okkupasjonsmakta når den en gang kom. Sjølstendighetseden blei lest opp i kirkene på en felles bededag. Prinsen oppfordra offiserene til å sverge denne eden, akkurat som alle andre. Eden forplikta alle til å «hævde Norges Selvstændighed og at vove Liv og Blod for det elskede Fædreland.»⁶

De offiserene som nekta å sverge troskapseden ville umiddelbart få sin avskjed. Sjøoffiserene med admira-

len i spissen nekta å føye seg etter prinsen, og nekta å sverge eden. I stedet prøvde de å ta skipene over til Danmark. Prinsen blei tvunget til å sende ut en drastisk ordre til offiserene:

«Jeg fordrer af de Officerer, som ei vil sverge Norges Sag, at De ufortøvet nedlægger Deres Kommando og giver Deres Æresord paa, ei at ville udføre nogen voldsom og mod denne min Befaling stridende Handling; i modsat Fald ser jeg mig nødsaget til at betage Dem Mulighed til saadan mod god Orden og Rolighed stridende Adfærd.»

Offiserene nekta fortsatt å bøye seg, og endte derfor sin norske militære karriere som arrestanter den 30. mars, som de første forræderne mot det frie Norge. Av 27 sjøoffiserer var det bare 3 som avla eden, 13 blei arrestert sammen med admiralen. Natta i forveien, den 29. mars, prøvde offiserene på briggen «Alert» som lå i Kristiansand, å stikke til havs med skipet. Matrosene hindra dette med god hjelp av festningen som åpnet ild. Matrosene hadde nemlig sverga eden den 28. mars. Etter dette var det så få sjøoffiserer igjen som kunne brukes at kommandoen over hele flåten blei gitt til en kaptein! Av de to offisersrepresentantene til Eidsvoldsforsamlingen fra marinen var den ene en 16-års gammel løytnant!

Slik blei den frie norske marine født. Sjøoffiserene valgte Danmark framfor Norge. Det kunne man kanskje minne dem på av og til, når de snakker om sine «ærerike tradisjoner» fra 1814.

«Dertil har Deres kgl. Høihed ikke mere Ret end jeg.»

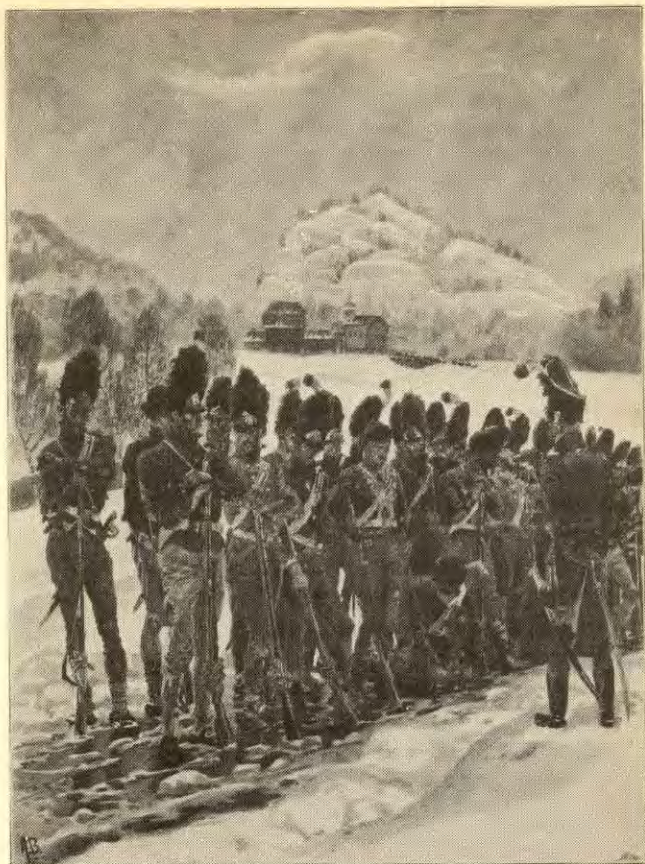
Disse ordene skal professor Georg Sverdrup ha uttalt til prins Christian Fredrik på stormannsmøtet på Eids-

vold den 16. februar, da prinsen betrodde han at han hadde bestemt seg til å gripe enevoldsmakta. Prinsens enevoldsplaner førte til en mur av motstand i Norge, og Sverdrup visste at han hadde en kompakt masse bak seg. Ved hjelp av stor taktisk dyktighet klarte Sverdrup på dette stormannsmøtet å splitte prinsen fra hans intime aristokratiske rådgiverkrets. Henrik Wergeland skriver at «Disse Ord bør ingen Nordmand glemme. Fra dem stammer vor Konstitution.»⁷

Wergeland legger stor vekt på denne begivenheten. I sin analyse av 1814 viser han at det var av stor betydning for revolusjonens videre gang at prinsens autoritet nettopp i dette øyeblikket blei brukt til å gi folkesuvereniteten det organisatoriske uttrykket som nå var nødvendig: ei nasjonalforsamling.

Prins Christian Fredrik var en svak personlighet. Hans intimeste venner pressa hardt på for å overtale han til å ta enevoldsmakta, slik hans forfedre hadde gjort. Han hadde sikkert også sine private drømmer om å oppnå den maktstillinga i Norden som hans forfedre, og seinest prins Christian August, hadde kjempa for, og nesten klart. Christian August hadde leda kampene mot Sverige i 1808, og hadde oppnådd stor popularitet fordi han leda kampene personlig i felten, og fordi han med taktisk dyktighet markerte sympati for kravet om reformer i Norge. På sitt private ansvar slutta Christian August overenskomst med den svenske hæren om ikke å gå inn i Sverige, mens den svenske hæren satte seg i marsj mot Stockholm for å fjerne Gustav den 4. fra tronen. Christian August blei så valgt til svensk tronfølger. Som dansk prins og som en populær fyrste i Norge lå han godt an til å bli den første fellesnordiske kongen på mange hundre år. Henrik Wergeland omtaler prinsens død i mai 1810 som «meer end mistænkelig».⁸ Etter et kortere mellomspill blei Carl Johan valgt til ny svensk tronfølger.

Krigen i 1808 hadde fått ganske stor oppslutning i Norge, men det blei en kostbar krig. Den tappa et fat-

Krigen i 1808—09 var hard, og blei ført med dårlig utrusting. A. Bloch malte sine bilder 100 år seinere under inntrykk av den sterke patriotismen rundt 1905. Det er uvisst om patriotismen var så sterk blant disse soldatene den kalde vinteren 1808—09, som Bloch har ønsket å dokumentere. Bildet viser grenaderer fra Bergenhus ved Berby sør for Fredrikshald. Legg merke til de magre og tause soldatene. De lytter til dagsbefalingen fra en offiser som har fillete våpenfrakk og hull på ermene. Den isende vinden og den djupe snøen biter ikke på dem, på tross av bare legger og åpne sko! Sine sparsomme filler har de surret rundt låsemekanismen på geværene, for at låsen ikke skal fryse og kruttet bli fuktig.

tig og ruinert land for blod og mat. Det var uholdbart at dansk utenrikspolitikk i lengden skulle kunne årelate Norge, når formålet til denne politikken, nemlig krig mot England, var i strid med alle norske interesser. Intrigene over og under bordet bidro også sitt til å gi krigen et «operette-preg» som sto i grell kontrast til de ofrene den hadde kosta.

Med krigen i 1808 i friskt minne, vakte Christian Fredriks private enevoldsambisjoner voldsom motstand. Ingen ny krig for en enevoldskonge! Ingen ny prins over lik til nye kongetroner! Ryktene om at Christian Fredrik hadde planer om å gjøre seg til eneveldig konge i Norge — kanskje også som et første skritt på vegen mot den svenske tronen — vakte sterk uro. Ryktene oppsto vel heller ikke tilfeldig. Bak den svake prinsen kunne en kjenne igjen planene til sterkere og mer drevne hender.

Ryktene om prinsens enevoldsplaner spredte seg blant annet på markedsdagene i Kristiania i første delen av februar. Koht skriver:

«En av markedsdagene fik professor Georg Sverdrup besøk av prosten Fredrik Schmidt fra Eiker og feltprost Johan Storm Munch fra Sande, og de fortalte ham at rygtet om prinsens enevoldsplaner hadde vagt uroligheter hos den norske hær på grænsen.»

På vinteren dro prinsen til Trondheim. På reisa tilbake fikk han klar beskjed om stemninga blant soldatene:

«Om kvelden var det at hans adjutant og gode ven major Brock, som fulgte med ham fra Trondhjem, talte til ham om at det var ikke visst hæren vilde lystre, dersom han gjorde seg til enevoldskonge. Det kom uventet paa ham at høre slikt fra den kanten.»

Kampen mot enevoldsplanene spredte seg som ild i tørt gras over hele landet:

«Og det ble sat igang et arbeid for at samle adresser mot enevoldsmagten fra alle byene på Østlandet. Utenbys folk som reiste hjem fra Kristiania-markedet, førte bevegelsen og agitasjonen med sig. I en fart tok det til at reise sig en folkemening som kunde bli farlig hvis prinsen holdt fast paa sit enevoldskrav.»

Allerede i Trondheim hadde prinsen forstått hvor landet lå. Blant byens borgere hadde det sirkulert et opprop mot enevoldsplanene nettopp mens prinsen sjøl var i byen. Det ser ikke ut til at prinsen noen gang fikk oppropet overlevert, men det er liten tvil om at han orienterte seg om innholdet i det. Sikkert er det at om han har hatt planer om å la seg utrope til konge i Trondheim, så måtte han omgående skrinlegge planene, på grunn av stemninga i byen.

På stormannsmøtet på Eidsvold den 16. februar bøyde prinsen seg for folkekravet, på tross av iherdige protester fra flere i hans nærmeste krets. Slik blei forsøket på å avspore den demokratiske og nasjonale revolusjonen avslørt og tilbakevist på et så tidlig tidspunkt at det bidro til å styrke den demokratiske bølgen. Prinsens rolle kom nå i en kortere periode til å få stor betydning. Hans personlige initiativ for å tvinge offiserene til å sverge sjølstendighetseden, og spesielt for å hindre sjøoffiserene å desertere til Danmark, viste at han i denne perioden må ha følt seg overbevist om at Sverdrup hadde rett. Men enevoldsplanene hadde vaksinert mange mot romantiske drømmer om prinsens motiver.

Prinsens intrigemakeri og kampen mot det fikk sjølsagt mye å si for hvordan frontene kom til å gå i riksforsamlinga på Eidsvold. Det samme gjaldt den holdninga som mange høge militære, og særlig sjøoffiserene, hadde vist.

Det har vært vanlig blant historikerne å snakke om to partier på Eidsvold: *unionspartiet* og *sjølstendighetspartiet*. Denne inndelinga har imidlertid flere svakheter. Det viktigste er at prinsens menn bare på kort sikt var tilhengere av sjølstendighet, de så dette som den eneste veg for på sikt å gjenforene Norge med Danmark. Det var også slik at det innafor unionspartiet fantes folk som var villige til å gå mye lenger i demokratiske reformer enn prinsen og hans nærmeste.

Men noen klar partidannelse var det ikke snakk om. Da viktige sosiale og klassemessige spørsmål kom opp, gikk frontene på tvers av unionsspørsmålet. Slik var det også da kravet om alminnelig verneplikt kom opp, og da det blei foreslått å avskaffe adelen. Henrik Wergeland legger i «Norges Konstitutions historie» en god del vekt på disse motsigelsene.

Ei mer korrekt gruppering av delegatene på Eidsvold må ta hensyn til både de nasjonale og de sosiale motsigelsene. Det kan være riktig å foreta ei slags tredeling: «Det «Wedelske Parti», etter grev Wedel, som var aristokratiets fremste talsmann, «Prinsepartiet», og det «Falsenske Parti», etter sorenskriver Christian Magnus Falsen, som var den viktigste talsmannen for sjølstendighet og demokratiske reformer.

De høge militære, som delte seg i sympati mellom prinsen og grev Wedel, fikk lita oppslutning under valgene av representanter til riksforsamlinga. Valgene foregikk avdelingsvis. Av 32 militære representanter var bare tre av høyere grad enn oberstløytnant, og et stort flertall av de 32 var lavere offiserer og menige, og støtta Falsen.

At den militære ledelsen ikke støtta venstre, men støtta høgre, hadde ikke bare noe med politiske sympatier og familieforbindelser å gjøre. Det var det Falsenske venstre som pressa på for å forberede det militære oppgjøret mot Sverige. Det Wedelske høgre ville ikke ha krig. Det var ei kjent sak at den militære ledelsen vurderte mulighetene i en sånn krig som svært dår-

lige. Danmark hadde gjennom sin viselige kolonipolitikk sørga for at det i Norge ikke fantes noe militært depot, og at forsyningene av alle nødvendigheter, slik som proviant, ammunisjon og krutt og mye annet, ikke fantes i landet, men måtte kvitteres ut i København. Dette problemet var viktig nok, men blei for enkelte uoverstigelig, noe de ikke unnlot å gi offentlig uttrykk for.

Generalmajor Werner Nicolai Seue kastet seg ut i debatten med et følelseladd innlegg, inntil da et av de krasseste angrepa på sjølstendighetspolitikken. Kollegene i prinsens stab kunne ikke være like åpenhjertige. Generalen var nemlig for tida uten kommando, etter å ha leda 1808-krigens eneste større nederlag. På våren 1814 var han lett å angripe, og farlig å forsvare.

Unighetene gjaldt ikke bare sjøelve krigen. De gjaldt like mye hvordan krigen skulle føres. Generalstabssjefen, oberst Sejersted, utarbeidde en felttogplan som gikk ut på å trekke troppene sammen ved grensa for så å falle inn i Sverige, som nå lå forsvarsløst. Den svenske hovedhæren lå på dette tidspunkt i Nederland for å delta i sluttoppgjøret mot Napoleon, og hadde ingen muligheter for å gripe inn i Norge. Troppene marsjerte til grensa i den tro at de skulle gjøre et raskt innfall i Sverige. I stedet blei de liggende uke etter uke ved grensa, og de sparsomme forsyningene som fantes blei fortært. På svensk side av grensa var det like stille som før. Henrik Wergeland gir et hint om at marsjen mot grensa bare var et kamouflert ledd i prinsens hemmelige planer:⁹

«Da et Feldttog paa en saadan Aarstid og i en saa snefuld og streng Vinter, naar det ikke strax antog Angrebets Karakter, dog kun syntes lidet udførligt, vakte dette Foretagende, som ogsaa var uforklarligt siden det hedte, at der var «Fred i Norden», rigtignok ogsaa Mistanke hos Mange om, at det have til Hensigt at Armeen endelig

skulde faae en vis forhen mislykket Plan til at gaae, nemlig at udraabe Prindsen til Konge.»

Vi har tidligere kommet inn på behandlinga av 1814 i boka «Forsvarets plass (rolle) i Norges historie». 1965-utgava omtaler marsjen til grensa slik: «Våren 1814 kunne riksforsamlingen på Eidsvold arbeide i ro dekket av forsvarets vakthold langs grensen.» 1970-utgava: «...i ly av forsvaret kunne riksforsamlingen på Eidsvoll utføre sitt grunnlovsverk ...» Denne påstanden røper mangel på faktisk kjennskap til hva som skjedde. Styrkekonsentrasjonen rundt Kristianiafjorden og mot grensa blei redusert betraktelig innen riksforsamlinga begynte sine møter, og mange soldater blei demobiliserte. Deretter blei alle tropper trukket over på vestbredden av Glomma, med unntak av Fredriksten festning i Halden. Uansett hvilke planer som må ha ligget bak sammentrekningen av tropper på vinteren, så blei disse planene endret minst en måned før riksforsamlinga begynte.

Noe stort militært oppbud på vinteren og seinere på våren var heller ikke nødvendig, utifra reint forsvarsmessige hensyn. Det fantes ikke tropper i Sverige som kunne angripe Norge på dette tidspunktet. Det som fantes av vinterutrustning for den svenske hæren var i tillegg så dårlig og mangelfullt at et svensk angrep utifra egne strategiske ønsker ikke under noen omstendigheter ville blitt foretatt før sommeren. Den svenske hæren i Nederland var forplikta til å delta i de allierte operasjonene mot den franske hæren. Carl Johan kunne ikke slippe fra disse forpliktelsene, så lenge engelsk og russisk anerkjennelse av Kielfreden og dermed Norges avståelse til Sverige var knytta til disse forpliktelsene.

På tross av alle trusler var derfor Sverige tvunget til å føre ut sin politikk mot Norge med fredelige midler. En av aktivistene i den svenske regjeringa, statssekretær Wirsén, skreiv den 3. mars følgende i et brev:

En av de få nybyggingene i den danske flåten i åra rett etter «flåteranet» var fregatten «Najaden». «Najaden» blei sjøsatt i 1811, og allerede på sin jomfrutur i Norge blei den senket. Slaget på Lyngør havn 6. juli 1812 blei for mange i Norge den siste overbevisende demonstrasjonen på dansk udugelighet. «Najaden» blei sammen med 4 brigger og en del mindre fartøyer overrasket av en engelsk flåtestyrke med linjeskipet «Dictator» i spissen. Istedenfor å forsøke å bruke den taktiske fordel som ligger i at fregatten er raskere enn det tunge linjeskipet, og dermed komme seg unna, valgte skipssjefen på «Najaden» å prøve å komme seg i sikkerhet inne i det forholdsvis grunne havnebassenget i Lyngør. Men «Dictator» fulgte etter, og takket være dyktig manøvrering, klarte det tunge og store skipet å komme seg helt inn på havna. «Najaden» hadde lagt seg for anker i falsk sikkerhet, og blei fullstendig pulverisert av bredsidene fra «Dictator». (Etter en akvarell i Norsk Folkemuseum)

«Hvad er at gjøre, hvad kan vi utrette? Det er av stor vigtighed ikke at røbe vor indre svakhet. For hvad kan vi i virkeligheten iverksætte på denne aarstid? Hvor fins befal, hvor fins øvde tropper? Landvernet lar sig ikke øve i vaabenbrug før til vaaren.»

Så seint som den 12. juni var det for tidlig for svenskene å angripe. Den dagen skreiv landshøvding Hans Hjärta et brev der han kommenterte den norske militærledelsens disposisjoner:

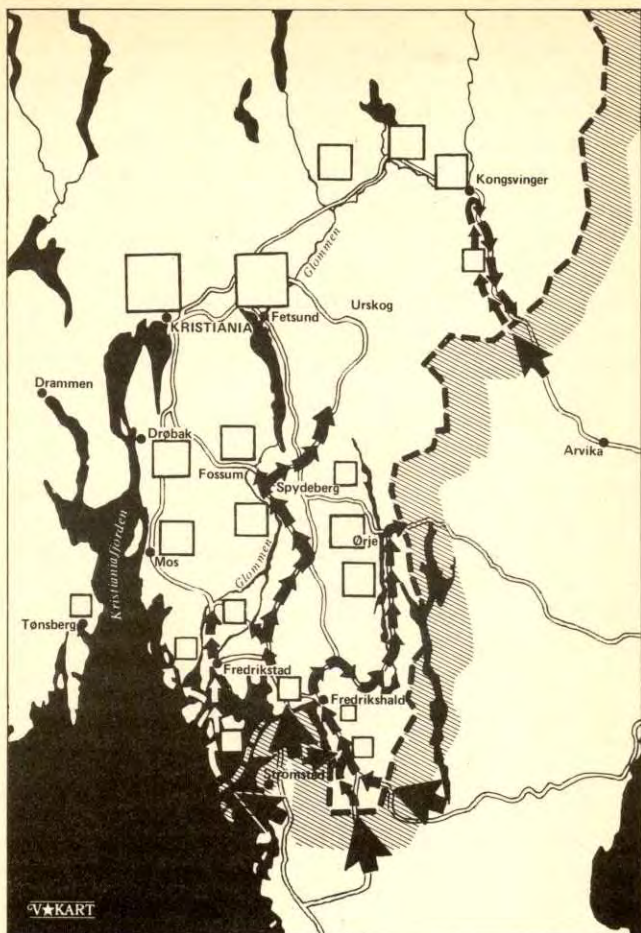
«Jeg synes i det hele, at prins Christians militære foretagender røber uforstand og rædhug. Med litt klokskap og litt kjendskap til tilstande hos os, og især med litt mod, hadde han ikke fra februar maaned holdt sammen langs hele grænsen til forsvar en urimelig stor, dyr hær, som han let paa flere punkter hadde kundet trænge ind i Sverige med.»

Få dager tidligere hadde den samme Hjärta i brev til Wirsén gitt uttrykk for sterk uro over den svake svenske stillinga. «Vor stilling er fremdeles kritisk,» skreiv han. Han gledet seg ikke til krigen: «De norske jægere er som geiter i fjeldene sine, som er utilgjængelige for vore sterke, men tungvinte soldater.» Han trøstet seg imidlertid med at de norske offiserene ikke dugde stort.

Det fins derfor ikke noe historisk belegg for å hevde at det var «forsvarets» fortjeneste at riksforsamlinga kunne arbeide i ro. Roen våren 1814 hadde sin årsak i at det for tida ikke fantes noen fiende, fienden var opptatt på andre kanter.

Kattekrigen

Krigen blei erklært og utløst den 26. juli og var formelt avslutta den 14. august med undertekninga av konvensjonen i Moss. Krigen på landjorda begynte først den 30. juli. Hele saka var altså slutt etter 14 dager. Fra norsk side var krigen et tilbaketog uten kamp, og for svenskene det motsatte. Krigen fikk på folke-

Kartet viser den norske oppmarsjen på sommeren 1814 (firkanter), det svenske angrepet (piler) og den svenske framrykningen (stiplede linjer). De norske styrkene ved Elverum og i Trøndelag faller utfor kartet. Den strategiske situasjonen er særpreget av svensk tyngdepunkt sør i Østfold, og norsk tyngdepunkt langs innmarsjruta Kongsvinger—Kristiania. Kartet er tegnet etter en kopi av major H. G. Bloch i 1823, og er stort sett ajour med vegnettet fra 1814.

munne navnet «kattekrigen», fordi de norske offiserene ikke ville slåss, men bare trekke seg tilbake.

Den nye norske forsvarsplanen var utarbeidd av generalstabssjefen, oberst Sejersted. Ifølge den ville svenskene angripe som de gjorde under «operettekrigen» i 1808, langs innfallsveiene fra øst. Sejersteds plan fordelte de norske soldatene etter disse, slik at hele 11 000 mann utgjorde forsvaret mot innmarsj over Kongsvinger, mens bare 9000 blei fordelt til forsvar av Smaalenene (Østfold). Resten sto som reserve rundt Kristiania og i Vestfold. Sejersted hadde også delt avdelingene slik at bare mindre avdelinger lå ved grensene, mens hovedstyrkene var fordelt på brigader som lå på vestsida av Glomma: på Romerike og i Østfold. Planen innebar at alvorlig forsvar først skulle bli tatt opp ved Glomma. Dermed blei også landets sterkeste festning, Fredriksten, liggende ubeskytta til ingen nytte foran de norske linjene. Ellers behandla planen mest regler for tilbaketog, og hadde minst av alt linjer for seier. På papiret sto det på norsk side 35 000 mann, av disse ca. 25 000 på Østlandet.

I tillegg kom det et betydelig reservoar av lokalvern. De svenske styrkene talte ca. 45 000 mann. Sett utifra Norges synspunkt var styrkeforholdet gunstigere enn 1:2, og 1:2 er i seg sjøl en farlig lav margin for en angriperhær. Det forutsetter imidlertid at de taktiske og strategiske disposisjonene i hovedsak faller innfor det som kan kalles «sunn fornuft», og det kan jo være et vidt begrep. I tillegg hadde nordmennene fordelen av å slåss i kjente trakter, med ei patriotisk og vennlig innstilt befolkning.

Men generalstaben tok ikke fordel av dette utgangspunktet. Den tok heller ikke hensyn til meddelelser om store svenske troppekonsentrasjoner i nordre Båhuslen. Det er derfor grunn til å stille spørsmålet om ikke den militære ledelsen med sine disposisjoner så langt fra å sikre grunnloven og den nasjonale demokratiske revolusjonen, tvert imot satte den i den største fare.

Den svenske angrepsplanen gikk ut på å lansere hovedangrepet i sør, og å sette i verk et flankangrep mot Kongsvinger for å forvirre den norske hærledelsen. Det lyktes over all forventning. Først angrep den svenske flåten Hvaler og Fredrikstad. Den norske kommandanten på Kråkerøy, oberstløytnant Hjermand, overga Kråkerøy uten kamp. Dagen etter, den 4. august, overga kommandanten på Fredrikstad festning oberstløytnant Hals, byen, så å si uten svensk pågang.

Christian Fredrik, nordmennenes nyvalgte konge, delte den oppfatninga at dette var noe vel drøyt: «Den fordømte Fæstning, som overgav sig saa tidlig,» skreiv han i et brev dagen etter. Rykter om forræderi og hemmelige avtaler med svenskene under bordet begynte å svirre. En innsender i «Christiania Intelligenssedler» spurte: «Kan det ikke bevises, at de den 3die August paa Kraagerøen og 5te s. M. i Fredriksstad forefaldne uheldige Affairer vare følger af Forræderie, Feighed og slet Conduite?»

Kongens store patriotisme var overdreven. Han hadde personlig godkjent overgivelsen av Fredrikstad, og kurer med ordren var underveis. Kongen mente imidlertid at festningen skulle holdt stand noen timer til. Det var derfor ikke merkelig at ryktene om forræderi også dreide seg om han.¹⁰ Det var også kongen som hadde gitt ordre til at den norske flåten, som hadde vært trukket sammen ved Hvaler, skulle seile over til Vallø ved Tønsberg. Dermed fikk den svenske overfarten gå uten hindringer. Kongens beslutning førte til at de norske briggene og kanonbåtene ikke fikk noen militær betydning i 1814.

Flankeangrepet mot Fredrikstad førte svenskene opp på bredden av Glomma uten tap, og trua direkte det norske hovedkvarteret i Moss. Hovedtyngden av angrepet besto av 1. Armékorps under grev Essen som angrep gjennom Enningdalen mot Fredrikshald, og 2. Armékorps som under Carl Johan gikk over Svinesund uten å møte motstand. Mot Essen sto ca. 500

Etter ordre fra Christian Fredrik blei flåten trukket vekk fra Hvaler og østsida av Kristianiafjorden, og til farvannet Vallø—Tønsberg. Dermed var den avskåret fra å støtte den norske hæren, og fikk ingen kontakt med fienden overhodet. Følgen var uro og misnøye blant mannskapene, som ikke kunne forstå meningen i de militære disposisjonene til kongen. Bildet viser to kanonsjalupper. (A. Bloch)

mann under kaptein Spørck, som etter forsvarsplanen til Sejersted hadde fått oppgava som grensevakt mot ca. 20 000 svensker! Om Spørck skreiv Christian Fredrik i dagboka si at han trakk seg tilbake «som det synes: noget for tidlig». Også Carl Johan kunne ta sitt korps over Svinesund uten at annet skjedde enn at den norske styrken under major Butenschøn trakk seg tilbake.

Etter overgangen ved Svinesund sto 30 000 svensker langt inne i Østfold. Fredriksten, landets sterkeste festning, var omgått, og alle norske avdelinger var på fullt sprang tilbake. Første fase av forsvarsplanen var derfor gått noe mer enn 100 prosent i oppfylling!

Fase to, forsvar, var det imidlertid vanskeligere å sette i gang. Christian Fredrik skreiv til sjefen for brigaden i Østfold, general Staffeldt at: «Vi have med

megen Mishag erfaret, at Positionerne ved Tistedalselven og Svinesund for tidlig og uden Nødvendighed ere forladte.» Generalen fikk ordre om å jage fienden tilbake, mens kongen sjøl overtok overkommandoen i felten. Meningen var å samle troppene til et hovedslag på østsida av Glomma. Men det varte ikke lenge før kongen sjøl gikk i spissen for et tilbaketog som til slutt skulle gå over i panikkarta flukt fra Askim, og over Glomma ved Langenes. Ved Langenes møtte svenskene motstand, og de klarte ikke å forsere elva. Trefninga førte til ytterligere demoralisering av den militære ledelsen ved at kongen personlig greip inn for å få brua over elva ødelagt. Det blei gjort i full panikk. Sjefen ved Langenes, oberst Hegermann, hadde alt dagen i forveien erklært at hæren var i full oppløsning, at soldatene allerede hadde gjort mytteri ett sted. Den 11. august erklærte general Arenfeldt at offensive operasjoner var umulige. Stabssjef Sejersted hadde den 10. tatt til orde for nye tilbaketog. General Haxthausen, statsråd og ansvarlig for forsyningene til hæren, ga den 8. august ei erklæring om at hæren bare hadde forsyninger for 8 dager til. Denne uttalelsen førte til heftige protester, og dagen etter korrigerste generalen sin spådom fra 8 til 30 dager. Hans merkelige oppførsel på et så beleilig tidspunkt for svenskene blei av svært mange oppfattet som et ytterligere bevis på at den militære ledelsen bevisst gikk inn for å så forvirring og nederlagsstemning.

Den katastrofale utvikling som krigen tok i sør, fikk en liten moralsk oppstiver av kampene i Kongsvingertraktene. Ei mindre svensk avdeling på ca. 1500 mann hadde fått den ubehagelige oppgava å forsøke å trekke oppmerksomheten nordover ved et flankeangrep på en tallmessig langt overlegen forsvarsstyrke. Oppgava var umulig, og etter flere mislykte angrep, blei styrken trukket tilbake. Kampene fikk ingen betydning for utfallet av krigen, og makta på langtnær å snu nederlagsstemninga i hærledelsen.

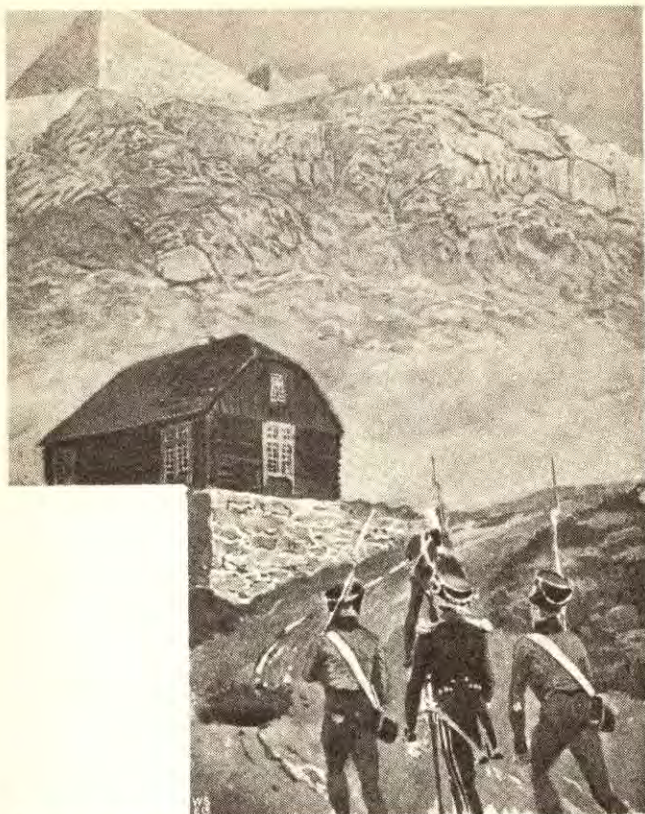
Svenske dragoner ved Rakkestad. Det svenske kavalleriet var beryktet og fryktet, og utgjorde kremen av den svenske hæren. Christian Fredrik hadde bestemt seg for å ta et hovedslag med den svenske hæren ved Rakkestad, men omgjorde seinere denne beslutningen. (A. Bloch)

Om stemninga i generalstaben på denne tida fins følgende fra kvelden den 9. august, fortalt av en samtidig militær:¹¹

«Paa Vægger gav om Aftenen Uvillien sig først tilkjænde hos Generalstabens Offiserer. Man

tvang saagodtsom Hofmarschalken, Ritmester Kaas, til at skaffe Ingredientser til Punsch, og uagtet denne indtrængende forestillede, at det Værelse, man opholdt sig paa, var saa nær Kongens Soveværelse, at han ikke kunde faa Ro til at sove, saa vedblev man dog næsten hele Natten med at støie og føre fornærmende Taler mod Kongens Person. Raseriet maa være gaaet vidt naar en Generalstab (Blandt de tilstedeværende Offiserer var der endog et Par danske, der egentlig stod i den danske Armee; disse vare ikke bedre i deres Taler end de øvrige, men snarere værre.) skal kunde tillade sig saadanne Udskeielser, især naar dens Medlemmer bestaar af dannede og velopdragne Folk, som visseligen her var Tilfældet. Paa den anden Side maa den Konge, der uden Paataale taaler Saadant af sine nærmeste Omgivelser, have tabt al mulig Kraft. At den samme Aand ogsaa udbredte sig til den øvrige Armee, var en naturlig Følge. Man indsaa nu, at det ikke kunde nytte at fortsætte Krigen ...»

Slik endte «kattekrigen» med konvensjonen på Moss, våpenstillstandsavtalen hvor Carl Johan kom sine oppgitte offiserskolleger i den norske hæren til unnsetning. Det er liten tvil om at den militære og sivile ledelsen på dette tidspunkt stod foran et sammenbrudd¹². Prinsen hadde resignert. Carl Johan sto foran et valg. Skulle han velge linja med betingelsesløs kapitulasjon og stående okkupasjon slik den franske hæren hadde forsøkt i Spania? Eller skulle han prøve å inngå et kompromiss, tilby ei utstrakt hand fra «revolusjonsgeneralen»? Carl Johan beviste sitt ry som politiker ved å velge det siste alternativet. Sporene fra Spania må ganske sikkert ha skremt han. Den franske okkupasjonen av Spania hadde vært kostbar for Frankrike. Under forutsetning av at Christian Fredrik blei skipa ut av Norge i all stillhet, ville dessu-

Svenske forhandlere på veg opp til Fredriksten festning i Fredrikshald. Bildet gir et godt inntrykk av Fredriksten. Festningen var uangripelig. Siden 1650-åra da de første forsvarsverkene blei oppført på åsen over Fredrikshald, hadde svenske tropper stadig forsøkt seg med angrep. De hadde aldri klart det, og klarte det heller ikke i 1814, på tross av harde forsøk. Etter forhandlingene i Moss blei festningen åpnet for svenskene etter bestemmelsene i konvensjonen. På tross av bestemmelsene i konvensjonen om at festningen i 1815 igjen skulle leveres tilbake til den norske hæren i samme stand, stjal svenske offiserer festningens flagg (sammen med en del gamle erobrede svenske faner) og hengte det opp i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Den gamle kommandanten, general Ohme, ergret seg til døde over denne skammen to år seinere. (A. Bloch)

ten Wedels parti være innbydende samarbeidspartnere. Et sammenbrudd i det norske statsapparatet ville nødvendigvis føre til at svenskene blei trukket direkte inn i administrasjonen av landet på en måte som vanskelig ville kunne støtte de moderate og samarbeidsvillige. I tillegg til en slik politisk analyse, var det også reine militære argumenter for å avslutte krigen så fort. Den korte høsten sto for døra, og etter den en lang, lang vinter. Den svenske hæren var utslitt etter kampene i Europa, og det sto dårlig til med vinterutrustninga. I tillegg var det viktig for Carl Johan å få stabilisert forholda i Norge før Wienerkongressen kom sammen senere på høsten for å tegne det nye Europakartet.

Den sørgelige avslutninga av krigen og konvensjonen på Moss bidro ikke til å dempe den ampre stemninga og den kritikken som hadde utvikla seg de to korte ukene krigen sto på. Åpne beskyldninger mot den militære ledelsen for å være bestukket og betalt med svenskepenge florerte. General Staffeldt blei møtt med angrep og demonstrasjoner da han kom hjem til Larvik. Han rømte til Skien. Den 19. august var det store uroligheter i Kristiania, og general Haxthausens hus på Akershus blei angrepet av massene. Da han ikke var heime, dro massene ut til landstedet hans, hvor han med nød og neppe unngikk å bli lynsja. Den rasende folkemengden blei stoppet ved at den på stedet blei lovt at general Haxthausen umiddelbart skulle få avskjed, og at det skulle nedsettes en kommisjon for å undersøke virksomheten hans. Dagen etter blei generalen fratatt alle sine embeter, og han reiste bort fra byen.

Urolighetene fortsatte imidlertid inne i byen. Den svenske general Björnstjerna hadde kommet til Kristiania for å overvåke at våpenstillstanden blei overholdt fra norsk side. Rasende folkemasser samla seg rundt huset hvor generalen forhandla med de norske statsrådene. Koht forteller om det som skjedde:

«En av adjutantene hans stakk hodet ut av et vindu og vilde se hvad som var paa ferde, og da gav en mursvend — efter opfordring fra en student — ham et saa veldig slag paa kindet med sin murske, saa han skyndsomt drog hodet tilbake under stormende latter. Statsraad Rosenkrantz fik folk til at holde sig i ro, idet han sa til dem at det vilde være en skamlet paa det norske navn, om fredelige underhandlere skulde lide overlast. Men nye folkemængder kom om kvelden og gjorde stort spetakel utenfor svenskenes logi, saa løytnant Schwarz fandt det raadeligst at føre dem bort til et andet hus i forklædning. De reiste sin vei i fortørnelse dagen efter, og general Björnstjerna sendte bud tilbake til Kristiania, at han skulde sætte byen i ild og blod, om man vaaget at røre et haar paa nogen svenske.»

Carl Johan fikk gjennom den flyktende general Björnstjerna førstehands informasjon om stemninga i Norge. For å understreke for regjeringa i Kristiania at freden ikke var endelig slutta, sendte han to fregatter inn fjorden for å «etterforske opprøret». Admiral Cederström hadde fått i oppdrag å spørre regjeringa om den følte seg sterk nok til å opprettholde «orden» i byen og landet. Hvis den ikke gjorde det, skulle han tilby svensk våpenmakt. Men regjeringa hadde allerede satt seg i sving. Dagen i forveien sto det et innlegg i «Christiania Intelligenssedler» som vakte stor oppmerksomhet over hele landet. Her sto det bl.a.:

«... idet Fædrelandsvennen glæder sig over de Livstegn, som endnu viser sig i Borgersamfundet, maa det tillige gjøre ham bekymret, at en altfor vidt dreven Patriotisme muligen kunde lede til Tøilesløshed til Foragt for Lovene, Tilsidesættelse af den Agtelse der skyldes Øvrigheden, naar den haandhæver disse, og med et Ord, til

alle Anarkiets rædsomme Følger. Norge kan ikke reddes, uden ved Enighed, Orden, Tillid til Regjeringen og Lovenes nøiagtige Overholdelse. — Tumultariske Opløb, Indgreb af Folket i Regjeringens Virkekreds, Exekutioner af Pøbelen uden Dom, fjerne Os fra det Maal, enhver retsindig Nordmand arbejder for ...»

Men forfatteren, som utvilsomt la fram regjeringas syn, kunne ikke åpent angripe den sterke stemninga for fortsatt krig i folket. Han var tvunget til å medgi:

«... Regjeringen skal (...) undersøge, om Krigstildragelsernes uheldige Gang har sin Grund i uundgaaelig Nødvendighed eller i Forræderie, Feighed eller Forseelse fra noget, for Lovene ansvarligt, Individis side. Folket kan vente, at Regjeringen vil lade Forholdene med Kragerøen og Fredriksstads Overgivelse undersøge, at det Mørke, som endnu skjuler Aarsagerne til, at Armeen ingen Trosheste havde, at Provianteringen ikke var ordentlig uagtet Magazinerne dog langt fra ei endnu vare udtømte, og at intet afgjørende Slag ved Hovedarmeen blev leveret uanset Tropperne Iver og Mod, osv. engang vil adspredes ...»

Til slutt i artikkelen lover forfatteren endringer i den militære ledelsen for å gjøre hæren i stand til å møte «Krigens mulige Fornyelse». En av statsrådene, Niels Aall, skreiv i et brev til Carsten Anker hvordan regjeringa så stillinga:

«De forestille Dem en Vandring paa Randen av de 2de Afgrunde, paa den ene Side Despotismens og paa den anden Anarkiets Boeliger, og De vil kunne gjøre Dem et temmelig klart Begreb om vores Stilling i denne skrækkelige Periode, og De vil indsee hvor let et Feilskridt kunde styrtet os og Nationen i langvarig Elendighed.»

Den «langvarige elendighed» statsråden fryktet var at svenskene skulle ta opp igjen fiendtlighetene. Hva hadde krigen avslørt? At den militære ledelsen, kretsene rundt Christian Fredrik, det øverste sjiktet av embetsmenn, adel og aristokrati først og fremst var *pressa* til å lede en krig de i bunn og grunn var uenige i. De gikk i spissen for kapitulasjon og samarbeidde med de svenske kreftene som ønska seg et Norge som framtidig svensk koloni. Etter at krigen *midlertidig* var tapt, slo de inn på linja med systematisk å undergrave muligheten for fortsatt krig. Det er derfor langt fra sannheten å framstille den militære ledelsen som «Eidsvold-verkets forsvarere». For samtida var det klart at regjeringa til og med blei tvunget — etter en omfattende «adresse» fra borgerne i Kristiania — til å sette ned en overkrigskommisjon «for å undersøge og oplyse de Uordener og Feil, som ved Armeen udi sidste Feldttog formeentlig have fundet Sted».

Carl Johans politikk var først og fremst å få fred, Etterpå rekna han med å trekke til seg den herskende klikken i Norge, og ved hjelp av den oppnå Norges innlemmelse i Sverige etter hvert. Svenskene skjønnte godt at klassemotsetningene etter krigen var blitt voldsomt skjerpa. De eiendomsløse klassene — da som nå kledelig kalt «Pøbelen» — og de lavere sjikta av borgerskap og embetsmennene reiste nå sjølstendighetskravet mot regjeringa og kretsene bak den, ikke minst den militære ledelsen. Svenskene var framfor alt forberedt på å fullføre krigen hvis regjeringa skulle miste kontrollen. Om dette fins et godt vitnesbyrd i et brev fra general Bjørnstjerna til grev Essen 4. september. Her skriver han blant annet:

«Jeg tror fremdeles at vi blir nødd til at gjenopta fiendtlighetene, før vi faar slut paa den norske ulærvillighet. Stortinget vil sikkert ikke anerkjende kongen før efterat det har sat op sine vilkaar (...) Stortinget vil holde fast paa at det vil-

de være paa nyt at gi sig under despotismen (...) de kongelige kommissærer (faar) ikke anden utvei end at opsige vaabenstilstanden.

Visselig vil da rædselen virke paa en del hæderlige stortingsmænd, men fanatismen for den saakaldte frihet og sorgløshet for faren vil besjæle de andre. Det vil da vise sig, enten rædselen eller galskapen skal vinde. Rædselen vil være sterkest hos de tingmænd fra Akershus og Kristiansands stift som har nogen eiendom at tape: men galskapen vil være sterkest hos tingmændene fra Bergens, Trondhjems og Tromsø stift, som er altfor langt borte fra faren, og dessuten hos dem fra Akershus og Kristiansands stift som intet eier og derfor intet har at tape. Men da rimeligvis disse siste klassene er flertallet, blir det en uungaaelig følge at fiendtlighetene maa bli gjenoptat.

Jeg tror forresten ikke at denne krig skal bli blodig. Da alle nødvendige forberedelser er truffet, kan den svenske hær staa i Kristiania paa tre dager, og den akerdyrkende del av landet kan være besat inden utgangen av november. Resten av landet vil da nok underkaste sig efterhvert, og naar fjeldbøndene ikke længer har mat, vil de selv sende bud og be om at faa avlægge troskapsæden.»

At svenskene valgte å godta Stortingets «frivillige» unionsvedtak framfor å erobre landet med våpenmakt henger sammen med at stemninga for motstandskrig ikke avtok. Snarere blei det klarere for folk hvem som måtte føre en slik krig: Det blei tatt til orde for at hver bygd og by skulle fø sine soldater, krigen måtte bli ført av hele folket.

En systematisk plan for hvordan en motstandskrig skulle organiseres som en krig av langvarig karakter blei utarbeidd av en av de få militære som hadde gode

Norsk skiløpersoldat i 1814. Den norske hæren var den eneste hæren i Nord-Europa som satte opp skiløperavdelinger av noe omfang. I forslaget til oberst Rode fra høsten 1814 om hvordan krigen mot Sverige kunne bli ført videre, spilte skiløperavdelinger en helt avgjørende rolle. Planen gikk ut på å sette så å si hele hæren opp i skiløperavdelinger, og så trekke de svenske soldatene inn i de vegløse skogene og dalene. Der skulle de svenske avdelingene ødelegges en etter en i nådeløs vinterkrig, med «alskens vaaben». De norske skiløperkunnskapene har vist seg å være en av de viktigste særegne taktiske fordelene til de norske soldatene, men har likevel aldri blitt utnyttet fullt ut. Friedrich Engels skriver seinere om den norske hæren at dens viktigste særpreget ligger i dens skijegerkompanier.¹⁴

ord på seg etter krigen, oberst Rode. Han pekte på nødvendigheten av langvarig krigføring, på å trekke svenskene inn i landet i vinterkrig, isolere dem på festningene og i byene. Væpne soldatene med «alskens Vaaben, saasom Spyd, Sværd, Øxe og deslige, der alle, rigtigen anvendte, kunne være Fienden ligesaa frygtelige som Skydegeværet.» Mens den svenske hæren ville være avhengige av forsyninger av mat og soldater fra Sverige, ville de norske soldatene operere på heimebane, og derfor stadig kunne øke sitt antall. Mens fienden var avhengig av veiene, kunne de norske soldatene operere på ski og overfalle fienden etter ønske.

Men noen langvarig krig blei ikke mulig så lenge aristokratiet og Christian Fredrik satt ved makta. Deres interesser var nå fred — så fort som mulig. Krigen var blitt ført fordi folket hadde forlangt det. Militærledelsen hadde oppfylt den oppgava den var stilt, en kort krig, som ikke kosta altfor mye, men som samtidig ga såpass uttrykk for motstand at folkereisninga kunne dempes ned. Hva står ellers igjen av militærledelsens «ære» fra 1814?

For det første deserterte altså marinens offiserer før krigen brøt ut. Det er vanskelig å si om det var en fordel eller ulempe, ettersom marinen likevel ikke deltok i kampene.

For det andre er det mange som har glemt hva som skjedde videre med den landmilitære ledelsen i 1814, og det skal vi nytte høvet til å minne om til slutt. Forræderi-beskyldningene mot generalene var så sterke at et rettslig etterspill ikke var til å komme utenom, på tross av «kongelig almindelig benaadningsdekret» som ga alle offiserene beskyttelse mot videre undersøkelser. I tur og orden blei det fremmet saker mot generalene Haxthausen og Staffeldt, oberstløytnant Hals og major Schrøder. Schrøder var blitt dømt til døden allerede av overkrigskommisjonen, mens Staffeldt og Hals blei dømt til døden av høyesterett.¹³ Haxthausen klarte seg unna dødsstraffen på en hårsbredd, ved

stemmelikhet i høyesterett. En annen sak var at dommene ikke blei satt ut i livet. I større og mindre grad — og ettersom det blei politisk mulig — fikk de benådning og oppreisning av kongen og regjeringa.

Krigen i 1814 endte altså i en juridisk prosess, i straffer og i avskjedigelser for militærledelsens vedkommende. Det skulle gå 126 år før neste krig. Den endte også med juridiske prosesser, straffer og avskjedigelser for svært mange høye offiserer. Innimellom disse to krigene har militæret blitt brukt et utall av ganger mot landets egen befolkning.

Dette utgjør det moderne, norske militærapparatets historie. På godt for noen, på vondt for andre. Norsk militærtradisjon er født mellom to tapte kriger og i kjølvannet av «indre uroligheter», og er forma av denne særegne historia på sin spesielle måte, enten man liker det eller ikke.

I de neste kapitlene skal vi se næyere på hvordan offiserskorpset og den militære ledelsen villig lot seg bruke av det svenske overherredømmet til å kue nasjonal og sosial reisning i Norge i tida etter 1814.

Andre kapittel

Hæren mot Stortinget og feiringa av 17. mai

Etter 1814 gikk landet inn i en økonomisk stagnasjonsperiode som varte nesten uavbrutt fram til 1840-åra. Folketallet økte fra 885 000 i 1815 til 1,4 millioner i 1850. Fram til etableringa av den første industrien på 1840-tallet, blei det nesten ikke utvikla nye produktivkrefter som kunne skape utkomme for ei slik voldsom økning i folketallet. De herskende aristokratfamiliene var lite interessert i noen industrialisering utover det monopolet de sjøl hadde. Den gamle aristokratiske plankeadelen hadde dessuten blitt svekka av de internasjonale krisene.

Flertallet av folket hadde det svært vanskelig i åra fram mot midten av hundreåret. Husmannsvesenet hadde sin store tid. Poteten blei nå vanlig fra landsende til landsende. Folk åt for det meste poteter og sild (silda dukka opp igjen på Sør-Vestlandet i 1808). De internasjonale krisene i 1815, 1825, 1836—39 og 1848 tvang folk tilbake fra trelastindustri til jordbruket igjen, fordi trelastindustrien var intimt knytta til det europeiske markedet.

Hæren stopper bondetoget i 1818

De arbeidende klassene og da spesielt bøndene fikk snart merke at den aristokratiske borgerstaten ikke vek tilbake for enevoldsstatens metoder når det gjaldt å løse sine økonomiske problemer. Innkrevninga av høye skatter for å bygge opp grunnkapitalen til Norges Bank, var dråpen som fikk begeret til å renne over. Bøndene i Østlandsområdet organiserte protestmarsjer mot Kristiania. På tross av at denne opposisjonen hadde stor bredde og favna både små- og storbønder, blei krava skarpt avvist. Det svaret bøndene fikk var det samme som de hadde fått av det danske føydalstyret: utkommandering av militære tropper, arrestasjoner og straffer.

Dette var i 1818, altså bare fire år etter at aristokratiet og embetsfamiliene hadde grepet statsmakta. På tross av at bøndene utgjorde nesten hele befolkninga og at krava var svært rimelige, valgte statsrådene å slå dem ned med militærmakt. Det «demokratiske» styresettet fra 1814 rakk ikke lenger. Om det som skjedde skriver «Vårt Folks Historie» (Bd. VI, s. 203):

«... Alt i alt stod det flere hundre mann på Sundvollen ferdige til å gå mot hovedstaden. Ryktet fløy i forveien, og det oppstod atskillig nervøsitet i byen. Grev Wedel ble varslet på Bogstad og red til byen med skarpladde pistoler i beltet. Han var finansminister og derfor den som ble særlig utpekt av urostifterne. Det ble satt statsråd kl. 11 om kvelden den 13. september, og nå besluttet regjeringen å sette en stopper for urolighetene. Slottsfogden Marcus S. Lyng fikk fullmakt til å arrestere alle 'på veien fra Kristiania til Ringerike antræffende veifarende almuesmænd, hvilke ei kan godtgjøre lovlig ærend'. Og

fogden fikk med seg en militærkommando på 160 mann og 2 kanoner.

I de par følgende dager ble flokker av bønder omringet og arrestert i nærheten av Bærum Verk, ved Jonsrud i Lommedalen og på Krok-skogen (...) Samtidig offentliggjorde regjeringen i kongens navn en kunngjøring med advarsel mot at man innlot seg på foretagender som kunne forstyrre den offentlige ro og orden.»

Mye er ennå uklart om bondereisninga i 1818. Bøndene var under et hardt økonomisk press. Samtidig var det absolutt nødvendig for landet å bygge opp en sjølstendig norsk nasjonalbank. Denne motsigelsen prøvde Carl Johan å utnytte, hvor omfattende er det vanskelig å si. Det fins imidlertid materiale som viser at kongen hadde agenter ute for å hisse opp bøndene, muligens også for å få i stand provokasjoner mot Stortinget.

Kongen hadde på ingen måte gitt opp håpet om å få endra grunnloven. Han hadde ærgjerrige planer og følte seg på ingen måte slått. Det skulle derfor ikke gå mange åra før den nasjonale konflikten med Sverige tilspissa seg igjen. Forsiktige forsøk fra Stortingets side på å markere norske interesser blei møtt med militære tiltak.

Mobiliseringa mot Stortinget i 1821 og 1828

Første gang var i 1821. Utgangspunktet var da at Stortinget, pressa av opinionen i landet, hele tida hadde nekta å etterkomme det gjeldskravet som var reist av

Danmark med hjemmel i Kielfreden. Utfra Kielfreden skulle Danmarks statsgjeld delvis betales av Norge. Dette var en del av hestehandelen som blei bestemt av stormaktene etter Napoleonskrigene: Sverige skulle få Norge, mens Danmark som erstatning skulle få svensk Pommern. I Norge blei kravet blankt avvist, Stortinget hadde aldri anerkjent denne hestehandelen. Men stormaktene pressa på Carl Johan for at Danmark skulle få pengene, og Carl Johan var sjøl villig til å bruke saka som brekkstang mot Norge, for å avskaffe grunnloven og innføre et svensk herrevelde i landet. Kongen og hans norske leiesvenner satte også hardt mot hardt mot den norske anti-adelige lovgivninga, som hadde slått fast forbud mot ny adel. Lovene opprettholdt det kravet som var reist på Eidsvold, nemlig at det ikke skulle bli noen nye adelsmenn etter at de gamle døde. Dette kravet var i opinionen direkte retta mot de herskende familiene Wedel-Anker-Løvenskiold, som strødde om seg med «greve», «baron» og liknende titler. Om hendingene i 1821 skriver Sverre Steen i boka «Drømmen om frihet» (s. 14):

«For å vise nordmennene hva som kunne skje hvis de ikke oppgav sin gjenstridighet, samlet han 3000 mann norske og 3000 mann svenske tropper til en leir på Etterstad like ved Oslo, mens en svensk flåte med 2000 mann og 300 kanoner kastet anker på havnen nedenfor — iallfall leirsamlingen var tillatt etter Grunnloven (§ 25). Carl Johan innfant seg personlig i Norges hovedstad med høye militære og sivile svenske autoriteter i sitt følge. Kongen bad utenriksministeren gjennom de svenske sendemenn meddele de fremmede statssjefer at kongen kunne bli nødt til å omdanne den norske forfatningen med makt fordi folk og Storting var smittet av de revolusjonære bevegelser i Europa som stormaktene hadde grepet inn mot.»

Maktdemonstrasjonen i «lystleiren» på Etterstad fikk sin virkning. Planene om statskupp var helt offisielle, og kongen lot dem effektivt understreke ved blant annet å skyte Høyenhall-åsen i brann fra Etterstad. Den 31. juli løp en stor svensk flåtestyrke inn Kristianiafjorden. Folk var overbeviste om at nå kom statskuppet.

En samtidig iakttaker skriver:¹

«Den 31te Juli ankom følgende svenske Orlogsfartøier paa Christiania Rhed, nemlig: 2 Korvetter, 4 Brigger, 2 Skonnerter, 9 Kanonslupper, 1 Mørseslup, 1 Jagt. Tilsammen 19 fartøier — og ved Filtvedt ved Drøbak var beliggende Fregatten Freya.

Inkomsten af denne Krigs-Eskadre, vakte megen Opmerksomhed blandt Hovedstadens Indvaanere, saameget mere Grundloven af 4de November 1814 dens 25de § lyder: — — men ei maa i nogen Tilfælde, flere krigsfolk end 3000 Mand af alle Vaaben sammentagne, kunne, i Fredstider, indedrages i det ene Rige af det andet Riges Krigsmagt.»

Under hånden blei Carl Johan forsikra om at Stortinget ville krype til korset og innfri gjeldskravet. Kongen var imøtekommende og sanksjonerte vedtaket om å avskaffe adelen. «Vårt Folks Historie» (s. 229) forteller:

«Situasjonen ble nå etter hvert slik at Carl Johan også kunne la sin nåde skinne. Han behøvde ikke lenger å frykte noen vanskelighet med Stortinget, og han gav beredvillig audiens endog til noen av opposisjonens ledende menn, blant dem Jacob Hoel. Fra den andre siden ble han møtt med en lojal hyllest som undertiden gikk noe for vidt. Meget betenkelig var det f.eks. at han fra

enkelte hold innen offiserskorpset fikk forsikringer om at man var villig til å støtte hans planer dersom det skulle komme til en konstitusjonell konflikt. Han fortalte selv at han måtte formåne disse kretser til ikke å finne på noe slikt.»

Neste gang den militære ledelsen skulle få anledning til å demonstrere sin konge- og svenske-trohet var i 1828. Denne gangen gjaldt striden feiringa av 17. mai.

17. mai var blitt feira utover landet siden 1824. Den norske regjeringa og svenskekongen oppfatta dette ganske riktig som en demonstrasjon mot det svenske overherredømmet, og prøvde på forskjellig vis å få feiringene stoppa. Feiringene nådde høgdepunktet i 1827. Da var det folkefest i bygd og by. I Trondheim med «tog med vaiende flagg og faner gjennom gatene», i Norderhov ved Hønefoss var det samla ikkje mindre enn 2000 mennesker til fest. Hardt blei nå satt mot hardt. Den svenske stattholderen fikk avskjed fordi han var for veik, og en ny, grev von Platen, blei utnevnt. Kravet var at Stortinget skulle feire 14. august, dagen for Mossekonvensjonen, og ikkje 17. mai. «Vårt Folks Historie» skriver at «... Kongen hadde på forhånd tatt visse forholdsregler. Han hadde sørget for å innkalle 2000 mann til forsterkning av garnisonen i Kristiania ...». Hva som var kongens planer skriver Arne Bergsgård om i «Norsk historie 1814—1880» (s. 101):

«Om Stortinget ikkje hadde lystra, skulle kongen ha tenkt å lyse ut at Stortinget var utsett, og at han sjøl hadde gått inn att i dei rettane som Kielfreden gav han. Deretter ville han ha lagt fram for Stortinget ei ny grunnlov, venteleg i samsvar med grunnlovframlegga sine, og ville ha gjennomført den med tvang om det hadde vorte naudsynleg. Det var m.a.o. statskupp-planane frå 1821 som livna til att. Han hadde liggjande

ferdige ordrar til svenske grenseregiment om å verte marsjklare, og det var også sendt befaling til Gøteborg om å ha ferdig ei pongtongbru til overgang over Svinesund.»

Hva var årsaka til at offiserskorpset var så entydig svensketro at det gang på gang lot seg bruke til å mobilisere, til og med mot det forsiktige Stortinget? Ei viktig årsak var at det tradisjonelt var aristokratfamiliene som fikk sine sønner rekruttert til den øverste militære ledelsen. Dette var ikke noe særlig stort problem for dem, det var jo de samme familiene som satt med den politiske og økonomiske makta i landet. Ei anna viktig årsak var at den svenske kongen også var øverste norske militære myndighet. Dette fikk den konsekvensen at utnevning av norske offiserer skjedde direkte av kongen som «militær kommandosak». Slike saker var i henhold til grunnloven uvedkommende for det norske statsrådet. Kongen nytta seg av denne retten i stor grad, og resultatet var at kongen fant sine mest tro tjenere i Norge nettopp i offiserskorpset. Jens Arup Seip sier det slik i boka «Utsikt over Norges historie, I» (s. 73):

«På et særskilt område var kongen friere enn ellers i sine disposisjoner, nemlig innenfor hæren hvor en rekke saker kunne avgjøres «ad kommandovei», det vil si uten at departement eller statsråd ble trukket inn. Denne kommandomyndighet utenfor parlamentarisk kontroll, hadde større omfang i Norge enn i Sverige, og ble stående til like før 1905.

Offiserene under kongens kommando og hæren i kongens hånd, var en trusel. Carl Johan, den gamle hærfører, talte gjerne i forblommede ord om å «gripe til fysisk makt». To ganger gikk norske stortingsmenn til avstemning innen rekkevidde av kanoner. I 1821 satt de i klemme mel-

«Amalgamation» er teksten til denne tegningen. Det betyr egentlig *sammensmeltning*, men fikk betydninga *innlemmelse*, dvs. norsk innlemmelse i Sverige. På tegningen ser vi en bekymra stortingsmann ved enden av bordet. Foran brenner en person med et fornøyd uttrykk grunnloven med den ene handa, mens han skyver et papir med ordet «skibshandel» på over mot stortingsmannen. Til venstre for han en «fin» gammel herremann med pengepung (Wedel?). Sammen med en tilfreds person med ølnese, skyver han et dokument over til den arme stortingsmannen: «Plan for en fullstændig Amalgamation». I den andre handa holder han et papir hvor vi kan lese ordet «Udgifter». Ellers er tegningen full av satiriske detaljer. Ved døra står en svensk sabelsvinger vakt, og overvåker det hele utstyrt med Carl Johans karakteristiske nese. I buret leker katta med musa, og oppå kikker en annen utgave av Bernadotte ivrig på. Vinduene har man prøvd å dekke til, men vi kan likevel skimte noe av det som skjer utafor. Til høyre ser vi svart røyk, muligens en kanon og en del soldater. Til venstre store seilskip med vimpelen til topps. Kanskje er det Bernadottes krigsskip og leirsamlinga på Etterstad («lystleiren») i 1821 vi ser. På vegg til venstre ser vi et vakkert maleri av en offiser uten ansikt, som tungt væpna samler inn ull fra ydmyke og fattige bønder.

lom 6000 mann svenske og norske tropper på Etterstad og en svensk flåte på 19 skip ved foten av Akershus festning. Byen var full av røyk fra sa-

lutterende kanoner og rykter om knuste opprør i Syd-Europa. 'Således er det å ha en fransk sansculotte og siden marskalk på en nordisk trone', skrev Maurits Hansen. I 1828 ble et ekstraordinært storting avviklet med den kongelige vrede samlet over tingmennesenes hoder, og to tusen soldater samlet i ring rundt hovedstaden. Slike situasjoner tilhørte Carl Johans første tid. Men langt fram i tiden, til 1884 og enda lenger, hendte det at norske offiserer sletes mellom lojalitet til to kanter.»

Denne kortfattede oppsummeringa av offiserskorpsets rolle føyer seg helt inn i den gjengse oppfatning av dette spørsmålet blant norske historikere.

Kampen for legaliseringa av sjølstendighetsfeiringa 17. mai, lot seg imidlertid ikke stoppe. Året etter, 1829, blussa den opp igjen. Den 17. mai tok den ei dramatisk vending. Arne Bergsgård skriver i boka si om opptakten: «... Studentane tok opp striden. I 1829 vedtok dei i samfunnet sitt at dei ville ha 17. mai til fast festdag, og dei heldt fast på vedtaket trass i hardt press frå departement og universitet, frå høge embetsmenn og redde foreldre ...»

Torgslaget

Den 17. mai opprant som en fin vårsøndag. Det var mye folk i byen, og på ettermiddagen trakk de fleste ned på kaiene for å ta imot det nye dampskipet med det patriotiske navnet «Constitutionen». Henrik Wergeland dukka opp på festningsvollen idet skipet passerte, og hilste det med et «leve for Constitutionen». Dermed var tonen slått an, og folk strømte begeistrat ned til Tollbodkaien hvor skipet la til under applaus. I

tre kvarter holdt en opprømt menneskemengde seg ombord i skipet og på kaia, og sang nasjonale sanger med en intensitet som vel aldri før eller seinere har blitt hørt utover Bispevika og Bjørvika. Om det som videre skjedde, forteller «Vårt Folks Historie» (s. 260—261):

«... Noen sensasjon var det ikke blitt om ikke menneskemassen etterpå hadde trukket oppover til torvet, som snart ble svart av folk. Da begynte myndighetene å bli nervøse, og politimesteren henstilte til folk å gå hjem innen klokken ti. Da de fleste ikke tok noen notis av det, ble det rekvirert militære, både en liten tropp kavaleri og en pelotong infanterister. Kommandanten, baron Ferdinand Carl Wedel Jarlsberg (grevens bror — min anm., O. S.), innfant seg til hest, og opprørsloven ble lest. Da dette heller ikke nyttet, fikk de militære ordre om å rydde torvet. Det var da skandalen begynte, for flere fredelige borgere fikk både kolbestøt og rapp av kavaleristenes klinger. En av dem var Henrik Wergeland, som straks fant at hans studentuniform var vanæret, så han dagen etter sendte den opp til kommandanten.

Torvslaget, som begivenheten alltid siden er blitt kalt, vakte svær oppsikt, og folkets raseri vendte seg straks mot myndighetene som med sin hodeløse opptreden hadde vært årsak til det hele. Derved ble denne, en kan gjerne kalle det småbyfarse, en viktig nasjonal begivenhet med langtrekkende politiske konsekvenser (...) Folks harme vendte seg straks mot de øvrighetspersoner som hadde hatt ansvaret, først og fremst kommandanten. Men etterhvert ble det stattholderen grev v. Platen som fikk unngjelde ...»

Det var ikke noe «kjære mor» for dem som kom innfor soldatenes rekkevidde den vårkvelden i 1829. Rolv Laache har i «jubileumsboka» til 100-årsminnet for dagen gitt en levende skildring av hvordan soldatene gikk fram. Vi skal i det følgende sitere litt fra denne utmerkede boka. Skildringa begynner på det tidspunktet da infanteriet blei satt inn:²

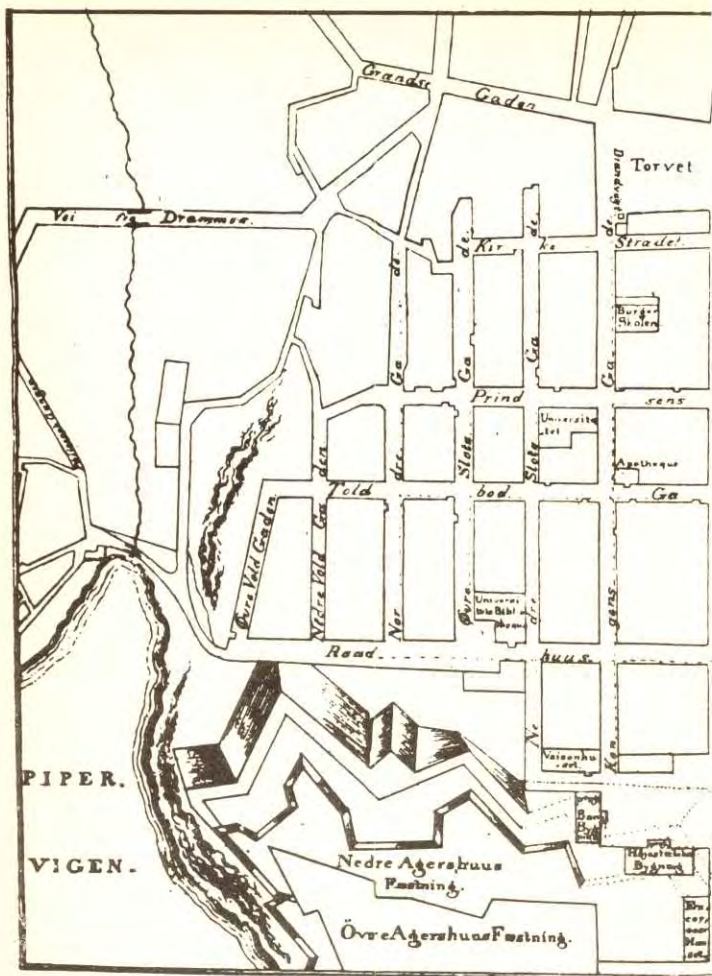
«Geværene blev ladet «i Folkets Paasyn», og man hørte den uhyggelige «Raslen af Ladestokkene». Kommandanten påla fotjegerne å lade vel. «Hvad Hestene ei kunne kaste overende og søndertræde», skulde altså, for å tale med «Morgenbladet», «være en Gjenstand for Skydegeværernes mordiske Ild».

Infanteriet syntes i begynnelsen å mangle den offensive ånd som utmerket kavaleriet. Ikke mindre enn tre ganger måtte Wedel kommandere «'gaae paa, gaae paa, gaae paa, siger jeg!' hvilke alle tre Gange gjelød i Kirketaarnet. Det hjalp, for straks efter hørtes der jammerskrik fra «en liden Hob Mennesker af begge Kjøen, som stode ved Enden af Muren ligefor Kjøbmand Glückstads Gaard».

I alle vinduer som vendte imot Torvet satt interesserte tilskuere åndeløse av spenning. Hvad skulde der nu skje?

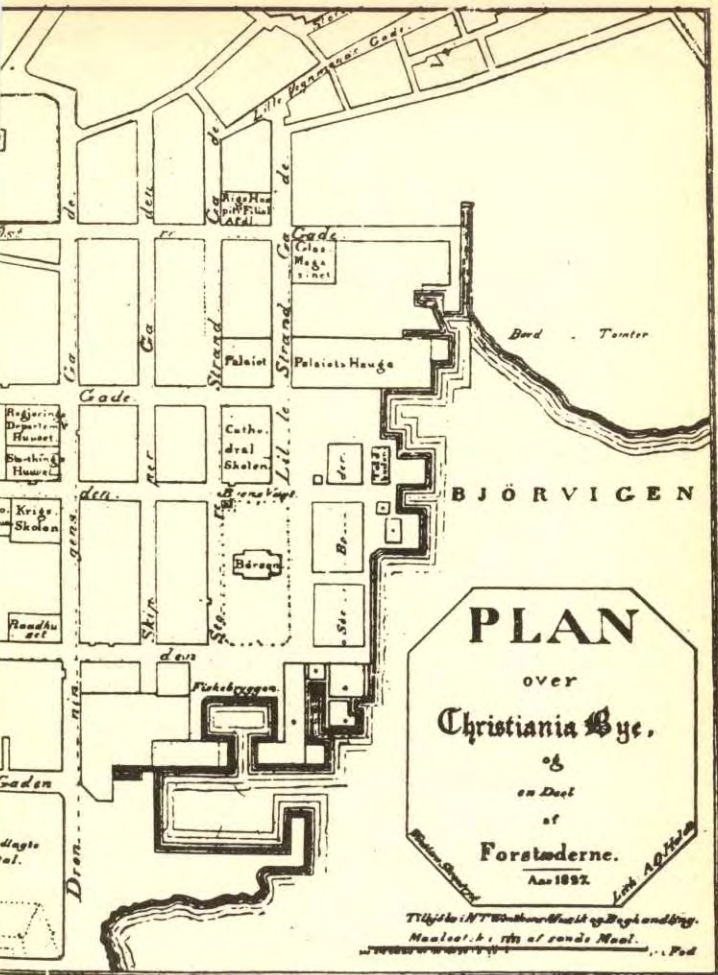
Kavaleriet var fremdeles i aksjon og dannet en slags flyvende kolonne, som snart blandet sig med fotjegerne på Torvet og snart drog på tokt i gatene. Ingensteds i byen kunde man være trygg lenger. En dame møtte kavaleriet som kom «i fuld Carriere med blanke Sabler», forteller «Morgenbladet»; hun blev så forferdet, at «hun i sin Angest trængte sig op igjennem et Vindue som hun fandt aabent i underste Etage i et Huus i Toldbodgaden».

Ved ryddiggjørelsen av Torvet skulde infante-

Kart over Kristiania, tegnet av løytnant Holdt i 1827. Kopiert etter

riet først og fremst ha sin oppmerksomhet rettet på hustrappene, hvor der stod mange folk. Her kom nemlig de ridende jegere til kort; ti hver

en gengivelse i Carl B. Roosen: «Christiania og Omegn», 1828.

gang de suste forbi med sablene i luften, bøde man sig bare ned og undgikk derved molest.

Krags trapp hørte til Torvets mest omstridte

punkter. En gang stod eieren selv på trappen, omgitt av «4 eller 5 voxne Mennesker», alle «conditionerede» samt «endeel Børn». Kommandanten, som holdt tyve—tredve skritt borte, gav en tropp fotjegere ordre til å angripe. Jegerne felte gevær og styrtet frem, mens deres anfører, løytnant Neumann, fektet i været med sabelen. Kjøbmann Krag blev rolig stående; men de andre på trappen retirerte inn i gangen bakenfor. «En af Fodjægerne vilde da støde eller slaae til» Krag som imidlertid «forebyggede Stødet ved at gribe med begge Hænder i Geværet». Han vilde «staae i Fred paa sin egen Trappe», skrek han, og «steg derpaa ned til nederste Trin». Løytnant Neumann svang atter sin sabel. Kommandanten kom nu til stede, og der blev en ordveksel imellem ham og trappens eier. Den førte til intet, og Wedel red videre henimot Krags «Naboe, Kjøbmand Holmens Trappe», hvor ny kamp forestod.

Blandt de mange omtvistede hustrapper på Torvet dveler overleveringen foruten ved Krags kanskje især ved kjøbmann Claus Winthers; her sparte jegerne endog ikke «døde og ubevægelige Ting», men «sloge et Stykke» av trappen.

Løytnant Neumann leder et av angrepene, «hvilket skede med stærkt Skrig». Fotjegerne sprang «lige paa dem, som stode paa Trappen» uten annet varsko enn «væk!» Folk kom sig også bort, men enkelte blev såret.

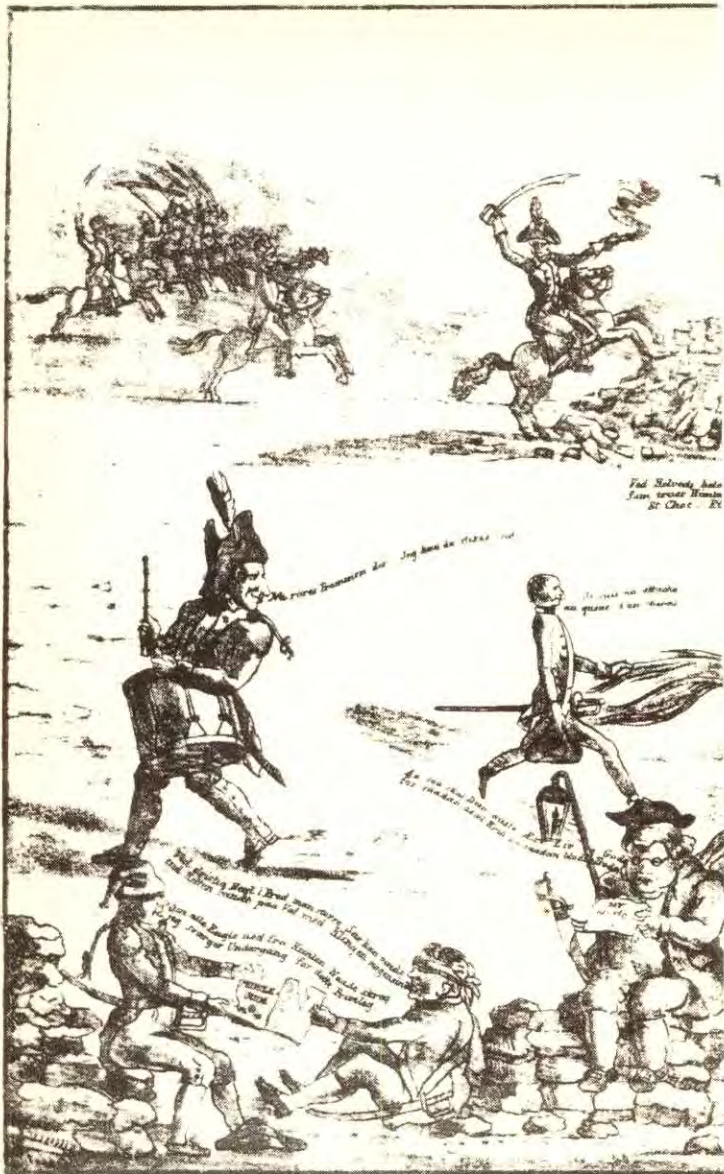
På Torvet var der næsten ikke ørenslyd å få; man kunde bare opfatte løsrevne ord og setninger: gå på! vær ikke forsagte! og «strax efter hørtes et Menneske raabe: For Guds Skyld, slaae mig ikke ihjel, men siig mig hvilken Vei jeg maae tage!» — «Hvad Fanden gaae disse Mennesker efter, især den med Piben», lød der fra menig politihold, «hvorved meentes (handelsbetjent

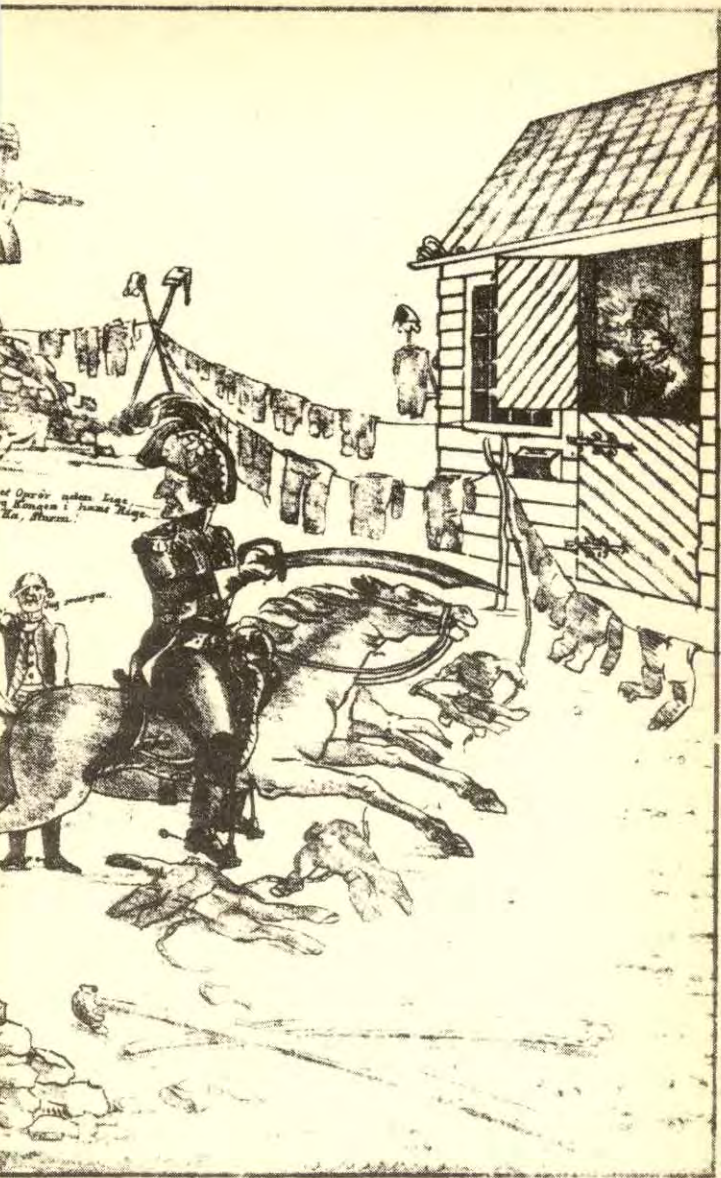
Sigholt) som havde en Tobakspibe i Haanden». — Svinebest! brølte ensteds en rasende fotjeger, mens politimesteren som var på en annen kant, hørtes bønfaldende å si til en aktet borger: «kjære, gaae hjem!»

De såredes jammer blandet sig med alt det øvrige skrål på Torvet: nogen var slått i brystet, andre i ryggen eller i hodet; strålemester Jensen ved brandvakten hadde fått tre slag på hatten, og handelsbetjent Frølich ett på maven. «Ved Vandposten ligefor Heyerdahls Gaard» stod «en ung Pige, som var blodig ved Øiet», og i nærheten av stenhaugene kopist Høyelt, med sine «Buxer iturevne.»

I nærmere to timer gjorde den heltmodige norske hæren mer eller mindre mislykte forsøk på å rydde torget. Da klokka nærma seg tolv, var soldatene framleis i sving. En del av byens bedre borgere var nå i ferd med å vende hjem etter å ha deltatt i byens selskapsliv. De av dem som var så uheldige å legge vegen om torget blei tatt under behandling av soldatene:

«En fotjeger støtte kjøbmann Heyerdahl «saa haardt for Brystet med Geværkolben», at den angrepne «tumlede om. Idet (han) reiste sig op igjen blev (han) vaer 2de Andre, der syntes at have tiltænkt (ham) samme Behandling». Men Heyerdahl undkom i retning av kommandanten og politimester Gjerdrum, som han så holde i nærheten. En brandofficer hørte Heyerdahl rope «Hr. Baron!», og «løb til» for å overvære den scene som nu fulgte. Politimesteren sa flere ganger til Heyerdahl: «saa gaae da hjem!» I det samme kom kommandanten «tilridende og sagde: 'Gaae med det De har faaet, ellers bliver De arresteret'. Heyerdahl svarede: 'De vil dog vel ikke arrestere mig, som en Byens Repræsentant

ed Oprer's ved den Lige,
og Kjøben i Jæmt Klige.
Ma, Støren.

og Brandinspecteur, og jeg agter at gaae hjem; men jeg er kommen fra en god Ven og har ikke vidst noget af, hvad her er foregaaet'.» Nu innfant den unge Heyerdahl sig og sa: «Kom, lad os gaae!», hvorpå de gikk hjem, eskortert av en officer; mens kommandanten «dreiede sin Hest om».

Samtidig som kjøbmann Heyerdahl var blitt angrepet, hadde prokurator Randklev fått et støt i ansiktet. «Vil De overfalde Folk?» skrek han og grep med hånden om geværet. Jegeren eller jegerne slo i raseri til Randklev på ny; prokuratoren fikk til slutt enu et slag av en geværpipe,

Torgslaget av Henrik Wergeland, illustrasjon til boka «Phantasmer». «Phantasmer» er en blodig satire over Torgslaget, der hovedpersonene fra virkeligheten opptrer under lett gjennomskuelige navn. På midten av tegningen ser vi generalmajor «Uedel Skansberg, Commandant og Friherre i Ravnekrog» (Wedel-Jarlsberg), som svinger sin sabel og roper:

«Ved Helveds hele Magt! Et Oprør uden Lige, —

Som truer Himlens Gud, og Kongen i hans Rige.

... Et choc! Et choc! Ha, Storm!»

Bak han kommer sønnen, løytnant «Sorgens-Stjerne» (Morgenstjerne), som sier på fransk/norsk: «Jeg er nu attaché, festet til halen på en hest.» Til venstre trommeslageren, satirens hovedperson skipper Børre (den svenske stattholderen grev Platen var svært upopulær, og fordi han var tidligere admiral, fikk han dette tilnavnet etter en av Holbergs figurer i «Peter Paars»). Trommeslageren sier: «Nu røres Trommen der: Jeg kan da stikke ind.» Den feite rådmannen (Flock) leser opprørsloven:

«Aa ... saa skal Dem miste Ære, Liv og Gods,

for saadan usæl Krig, og saadan blodig Trods.»

Nederst til venstre river to kavallerister, den ene med bind for øyne, grunnloven i stykker mens de sier:

«Ved dristig Negl i Fred man større Seir kan vinde,
end Helten vandt paa Val med Klingen nogensinde.

Om alle Engle ned fra Himlen: Naade skreg,
jeg sværger Undergang for dette Privileg.»

som trengte gjennom hattepullen og inn i bakholdet; det var et under han slapp fra det med livet. En jeger som hadde holdt sig passiv, «saae at Hatten faldt af den slagne Person» og trillet bortover gaten.»

Torgslaget fikk stor betydning i den nasjonale kampen. På en sjelden klar måte hadde alliansen mellom svenskekongen, representert ved stattholderen von Platen, og det norske aristokratiet, representert ved generalmajor og baron Wedel-Jarlsberg, blitt demonstrert. Borgere, embetsmenn, intellektuelle og arbeidere var i fellesskap blitt banka opp av norske soldater under norsk og svensk kommando, fordi de hadde sunget nasjonale sanger, ropt hurra for grunnloven og nektet å gå heim og legge seg klokka ti. For åpen scene var det blitt demonstrert hvilken rolle de militære lederne spilte i den nasjonale kampen. Få av dem som opplevde Torgslaget kom noengang til å glemme det, og flere av dem kom seinere til å gå i spissen for opposisjonen.

Den opphissa folkeopinionen som blei skapt førte til at myndighetene omgående blei tvunget til å sette ned en undersøkelseskommissjon. Den konkluderte med en meget skarp kritikk av kommandanten, generalmajor Wedel-Jarlsberg. Carl Johan blei tvunget til å akseptere at den 17. mai ikke bare blei en lovlig festdag, men at det også blei en offentlig festdag. I tillegg måtte kongen trekke tilbake den svenske stattholderstillinga i Norge. von Platen blei den siste svenske stattholder i Norge, og det var en viktig seier.

Kongen truer med statskupp i 1836

General Wedel-Jarlsberg skulle enda en gang komme til å spille en sentral rolle i forsvaret av det svenske

herredømmet. I 1836 hadde det igjen utvikla seg til ei krise mellom Stortinget og Carl Johan. Denne gangen var årsaka at kongen nekta å sanksjonere ei rekke demokratiske reformer, bl.a. innføring av det kommunale sjølstyre med formannskapslovene. Kongen oppløste Stortinget og Stortinget svarte med å reise riksretts-sak mot den norske statsråden i Stockholm, Løvenskiold, fordi han ikke hadde protestert mot oppløsninga. Nå som før lå sjølsagt hele spekteret av klassemessige og nasjonale motsigelser under. Kongen ville prøve å bruke konflikten til å styrke det svenske overherredømmet og til å styrke den svenske adelen. Kongen hadde derfor fått utarbeidd planer for å falle tilbake på de rettighetene som Kiel-traktaten hadde gitt han, og innføre ei ny forfatning. For å oppnå dette blei det lagt planer for å rykke «inn i Norge i spissen for svenske tropper — 15 000 mann ville greie seg ...»³ Som ledd i dette satte han i gang en rekke tiltak i Norge for å styrke sin personlige makt, bl.a. ved å utnevne spesielt kongetro personer til viktige embeter. Det viktigste var at grev Wedel blei ny stattholder, og at broren hans, «helten» fra Torgslaget, generalmajor Wedel-Jarlsberg, blei ny kommanderende general.

Stilt overfor truselen om statskupp, valgte Stortinget å bøye av. Riksrettsdommen mot Løvenskiold blei gjort så mild som mulig. Dermed falt også grunnlaget for statskupp-planene bort. «Helten» fra «Torvslaget» kunne igjen skilte med å ha deltatt i viktige «operasjoner». Han kunne også skilte med sin nye grad: kommanderende general, og omtalte seg fra nå av «Kommanderende General og Baron Ferdinand Carl Maria Wedel-Jarlsberg», vi kunne føye til: den første av hans titler erobra i kamp mot Stortinget. Henrik Wergeland, som hadde hatt den tvilsomme gleden å møte generalen 7 år tidligere, hadde ikke unngått å notere seg enkelte av generalens lattervekkende trekk. Ett av resultatene av deres møte var et lite, uærbødig vers fra Wergelands side. Siden det ikke er noen grunn til å tro

at generalens sjølfølelse var blitt mindre med åra, synes vi verset passer like bra her:⁴

« — Som det er gaaet andre gamle Fædre,
det Ham er gaaet, Ham, Armeens Far:
han er i mange Ting jo bleven bedre,
ja ganske anderledes end han var.»

Formålet med dette kapitlet har vært å vise hvilken rolle militærapparatet spilte i tida fra 1814 til midten av hundreåret. Det har ikke vært meninga å gi noen detaljert framstilling av hvordan den militære organisasjonen var bygd opp eller hvordan den har utvikla seg. Det *avgjørende* er hvordan militærapparatet faktisk er blitt brukt. Jeg har sitert historikere som representerer *tyngden* av oppfatningene blant norske historikere, og blant disse er det liten uenighet om at den norske militærledelsen aktivt deltok i kampen, på svensk side, på kongens side.

Det kan være nyttig til slutt å sammenlikne med det som står om denne tida i boka «Forsvarets rolle i Norges historie», som jeg har sitert fra tidligere. Det er ikke særlig overraskende at kuppforsøkene og det norske militærets rolle i dem ikke er nevnt med ett ord. Det eneste vi finner, er en allmenn kommentar om at tida endra seg etter 1814 (s. 20, 1965-utgava):

«Etter at unionen med Sverige var vedtatt, kom det norske forsvar i en helt ny stilling. Den gamle arvefiende var blitt vår unionsbror og faren fra øst var borte, og interessen for forsvaret ble mindre levende enn den hadde vært tidligere.»
(!)

«Interesse for forsvaret» betyr ikke i denne sammenhengen «interesse for diskusjon *om* forsvarets betydning», for da måtte konklusjonen være at det er ytterst få år i Norges historie da «interessen» var så stor

Carl Johan inspiserer sine soldater. Tegningen er laget av F. von Dardel, og får godt fram den spesielle militære arrogansen som Carl Johan omga seg med. Carl Johan var et produkt av de franske militærtradisjonene fra Napoleonstida. Han hadde ikke mye til overs for de krangleverne «Norrbaggarna» i den fattige avkroken Norge, når de prøvde å legge seg opp i hans stormaktsintriger.

som i 1829, etter Torgslaget. Sjelden har aviser vært så fylt av angrep og kritikk av militærledelsen. Nei, med «interesse for ...» mener Forsvarets Krigshistoriske Avdeling åpenbart «*sympatien* for forsvaret ...», og sånn sett var det utvilsomt helt korrekt. Men det had-

de sine bestemte årsaker. En kan jo også lure på om krigshistorisk avdeling i det hele tatt befatter seg med studier av historia når de kan prestere slikt som at «faren fra øst var borte ...»

I virkeligheten var Norge blitt et sterkt militarisert land, og slik blei det også vurdert i samtida. I 1838, bare to år etter kongens siste aksjon mot Stortinget, har vi en slående beretning om det. En ung engelsk forsker, Richard Carter Smith, reiste rundt i landet og studerte samfunnsforholda. På Bogstad fikk han foretrede for aristokratiets nummer 1, grev Wedel og hans bror, baronen. De to fortalte Smith om familiens økonomiske imperium og om landets militærstell:⁵

«Greven har store interesser innen trelast og jernbransjen, og han er langt den største eier av slike bedrifter. Han har jernverk i Bærum og tre andre steder, mens hans interesser innen trelasten er konsentrert om Hafslund. Han har hatt stort hell i forretninger og blir betraktet som en meget rik mann. Broren, som jeg også møtte i hans hus, er øverstkommanderende for den norske hær. Han fortalte at styrkene bestod av 12 eskadroner artilleri, hver på 7 kanoner (...) regimenter kvalleri og (...) infanteri, til sammen ca. 12 000 mann. I tillegg kommer en reserve på 8000 mann. Dette betyr at en meget stor andel av befolkningen, som bare er på litt over 1 million, er med i de væpnede styrker, nemlig 1 pr. 50 innbyggere. I England har vi bare en hær på 100 000 mann med en befolkning på 25 mill., dvs. 1 soldat pr. 250 innbyggere.»

Carter Smith forteller her om et samunn hvor det militære innslaget dominerte. Et samfunn som med militære midler var tvunget inn under kontroll av et annet land. Et samfunn som skulle tvinges til fullstendig innlemming i dette landet. Bruk av militære midler var

den eneste måten å få det til på. Den svenske kontrollen over det norske militærapparatet var en nøkkelfaktor i denne politikken, og førte til at de fleste innbyggerne i Norge før eller seinere blei tvunget til å innse at militæret var redskaper for svenske interesser. Dette er et mørkt og ubehagelig kapittel i norsk militærhistorie, men det er ikke mindre sant av den grunn. Det var virkeligheten i nesten et helt hundreår. For Carl Johan var kontrollen med de militære i Norge en av hovedsakene i unionspolitikken.

I 1855 skreiv Karl Marx ei kortfatta oppsummering av unionspolitikken til Carl Johan. Han pekte på at det hadde vært en politikk for innlemming fra første stund, avkledd alle manøvrer, og at de militære blei brukt for å kvele motstanden:⁶

«Etter slaget ved Leipzig rykket Carl Johan inn i hertugdømmene Schlesvig og Holstein, i spissen for en armé av svenske, tyske og russiske soldater. Ansikt til ansikt med disse sterkt overlegne stridskreftene, måtte den danske kong Fredrik VI skrive under på Kiel-freden den 14. januar 1814. Norge blei avstått til Sverige. Men nordmennene ville ikke uten videre finne seg i at man bestemte over dem på denne måten. De erklærte at Norge var blitt uavhengig under regimet til Christian Fredrik, den danske arveprinsen. De nasjonale representantene blei samla på Eidsvold, og den 17. mai 1814 vedtok de ei forfatning som ennå i dag er den mest demokratiske i det moderne Europa. Carl Johan satte en svensk armé og en svensk flåte i bevegelse, og hærsatte Fredrikstad festning, som beherska tilgangen til Kristiania. Så gikk Carl Johan villig inn i forhandlinger, og anerkjente Norge som sjølstendig stat og aksepterte forfatninga fra Eidsvold. Etter at han fikk godkjenning fra Stortinget 7. oktober, vendte han tilbake til Kristiania 10. novem-

ber for å avlegge ed til forfatninga i sitt eget navn og navnet til kongen.

Da Carl XIII døde 5. februar 1818, blei Bernadotte anerkjent av Europa som kong Karl XIV av Sverige og Norge. Så forsøkte han i tur og orden å endre den norske forfatninga, å sette inn igjen adelen, som var blitt avskaffa, å sikre seg sjøl et absolutt veto, og å sikre seg sjøl retten til å avskjedige alle sivile embetsmenn og offiserer. Disse forsøka utvikla seg til alvorlige konflikter, og førte til og med til at da innbyggerne i Kristiania 18. mai 1828 feira årsdagen for forfatninga, så blei de angrepet av kavalleriet. Det så ut som om en alminnelig oppstand var uunngåelig. Som den franske revolusjonen i 1830, førte denne situasjonen til at kongen ei kort tid innretta seg på mer forsonlig framferd. Men Carl Johan ofra alt på at Norge skulle bli fullstendig innlemma. Denne politikken blei en kilde til stadige vanskeligheter i hele regjeringstida hans.»

Tredje kapittel

Den første arbeiderbevegelsen blir knust med militærmakt

Knapt noen enkeltstående begivenhet har mer bidratt til å avsløre militærapparatets funksjon i Norge i det 19. hundreåret, enn innsatsen mot Thrane-rørsla. Formålet med dette kapitlet er å trekke fram enkelte detaljer om hvordan det skjedde, og litt om bakgrunnen for det.

Det gamle regimet satt framleis med makta. Gods- og brukseier Severin Løvenskiold var stattholder. De stadige handelskrisene på det europeiske markedet hadde etter hvert tynna ut rekkene til det gamle handelsaristokratiet. De ledende embetsmannsfamiliene økte derfor stadig sin innflytelse. Til sammen var disse klassene få i tall,¹ men herska likevel så å si uinnskrenka på grunn av sin økonomiske, politiske og ikke minst *militære* makt.

Mens forholda for overklassen ikke hadde endra seg så mye siden krigsåra, så hadde det skjedd store endringer for de arbeidende klassene. Som tidligere nevnt, økte folketallet med 50 prosent fram til 1850. Det var bare jordbruket som kunne gi utkomme for denne auken i folketallet, og jordbruket var utpint fra før. Aristokratiet hadde ingen interesse av industrialisering, og tvang tvertimot arbeidere som var knytta til trelastvirksomheten tilbake til jordbruket, i takt med krisene på det internasjonale trelastmarkedet som kom og gikk med korte mellomrom. Det var bare poteten og silda som gjorde at jordbruket kunne fø den nye befolkninga.² Tallet på husmenn økte sterkt, og sam-

men med et tallrikt landarbeiderproletariat og tjenestefolk skapte de grunnlaget for velstand for en ny klasse storbønder, særlig på Østlandet.

Endringene i bondesamfunnet fikk også følger for det politiske livet, og gjorde seg gjeldende på Stortinget fra 1833. De nye liberalistiske ideene var inspirert av det revolusjonære oppbruddet i Europa i 1830. Liberale embetsmenn, intellektuelle og andre liberale borgere gikk i spissen for å kreve demokratiske reformer. Opposisjonen i og utafør Stortinget i 1830-40-åra kan illustreres ved tre sentrale personligheter i den: Jonas Anton Hielm, advokaten som ga navn til den «Hielske opposisjon» på Stortinget i 1833, og som gikk i spissen i den nasjonale kampen, Ole Gabriel Ueland, småkårsbonde og omgangsskolelærer som seinere i en periode kom til å stille seg velvillig overfor Thranebevegelsens krav, og Henrik Wergeland.

Februarrevolusjonen og krigen i Schlesvig

Men bondeoverklassens opposisjon mot det gamle regimet skulle vise seg å være svært vaklende. Da underklassene på landsbygda reiste seg i åra 1848—51, innstilte storbøndene øyeblikkelig sine parlamentariske feider med regjeringa. De sto last og brast sammen med den under terroren mot arbeiderforeningene. Også det liberale borgerskapet blei skremt til korset, nesten uten unntak avsvarga de sin sympati for arbeiderforeningenes krav. Det var først og fremst et voldsomt oppbud av militærmakt, og iverksetting av det største justisoppgjør i fredstid i Norges historie, som var årsaka til dette.

Statsledelsen fikk god tid til å forberede seg på det som skulle kome. En av årsakene var at utviklinga i Norge i tid lå litt etter utviklinga på kontinentet. I

1848 hadde februarrevolusjonen spredd seg gjennom Europa.

I Tyskland blei revolusjonsfanen heist til kravet om Tysklands samling. I tilknytning til opprøret i Tyskland, brøt det også ut et tysk nasjonalt opprør i dansk Schlesvig og dansk Holsten. Danmark var i 1848 reaksjonens og eneveldets mønsterland i Nord-Europa, og blei derfor støtta av Russland og England, hvor «ordenen» herska som aldri før etter at Chartistbevegelsen var slått ned.³ Den tyske reaksjonen med fyrstene og den prøysiske kongen i spissen støtta Danmark.

De herskende aristokrat- og embetsmannsfamiliene var redde for at gnister skulle spre seg til Norge. Ikke uten grunn. De store nyhetene om februarrevolusjonen gikk ikke upåakta hen da de nådde Kristiania i mars 1848. Jens Arup Seip forteller (s. 183):

«For opposisjonen på Stortinget ble nyhetene fra Paris en innsprøytning som en stakket stund fikk den til å svulme. Til den annen side kom det i Kristiania som i Stockholm til opptøyer; almuen slo seg løs. I Kristiania måtte politimesteren redde seg ved flukt, og militære innkalles for å skaffe ro. Men det hele var uten mål og uten leldelse, det var til å le av, og man lo. Forskrekkelser hos de damer som stod i vinduene og så på, skyldes mer tanken på hva som skjedde i Paris, enn det som foregikk i gatene utenfor.»

Over 70 blei arrestert, så hendingene må ha skremt myndighetene. Det liberale borgerskapet hadde vist en spontan glede da nyhetene om februar-dagene i Paris kom. De hadde til og med lagt fram en «adresse» i Stortinget. Men så kom nyhetene om reaksjonens seier i mai, og piffen gikk ut av de dristige borgerne, de trakk i en fart sine initiativ tilbake. Nå blei det tid for «skandinavisme» og «nordiskhet» og krigen i Schlesvig.

Skandinavismen

«Skandinavismen» var en ideologi som i ly av dyrking av «nordiskhet» og gammelnordiske stormaktsminner fra middelalderen, ville gjenskape et føydalt, fellesnordisk rike under dansk ledelse. Denne ideologien gjenspeilte den danske overklassens politiske og økonomiske interesser. «Skandinavismens» demagogiske svada spilte på en slags fellesskandinavisk «nasjonalisme», og tilslørte den grunnleggende ulikheten mellom den nasjonale stillinga til de tre nordiske landa: At Norge var nasjonalt undertrykt av Sverige, og at Danmark undertrykte en rekke nasjonaliteter.

Både i Sverige og i Norge blei den «skandinaviske ånd» brukt som påskudd til å banke igjennom ekstraordinære krigsbevilgninger for å sende militær støtte til Danmark mot Tyskland. I samme åndedrett ga Stortinget kongen fullmakt til å bruke linjetroppene og flåten utafor landets grenser. Norske tropper blei også sendt, men blei i første omgang bare brukt til styrkedemonstrasjon i Skåne, mens flåten kryssa i danske farvann.

Krigen om Schlesvig og «skandinavismen» var svært nyttige for aristokratiet i Norge. Den nasjonale opposisjonen blei svekka fordi den blei sterkt splitta i dette spørsmålet. Krigsbevilgningene kom også til å få stor indrepolitisk betydning året etter.

I mai 1848 sto det en artikkel i «Morgenbladet» fra «En stemme fra landet» som sterkt fordømte dansk kongens urettferdige krig mot Tyskland. «En krig er gjerne en gevinst for aristokraterne, især i saadanne tider som nu.» Artikkelen angrep «skandinavistene» som «... i den grad sværme for danskhed at de næsten glemme eller allenfals tilsidesætte al norskhed ...» Videre peker artikkelen på at krigen vil friste den russiske tsaren til å gripe inn mot den tyske revolusjonen, det russiske tsardømmet som er frihetens verste fiende,

Statsbygningen.

Fra Thranes egen tekst til «Statsbygningen»: «... sæt at arbeiderne ikke længere holdt ud; sæt at de kastede sig ned eller sprang væk; o vee! da faldt konger, embedsmænd, borgerskab og pengemænd hulter til bulter ned fra sin høide, og alle vilde komme paa samme trin! — At dette store fald om kort tid vil foregaa, er vist; men tag dig ivare, arbeider! see til at dine undertrykkes fald bliver saa stærkt og pludseligt at de i deres fald og knuser dig selv.» Tegning i «Arbejderforeningernes Blad», nr. 18, 4. mai 1850.

og også en stor fare for Norge. Forfatteren av artikkelen het Marcus Thrane.

Thranes konsekvente støtte til det nasjonale opprøret i Schlesvig og hans konsekvente kamp mot den reaksjonære «skandinavismen» viser ikke bare at Thrane var en klartseende politiker, men det viser i tillegg

at han systematisk forsøkte å se disse spørsmåla utifra interessene til de eiendomsløse klassene i Norge. Det viser også at det nasjonale spørsmålet har hatt betydning for den norske arbeiderklassen allerede i dens politiske barndom. Det var ingen tilfeldighet at 17. mai blei oppfatta som en viktig dag å demonstrere på av arbeiderforeningene. På Hønefoss, hvor arbeiderforeningene sto sterkt, blei det 17. mai 1850 arrangert en stor demonstrasjon med fanetog av arbeiderforeningene i distriktet.

«En kamp må begynde ...»

I første nummer av «Arbeiderforeningernes Blad» som kom 5. mai 1849, skreiv Thrane i sitt opprop:

«En kamp vil begynde; en kamp maa begynde. Gud lede denne kamp saaledes at den blot bliver aandelig og ikke legemlig, og at den vil indskrænke sig til en kamp med sanhedens ord. Gud lede de mod hverandre stridende stænder saaledes, at kanoner og bajonetter undgaaes ...»

Allerede fra første øyeblikk la Thrane stor vekt på agitasjon mot militære fordi han forsto den store faren som det militære representerte. En revolusjon i Norge kunne ikke komme utenom en kamp mot de militære. Derfor var det viktig å agitere blant soldatene. Til en svensk arbeiderleder skreiv Thrane i 1850:⁴

«Hvis jeg maa tillade mig at komme med raad, da troer jeg det ville være særdeles gavnlige at skrive meget om soldaters og underofficerers slette behandling o.s.v., saa at disse folk kan faa øynene op og see hvem der ere deres venner og ikke.»

Den 8. juni 1849 trykte «Arbejderforeningernes Blad» et lite skuespill som advarer mot alle illusjoner om militærapparatet, sjøl om det er aldri så mye «landmilit» og består av vanlige arbeidsfolk. Utgangspunktet er at Peer, Ola og Nils diskuterer hva det betyr at 2000 mann er innkalt, og at 2000 mann til er innkalt som reserve.

«Nils: Jeg tror det at disse 2000 mand landmilit skal være til at standse arbejderforeningerne før end det tager overhaand med dem.

Ola: Er du gæln, du gutt? hvordan kan du tro sligt? Dessuden tenker jeg at landmiliten ikke vilde lade sig bruge til sligt; for landmiliten bestaar jo bare af arbeidsfolk, som selv kunne have lyst til at være med i arbejderforeningerne.

Nils: Ja, det er godt nok; men de faar nok gaa naar de blier kommanderet; ja nok om den ting; lad os nu gaa ind til madam Poulssen og faa os en flaske Madeiravin før vi reiser.

Ola: Janok; lad os drikke en skaal, og ønske at tydskerne maatte prygle os godt ind hvis vi angriper dem.

Nils, Peer og Ola: Ha, ha, ha, ha, hæ, hæ, hæ, ja hurra for alles frihed; og saaledes ogsaa for tyskernes frihed!

Ola: Hvem bør man søge venskab med, enten despoter eller frie folk?

Peer og Nils: Med frie folk!

Ola: Nu vel! Så hurra for de frie tydskere: dem skal vi søge venskab med og ikke med russen, og skal vi tvinges til at skyde paa tydskerne, saa lade os skyde over saa vi ikke treffer!

Peer og Nils: Nei Ola, du er altfor gæln!

Ola: Ja, nu en skaal for frihed og lighed.

Peer, Nils og Ola: Hurra, hurra, hurra!»

«Her sees Arbeidernes Stilling. Regjeringen knytter Næven imod dem fra sin frie Bastion. Stortinget smisker og seer venligt ud. Hvad vil Enden blive??!» Tegning i «Arbejderforeningernes Blad» nr. 14, 5. april 1851.

Det faller utafør denne ramma å gå nærmere inn på Thranerørslas ærerike historie, hvordan den vokste fram og organiserte seg. Den omfattende virkninga som krisa i 1848 fikk, gjorde sitt til at arbeiderforeningene vokste fram med stor fart. De reiste krav om bedre økonomiske kår, om alminnelig verneplikt, om oppheving av husmannssystemet, om alminnelig stemmerett osv. På det meste var det over 400 lokale foreninger med over 30 000 medlemmer.

De fleste av de konkrete krava gikk ikke vesentlig ut over ei borgerlig-demokratisk ramme, men de blei likevel møtt med en mur av motstand. Enhver diskusjon om sjøl den minste reform blei avvist. Etter hvert blei det klart også for massene at virkelige forandringer ikke ville komme med mindre en forberedte seg på en revolusjonær omveltning av samfunnssystemet. Staten på sin side var allerede i gang med å forberede hvordan bevegelsen skulle bli slått ned med våpenmakt.

Tropper til Levanger og Trondheim

Det første varsel om det kommende oppgjøret kom fra Trøndelag tidlig på vinteren 1851. Under en tvist om bruksretten til et skogområde i Skatval, hadde gardbrukerne markert sine krav med hogst i skogen. Hogginga tok først slutt da det blei kjent at militære styrker var på veg fra Trondheim. De bestemmende myndigheter hadde i all hast mobilisert «Det Sælbuske Kompagni» og deler av 8. batteri av feltartilleriet. Med dette maktoppbudet blei «ro og orden» opprettholdt. En av årsakene til dette felttoget var sikkert at det flere steder var strid nettopp om bruksretten til allmenningsskog, og at det blant småbrukere og husmenn hadde reist seg stemmer for å ta sin rett. Myndighetenes representant, amtmannen, ville utvilsomt sette et eksempel. I februar blei soldater fra den «Skognske Eskvadron» av kavalleriet og det «Ytterøiske Kompagni» av infanteriet satt inn i Levanger. Bakgrunnen var at flere borgere i Levanger og Skogn hadde forlangt at fogden skulle arrestere agitatorene Michelsen i Levanger. Fogden arresterte Michelsen, noe som blei opphavet til flere dagers spontane protestdemonstrasjoner. Borgerskapet blei alvorlig skremt. Rolf Grankvist forteller i «Thranitterbevegelsen i Trøndelag» om fru major Prydz' kvaler, nedtekna i dagboka:

«Sjølve opptøyene begynte,» sier fru Prydz, «med at foged Müller blev i Levanger insulteret af ledige arbeidere og forfulgt med trudsler og stenkast». Så har hun ei lang skildring av vanskene med å samle tropper. Det var fryktelige tilstander i byen da Major Prydz rykket inn i Levanger, «thi flere hundrede arbeidere, med størene, havde samlet sig og lod sig forlyde med, at nu vilde de først plyndre de rige folks huse og derpaa opbrænde raadhuset og flere folks gaarde.»

«Ro og orden» blei først gjenoppretta i Levanger etter at den bolde major Prydz ved det «Trondhjemske Korps» i spissen for 228 soldater hadde holdt byen under militær okkupasjon i flere dager og arrestasjonene hadde gått sin gang. For å være på den sikre sida, blei de militære i byen til midten av april.

Grankvist forteller at nyhetene om hendingene i Levanger fort spredde seg til Trondheim. Som ventelig kan være skapte kommanderinga av tropper til Stjørdal og Levanger ei spent stemning også der. Ved en anledning blei det utdelt skarp ammunisjon til troppe-
ne i Trondheim, det gikk rykter om at 2000 verdalinger var på veg mot byen.

Også i Trondheim fikk myndighetene anledning til å demonstrere bruk av militære. En konflikt mellom byfiskerne og sjøbøndene utvikla seg den 14. og 15. mars til en konflikt mellom politiet, militæret og borger-
væpninga på den ene sida, mot fiskerne som fikk aktiv støtte og sympati av folket i byen. Tropper blei også trukket inn i byen fra landdistriktene rundt. Gatekamper og arrestasjoner fulgte. Byretten forteller hvordan det endte:⁵

«Ved hjelp av borgergarden og omtrent 20 mand artilleri til hest, der gjorde choc i gaderne i forening med politiets anvendelse af stokke lykkedes det endelig at rydde gaderne omtrent kl. 11 om aftenen, efter hvilken tid rolighed ikke har været forstyrret ...»

For å hedre den heltmodige innsatsen til amtmannen, gav kongen han St. Olavs-medaljen.

Men også i Kristiania gjorde myndighetene det klart at de var fullt forberedt på å slå ned «arbeideruro» og også sjølvve arbeiderforeningene med militær makt. Den 23. februar vedtok Kristiania Arbeiderforening å arrangere en demonstrasjon for å feire treårsdagen for februarrevolusjonen. Det var spioner til stede på mø-

tet, og vedtaket blei raskt brakt fram for stattholderen, Løvenskiold. Oddvar Bjørklund forteller i boka «Marcus Thrane» (s. 232):

«Thrane forteller i sin selvbiografi at det akkurat da var ball til ære for kongen hos Løvenskiold. Meldingen fremkalte ren panikk. Ute i Europa hadde demonstrasjoner foran kongens slott ofte vært opptakten til revolusjon. Nå trodde visstnok Løvenskiold at Thrane ville prøve å få i stand noe liknende her. Politiet forbød øyeblikkelig demonstrasjonen, og det ble gitt ordre til at garnisonen skulle holde seg klar. Fra tidlig neste morgen stod 1000 mann under våpen, artilleri med skarp ammunisjon var kjørt fram, og militærleger pakket ambulansesaker. Alle medlemmer av sentralstyret ble arrestert (...) I byen gikk de villeste rykter. Det ble sagt at Thrane var på vei med 10 000 væpnede menn. Militære var postert på flere steder, og gatene i sentrum krydde av folk ...»

En slags demonstrasjon blei avholdt, men det var ikke generalenes skyld at det ikke kom til åpne konfrontasjoner.

Felttoget til Hønefoss og «Hattemakerkrigen»

Den 25. februar sendte Kommanderende general ut et hemmelig sirkulære til alle brigadene. Skrivet fastslo at de militære sjefene på kort varsel og *uten å behøve å få godkjennelse fra høyere hold* skulle kunne avgi militære styrker til «Overholdelse av den offentlige Rolighed og lovlige Orden.» Skrivet har aldri tidligere vært offentliggjort. Vi gjengir det derfor i helhet:⁶

«Til Artillerie- Cavalerie- og de
5 Infanterie-Brigader.

Circulaire:

Uagtet det antages at ligge i Tingernes Natur, samt at være en Følge af de gjældende Bestemmelser om Ydelse af militair Assistance til Overholdelse af den offentlige Orden, at denne Assistance af vedkommende Afdeling i fornødent Fald ydes uopholdelig eller uden at Ordren fra høiere Foresatte først oppebies, — saa skal man dog tilfølgge Anmodning fra det kongl. Justis-Departement, samt forat forebygge mulig Tvivl eller Forsinkelse, herved have Brigaden tjenstliggen paadraget at foranstalte tilkjendegivet for dens Underordnede større og mindre Afdelinger at disse Chefer skulle, paa den civile Øvrigheds Forlangende, uopholdelig og uden først at opbie Ordre fra høiere Foresatte stille sig med deres underhavende Styrke til Disposition for bemeldte Øvrighed til Overholdelse af den offentlige Rolighed og lovlige Orden; dog at de snarest skee kan derom indgive behørig Melding til vedkommende nærmeste Foresatte. —

Efter naadigst Befaling

Bloch

—————
Sparre»

Skrivet varsler at det er i ferd med å skje et tidskifte i Norges historie. Det ga militære sjefer en stående og vidtgående fullmakt til å la sine avdelinger bli brukt i den indre politiske og økonomiske kampen. Dette varsler om en ny og mer intens form for klassekamp. Det varsler at nå er for alvor en ny klasse, den eien- domsløse arbeiderklassen, i ferd med å tre inn på den politiske arenaen.

Skrivet blei retningsgivende for hvordan militære sjefer skulle opptre ved «uroligheter» i siste halvdel av

«Peer: Kan I si'e mig go Korporal aa jeg skal gjøre for aa bli'e General.

Korporalen: Du maa først have været med i nogle Slag; jeg f.ex. har været med paa Levanger og ved Hønefossen, og jeg venter daglig min Udnævnelse.

Peer: Naar bliver de no Slag da? Du kan tru jeg skal slipe Øxa mi, de er go Æg i a.»

«Arbeiderforeningernes Blad», nr. 49, 4. desember 1852.

hundreåret, særlig i tilknytning til de harde klassekampene som blei utløst i kriseåra 1875—85. Skrivet er et varsel, og det vitner om den hevinga av den militære beredskapen som skjedde da staten *begynte* å bruke tropper mot Thrane-rørsla. I løpet av de kommende

månedene blei det fulgt av flere viktige militære tiltak, som virkelig utfyller bildet av ei ny og farligere tid for de herskende.

Med de militære tiltaka i Trøndelag og Kristiania hadde arbeiderforeningene fått klare svar fra myndighetene om hva som var i vente. Det så heller ikke ut til at det ville lykkes å etablere noe skikkelig samarbeid med opposisjonen på Stortinget, på tross av at Stortinget i 1851 så ut til å være mer radikalt enn på flere år. Slik skulle det også gå, Stortinget avviste henvendelsen fra arbeiderforeningene uten diskusjon.

Arbeiderforeningenes 2. landsmøte blei holdt i juni 1851, samtidig med stortingsforhandlingene, og blei derfor hånlig kalt «lilletinget». Forhandlingene på landsmøtet bar tydelig preg av at bevegelsen sto ved en skilleveg. Stortinget stilte seg avvisende, den borgerlige opposisjonen vakla, våpenlarmen fra Akershus festning var tydelig for alle som ville se og høre. Hvilken veg skulle arbeiderforeningene gå nå?

På landsmøtet sto det fram ei gruppe som hevda at tida nå var inne til å gjøre opprør. Ei tid hadde dette synet tilslutning fra et flertall på møtet. Mot dette sto det synet at et opprør ville føre til en katastrofe, etter at reaksjonen hadde seira overalt ellers i Europa. Det synet vant til slutt fram.

Thrane's standpunkt var klart. Han mente at arbeiderne hadde moralsk rett til å gjøre opprør, men at det var et spørsmål om liv eller død at opprøret skjedde på et tidspunkt da det hadde muligheter til å seire. Thrane mente avgjort at våren og sommeren 1851 ikke var den rette tida. Kontrarevolusjonen hadde vunnet seier overalt i Europa. Nå sto de russiske hærene oppmarsjert ved Europas østgrense, klare til å utnytte de minste påskudd til å leke Europas politi. Da Thrane holdt foredrag om dette spørsmålet på Gran i slutten av mars, blei han spurt av en arbeider: «Skal vi stanse nå når vi er kommet så langt?» Thrane svarte: «I vil faa at kjæmpe først med 30 000 svensker og der-

næst med 100 000 russere. Ser I eder i stand til at overmande dem, saa kan I gaa paa. Jeg vil ikke fraaade eder at gjøre revolution hvis I selv bestemmer eder dertil.»⁷

Statsmaktene hadde imidlertid bestemt seg til å bruke arbeiderforeningenes landsmøte og diskusjonene der som påskudd til å rive opp bevegelsen. Arrestasjoner og forhør av landsmøtedelegatene begynte kort tid etter. På Ringerike klarte myndighetene å provosere fram en situasjon som skulle komme til å «rettferdiggjøre» bruken av storslegga også andre steder i landet.

Arrestasjoner og forhør skapte stor uro i Hønefoss og traktene omkring, hvor arbeiderforeningene sto sterkt og hadde mange medlemmer. Folk strømmet til byen for å protestere.

Politi og lokale embetsmenn sto imidlertid på sitt. Enden på det hele blei flere harde sammenstøt og gatekamper, og arrestantene med lederen Halstein Knudsen i spissen, blei satt fri av massene. Tilsynelatende aksepterte myndighetene denne utviklinga, men i virkeligheten skjedde noe ganske annet; store militære styrker blei i all hemmelighet rekvirert. Historikeren Andreas Ropeid skriver i «Hønefossboka» (s. 165):⁸

«Soldater fra Ringerike kunne ikke brukes, de måtte komme fra Christiania. Det skulle en del skrivning til for å få dette i orden, og saken måtte opp i statsråd. Alt tok sin tid, men ved 3-tida om ettermiddagen den 26. juli drog soldatene avgårde. Det var 2 jegerkompanier, en avdeling artilleri med 2 sekspunds kanoner og en liten avdeling kavaleri. De overnattet på Sundvollen og kom dagen etter til Hønen i Norderhov, der de møtte et kompani nasjonale soldater fra Modum. Der var også amtmannen, fut og lensmann møtt fram for å planlegge operasjonene sammen med sjefen, major Jens Brandt. Under seg hadde han to kapteiner og en artilleriløytnant, dessuten

var artilleriløytnant Anders Færden med som kjentmann, men uten kommando.

Fra Hønen i Norderhov drog troppene over Klekken til Hønen i Haug der hovedkvarteret skulle være.»

Så fulgte noen dager med militær okkupasjon og terror over Hønefoss og Ådalen som seint vil bli glømt. Mens «Ringerikes Ugeblad» gledet sin spesielle leserkrets med beretninger om soldatenes muntre sang, blei medlemmene i arbeiderforeningene jagd som fredløst vilt oppover i Ådalen, hjulpet av lokale «størrelser» som ville nytte sjansen til å få renska opp blant disse «uopplyste, enfoldige og delvis latterlige personer som var ført vill av ‘hugælnе hattemakeraander’ i ‘Forbindelse med et Blad, der syntes at maatte være redigeret i Helvede under Ledning av Beelsebub selv’.»⁹

Ropeid mener at det blei gjort et alvorlig forsøk på å mobilisere til å gå imot soldatene i Ådalen, og at det blei samla mange folk i en «troppstyrke» med dette formålet. Men da nyheten kom om at store kampberedte styrker trengte oppover i Ådalen, på begge sider av Ådalselva, blei det vedtatt å snu, «da de antog, at de Militære fra Christiania ikke vilde inklade sig i nogen mundtlig samtale med dem ...».

De militære viste en sterkt provoserende og brutal opptreden også i Hønefoss, åpenbart som ledd i forsøk på å vise sin autoritet. Ropeid forteller om en episode (s. 170):

«Ved Hønefossen ble de også møtt med redsel og forakt. I allfall fortelles det at ‘kjærringene’ på Øya hadde tatt oppstilling på brua da troppene passerte Hønefoss. Da fortroppen drog forbi, snudde kvindene ryggen til, løftet opp skjørtene og viste soldatene blanke baken. Datiden kjente ikke et sterkere og mer ydmykende tegn på forakt; selv bjørnen ble skremt og skamfull av det.»

Skulle vi ta Forsvarets Krigshistoriske Avdelings bok om forsvarrets historie alvorlig, så burde vi her tatt oss tid til å spørre «kjærringene» på Øya om hvordan deres «interesse for forsaret» var. Men de var jo også både «uopplyste, endfoldige og delvis latterlige ...», så svaret var vel gitt på forhand.

Hattemakerkrigen endte med at arrestasjonene gikk sin gang med hjelp av bajonettene. 127 ringerikinger blei satt under tiltale, de fleste av dem blei dømt. Mange til straffarbeid og mange til vann og brød. To av lederne, Halstein Knudsen og Helge Tytodden, døde i fangenskap.

Militære tiltak i Østlandsområdet

De omfattende militære forberedelsene kommer klart til uttrykk i den militære korrespondansen fra 1851. Under gjengir vi enkelte utdrag fra generaladjutantens kopibok fra juli, om forskjellige beredskapstiltak i Østlandsområdet:

Numedalske nationale Muskt ^s Cps.-		Brevets Indhold.
<hr/>	879.	Paa Grund af indtrufne ???
1 ^{te} Juli		Omstændigheder paadrag ges Corpset herved tjenst- ligen at være forberedt paa, efter vedkommende civil- Øvrigheds nærmere Forlangende, at komme Øvrigheden paa <i>Kongs- berg</i> til Assistance med <i>indtil det Hele</i> Nummedal- ske Musketeercorps's Styr- ke, — samt derhos — efter Requisition af Bestyrelsen for Vaabenfabrikken paa Kongsberg — at stille den

Denne tegningen er illustrasjon til et brev fra Harro Harring som sto i «Arbeiderforeningernes Blad» nr. 7, 25. mars 1854, under tittelen «Det norske Statsdampskib». Harro Harring var tysk-dansk socialist og frihetskjemper, og kom til Norge i 1849. Året etter blei han utvist, etter en hatsk kampanje mot han. Harring førte med seg erfaringer fra de store europeiske frihetskampene til Norge, og blei en nær venn av Thrane. «Det norske Statsdampskib» er en satirisk fortelling om hvordan den aristokratiske embetsstaten — representert med kapteinen og styrmennene hans — kjører statsskipet i senk. Under tegningen står det: «Lev vel min Ven, og vogt dig vel for at komme paa det norske Statsdampskib. New York, 20. Decbr. 1853. Din Ven, Harro — —.»

fornødne Vagt ved
Vaabenfabrikken. —
Bloch. —

Sparre
I - e.

Den
Agershuuske
Brigade.

— Ditto.

880. Ved høieste Resolution 742.
af 1ste Juli d: A: er det
naadigst bestemt:
«I. At Marinens Hoved-
station Horten og de der-
værende Fæstningsværker

skal have fast Garnison af Armeens Tropper.

2. At et Detachement Infanterie, der indtil videre skal være af omtrent samme Styrke som det, der forhen garnesonerede i Frederiksværn og som ifølge kongl: Resolution af 25de Februar sidstleden blev bortdraget derfra, skal commanderes til Hortens Garnison. —»

I Anledning af Foranstaaende har Brigaden uopholdelig at foranstalte, at et Detachement af det Agershuske gevorbne Musket-eercorpses Styrke, utvalgt af sammes mindst forfaldshavende Styrke, og bestaaende af:

- 1 Capitain, hvortil er udseet Capitaine, Ridder *Borchgrevink*,
- 1 Premierlieutenant,
- 1 Secondlieutenant,
- 6 Underofficerer
- 2 Tambourer, og
- 100 Menige, hvoraf tillige de fornødne Vicecorporaler kunne tages, sammensættes og afsendes til Marine-Etablissementet paa Horten med Dampskibet imorgen, til midlertidig Tjenstgjøren sammesteds. Detachementsche-

fen har at melde sig hos
Chefen for Værftet, Capi-
taine i Marinen, Ridder
Konow, der ved denne
Leilighed tillige er ud-
nævnt til Commandant
for Garnisonen. Indtil
Qvarterer kunne erholdes
skal Detachementet cam-
pere under Telter, som
forhen ville blive afsendte.

Det vil komme under
nærmere Overveielse om
og hvorvidt de Permittere-
de af Garnisonens Infan-
terie formedelst denne
Foranstaltning fornødiges
indkaldte. —

— Bloch.

Sparre
M-r.

Den gevorbne 881. Paa Grund af Omstæn- 747
Escadron af dighederne beordres Esca-
Agershuuske dronen herved til at forbli-
ridende Jæ- ve i Garnisonen istedetfor
gercorps. at deeltage i Agershuuske
ridende Jægercorpses for-
estaaende Exercitie paa
Gardermoen. —

2^{den} Juli.

Efter naadigst Befaling:

— Bloch.

Sparre
Kl-r.

7de Juli.

I Anledning af Corpsets 778
Skrivelse af 2^{den} dennes
paadrages det herved
tjenstlig Corpset, saafremt
Samme, efter sit Be-
kjendtskab til Stemningen
og Forholdene inden Dis-
trictet, skulde finde saa-
dan Foranstaltning nød-
vendig til Betryggelse, at
lade de Afdelingers Vaa-
ben og Ammunition, som
ei ansees sikkert opbevare-
de paa Telthusene, paa
billigste Maade transpor-
tere til Christiania og afle-
vere til midlertidig Opbe-
varing paa Agershuus Ar-
senal. —

Efter naadigst Befaling:
Garben

Sparre
Kl-r.

Rykter om hemmelige militære tiltak

Lite om de militære forberedelsene kom ut til folk. Li-
kevel var det ikke vanskelig å fatte den hektiske mili-
tære oppladninga som nådde høgdepunktet i juli og
august. Forsterkninger av garnisonen i Kristiania,
troppeforsendelsene til Horten og Kongsberg, ekspedi-
sjonen til Ringerike. Slike tegn i tida var klare nok.
Det kom også detaljer om enkelte andre militære tiltak
ut i pressa. De var tydeligvis så hemmelige at bare helt
ufullstendige detaljer om dem så dagens lys. De spar-
somme opplysningene blei referert av historikeren O.

A. Øverland i boka «Thranitterbevegelsen» (s. 274, ang. forholdene ved våpenfabrikken på Kongsberg):

«Han (felttøymester Fredrik Meyn — O.S.s anm.) gav derefter befaling til, at alle ferdige Vaaben, som forefantas ved Fabriken, straks skulde transporteres ind til Kristiania. De gamle, men tildels fremdeles brugbare Geværer gjordes aldeles ubrugelige, idet Laaserne fraskruedes og sendtes ind til Akershus, medens piberne sloges flade og krumme. De gamle sabler huggedes i smaa stykker.»

Historikeren og politikeren Jacob Friis forteller om det samme i en artikkel om Thranerørsla i «Arbeidernes Leksikon»: ¹⁰

«At det revolusjonære tilløp ikke var bare spøk, viste de foranstaltningene som blei foretatt mot dem. På Kongsberg blev således låsene skrudd av alle de ferdige geværer og bajonettene innpakket i kasser og sammen med låsene transportert til Drammen.»

Sjølsagt var det ubehagelig for myndighetene at slikt slapp ut i pressa. Det fantes jo som kjent også et liberalt, nasjonalt borgerskap, som kunne sette slikt i samband med den svenske kontrollen over militærapparatet i landet. Sensurens lammende hand la seg derfor over pressa. Øverland kommenterer (s. 275):

«Over alle disse Tilstelninger hvilede der en høi Grad av Hemmelighetsfulhed, og de Aviser, som havde meddelt de nøgne Kjensgjerninger uden nogensomhelst Kommentar, maatte haste med at aabne sine Spalter for officielle Meddelelser om, at de saaledes trufne Forholdsregler var Anstalter, som for længre Tid siden var beordrede iverksatte.»

I det liberale bladet «Andhrimner» skreiv en uredd journalist en artikkel mot politiet og de militære. Artikkelen er usignert, men den ukjente forfatteren er etter all sannsynlighet identisk med Aasmund Olavsson Vinje, som sammen med bl.a. Henrik Ibsen redigerte «Andhrimner».

Artikkelen het «Den befrygtede arbeiderrevolution». Med dårlig skjult indignasjon forteller Vinje bl.a.:

«... Vi, som hertillands skrive og lade trykke Beretninger, vi maa slaa Vand i Blodet og sige omtrent som saa, at Politiet har fundet sig beføiet til at skride ind i Arbeideragationens daglige og jævne gang, for at see, om der virkeligen skulde være nogen Revolution igjære. Det har lagt beslag baade paa Personer og Protokoller for at undersøge begges Tankegang og Indhold og optage Forhør, muligens for at komme til Vished, om endel av Storthinget ogsaa skulde være indviklet i Agitationen (?) Politiet gjør nemlig ret i at føle alle paa Tænderne og ikke troe Nogen for vel! (...) Selve Kongsbergrevolutionen maa nok have været et Phantom eller blot en Forbrænden af den antændte fordærvede Grubeluft derborte. Gouvernøren der har dog fundet sig beføiet til at lægge en Sikkerhedsomsorg og Patriotisme for dagen, der bringer os til at tænke paa Colbjørnsen'er og Juul'er. Han har vel ikke stukket Byen i Brand, sat Gruberne under vand eller sprængt Krudtmøllerne i Luften, men han har alligevel gjort Alt, hvad man kan forlange, om ikke mere til. Han har gjort Byen *Vaabenløs*. Det maatte være et stolt Syn, at see Statens dyrekjøpte Sabler at springe i hundretusinde Stykker og de morderiske Gevæerspiber at fladhamres. (*) Dette Syn maa dog vel have kostet Staten særdeles Meget. Følgerne af Gouvernørens patriotiske Iver turde

blive, at Thinget vil see sig nødt til at opgive Brochs Almeenbevæbningsforslag paa grund af Vaabenmangel. Men man har imidlertid for det Første «reddet Staten».

Det er ellers mærkverdigt, hvor aldeles forskjelligt man gaar frem paa Kongsberg og i Kristiania for at forebygge en Revolution; der ødelægger man de Vaaben, som Oprørerne skulle føre, her arresterer man dem, der kunne føre disse Vaaben; men denne forskjellige Fremgangsmaade er nok begrundet i de respektive Byers Stilling i Krigstid.»

* Store Helte bryste sig aldrig af sin Tapperhed; saaledes er ogsaa Meyn saa beskeden, i Morgenbladet at erklære, at det blot var *ubruggbare* Vaaben, som fik sin Bekomst. Hvortil da dette bon-quirot-tiske Raseri mod hvad der ikke kunde gjøre Nogen noget Ondt?

Hva som egentlig skjedde

Først etter at de militære arkivene er blitt tilgjengelige i et seinere hundreår, er det blitt mulig å fastslå hovedtrekka i det som virkelig skjedde.

Et av de første initiativene kom fra amtmannen i Larvik, som var bekymra for all ammunisjonen og den mengden av våpen som lå lagra rundt i landet. Hva om arbeiderne storma lagrene og tok våpna? Denne uhyggelige tanken blei omgående forstått av det kongelige Justits-Departement. Departementet sendte straks en avskrift av amtmannens brev til det kongelige Arme-Departement, som raskt tok affære. Den 15. juli blei generaladjutanten satt i sving for å komme med forslag om tiltak, med følgende skriv fra departementet:

Fra
Den Norske Regjerings
Armee-Departement

Idet Departementet oversender en fra Justits-Departementet med Skrivelse af 10. dennes modtagne Extract-Afskrift af en Skrivelse til dettes Chef fra Amtsmanden i Jarlsberg og Laurvigs Amt, hvori henpeges paa det mindre Tilraadelige i, at Ammunition og Landværnets Armatur under den stedfindende Tendents til Uroligheder blandt Arbejderne; opbevares paa Telthusene, hvis ialmindelighed isolerede beliggenhed medfører, at de med Lethed kunne opbrydes og plyndredes, — henstilles det tjensteligst til Herr Generaladjutanten at træffe de fornødne Foranstaltninger eller at indkomme med Forslag, om hvilke Forføininger Omstændighederne antages at paakræve. —

Christiania den 15de Juli 1851.

Th. Dybvad

Ram

Til Generaladjutanten
for Armeen

Allerede den 18. juli havde generaladjutanten ferdig ei omfattende utredning om spørgsmålet, som samme dag blei oversendt Armee-Departementet. Skrivet er interessant som historisk dokument, og gjengis derfor i sin helhet:

Fra Generaladjutanten
for Armeen

I Anledning af det kongelige Departements Skrivelse af 15de dennes betræffende de Foranstaltninger som ere eller hensigtsmæssigen kunne blive til Sikkerhed i paakommende Tilfælde for

Stortingsmann Walstad hørte til opposisjonen, men stilte seg til disposisjon for regjeringa da arbeiderforeningene blei slått ned. Han blei oppfattet som en forræder, og ikke uten grunn. Slik blei han framstilt i «Arbeiderforeningernes Blad» nr. 32, 9. august 1851, med følgende tekst:

«'Men dersom Meningen skulde være den, at, — at — at faa istand en Demonstrasjon mod Regjeringen, — det kan jeg slettes ikke tillade.' *Walstad*

Regjeringen: Saa er da Alt paa det Rene, —/ Vi tales ved, naar vi bli'er ene.

V.: Ja nu er Alt paa det Rene,/ Jeg skal Dig lydigen tjene.

Folket: Men V ... hvad ta'er Du dig fore/ Du la'er Dig vel aldrig be-
daare?

V.: Hold Kiæften! Jeg skal Æder lære/ Vor høie Øvrighed at be-
svære.»

den i Districterne værende Armatur og Ammunition, meddeles herved tjenligst:

1. Hvad angaaer den Liniearmeen tilhørende Armatur og Ammunition, da antages det selvfølge-

lig, at denne under enhver Omstændighed maa forblive i Districterne, da Nationalafdelingerne ellers i Ordets egentligeste Forstand ville være afvæbnede, og saaledes ude af Stand til at yde Øvrighederne den fornødne Assistance til Ordens og Rolighedens Opretholdelse. Eiheller indsees det, at Geværerne kunne være bedre opbevarede end paa Lægderne, hvor de dog ikke paa engang ved Overraskelse kunne bemægtiges, men først ved Opstand af saa at sige den hele Befolkning inden et større District. Derimod er visseligen Compagniernes Ammunition ligesaa tilgjængelig og ligesaa underkastet Bemægtigelse som Landværnets, uden at man dog seer sig istand til at paaavise noget tilfredsstillende Middel til at afværge dette. At anvende Vagthold, antages nemlig uudførligt, da dertil paa ethvert sted da maatte anvendes en ei ubetydelig Styrke, der vilde medføre betydelige Udgifter, og desuden medføre saadanne Byrder inden Districterne, at netop Misnøie og Misstemning derved kunde fremkaldes. Da eiheller Ammunitionens Sammenflytning og Bevogtning paa eet Sted inden hvert Corpsdistrict er at tilraade, da de vidtløftige Districter vilde gjøre dette til en Afvæbning for 3/4 Dele af Armeens Infanterie, idetmindste forsaa vidt Omstændighederne maatte fordre en nogenlunde hurtig Anvendelse af Militair-Assistance, saa vides intet Andet at paaapege, end at der foranstaltes, at Hævarmen, Pistonnerne, eller nogen anden væsentlig Deel af Laasene fratages Kammerladningsgeværerne, og at Compagniecheferne formaaes til, selv at opbevare disse Dele samt Ammunitionen paa sine Bopæle; men hvormed dog altid den Ulæmpe vilde opstaae, at Cheferne ei strængt taget kunde tilpligtes til Ansvar for Beskadigelse eller Tab, ligesom det i et hvert Fald, om Uroligheder virkelig skulde ud-

bryde, neppe stod til at forebygge, at jo Kuglerne, som den vigtigste Deel af Ammunitionen, vilde falde i Urostifternes Hænder, om det end lykkedes at sætte Krudtet under Vand og gjøre det ganske eller for en Tid ubrugeligt. —

2. Hvad angaaer Landeværnet, da er allerede den Thronhjemske Infanteribrigade, samt det Frederikstadske og Nummedalske Korps tillagt Ordre til, efter Omstændighederne og om saadant nødvendigt ansaaes, at lade bevogte eller flytte de paa Telthusene værende Geværer og Ammunition, en Foranstaltning, som maaskee nu efter Omstændighederne burde udstrækkes til alle Infanteriecorps, saaledes: at Cheferne paa lagdes efter Omstændighederne og saafremt saadant maatte ansees paatrængende nødvendigt, at foranstalte de dem underlagte Landværnsdivisioners Geværer og Ammunition indtransporterede til de forskjellige Garnisonssteder, til midlertidig Opbevarelse paa Arsenalerne. Ligesom imidlertid fornødiges det kongl. Departements nærmere Samtykke til og Bestemmelse for saadan almindelig Foranstaltning, der visselig vilde medføre store Udgivter, især om Forholdene ei snarlig skulde forandre sig saaledes at gjentagne Ud- og Indflytninger maatte finde Sted, saaledes bør det maaskee eiheller oversees, at Landværnet derved ganske vilde være afvæbnet, om denne Deel af den væbnede Magt, som netop bestaaende af de ældste, meest formuende og derfor nu maaskee eneste paalidelige Mandskaber, skulde paakaldes til Optræden ved muligens udbrydende Uroligheder, hvorimod en lignende Foranstaltning som foran paapeget for Linietroppernes Geværer og Ammunition antagelig vilde være tilstrækkelig og i det Hele taget hensigtsmæssig. —

Efter saaledes at have udviklet og fremsat sin Anskuelse om denne Gjenstand, oppebies, forin-

den noget videre herfra foretages, det kongelige
Departements nærmere Tilkjendegivende. —

Garben

Sparre

M-r.

Til Armee-Departementet

18de Juli 1851

Dette er første gang i norsk historie at vi treffer på forslaget om å gjøre hærens mobiliseringsvåpen ubrukelige. Og legg merke til i hvilken sammenheng forslaget kommer. Det tar åpent utgangspunkt i faren for opprør fra de undertrykte klassene, det ser faren for krig som helt underordna denne faren. Et slikt tiltak er ikke et hvilket som helst tiltak. Formålet med enhver hæroppsetting er å væpne mennesker etter en bestemt orden. Uten våpen ingen hær. Uten våpen ingen soldater. Ved dette tiltaket klargjorde kongen og den militære ledelsen på en avgjørende måte at det militære apparatet i Norge hadde som oppgave først og fremst å sikre staten mot dens indre fiender. Vi har tidligere vist at dette i seg sjøl ikke var noe nytt i 1851. Det nye ligger i at nyordninga, som er kontrollert av svenskekongen som øverste militære sjef, legger Norge åpent for svensk militær inngripen i Norge. Grunnloven hadde gitt Stortinget helt bestemte regler for anvendelse av norsk våpenmakt. Men nå ville kongen med ett slag og i all hemmelighet skaffe seg kontrollen over de norske mobiliseringsbeholdningene, noe som ville gjøre det umulig for Stortinget å støtte seg på en norsk hær hvis svenskekongen brøt de forpliktelsene han var pålagt etter Grunnloven. Det var en stor gave til svenskekongen fra den norske militære ledelsen.

Felttøimesteren slutta seg også til generaladjutantens forslag om å gjøre våpenbeholdningene ubrukelige. I et skriv datert 5. august 1851, uttaler han bl.a.:

«I Anledning af vedlagte Skrivelse fra den tjenestegjørende Generaladjutant for Armeen giver jeg mig den ære at erklære: at det forholder sig som anført deri, at de ved Armeen brugelige tændhætter ere tilgjængelige i Handelen, da deraf er solgt til forskjellige borgerlige Korps, hvorfor de have været indlagte til salg hos Kjøbmænd her i Byen, ogsaa er det mig bekjendt, at udenlandske Tændhætter af samme Størrelse have været at faae hos herværende Handlende.

Undertegnede antager derfor, at det bedste Middel til at forebygge utilladeligt Brug af de i Nationaldistrikterne opbevarede Geværer vil være, at afskrue Tændekeglerne og opbevare disse hos vedkommende Kompagnie- og Divisionschefer. — Herved ere Geværerne gjordte ubrugelige som Skydevaaben naar de desuagtet kunne benyttes som Stødvaaben, vil det maaske ogsaa findes hensigtsmæssigt at opbevare Bajonetterne paa samme Maade ...»

Den 19. august blei de endelige tiltaka satt ut i livet ved et «Circulaire» fra kommanderende general til brigadene. Brigadene fikk ordre om å gjøre våpenbeholdningene ubrukelige ved å skru av deler av tennmekanismene på geværene, samt å gjemme disse på hemmelige steder. De fikk også ordre om å forflytte utsatte våpenbeholdninger til sikre steder. Brigadene blei også pålagt å behandle denne ordren med «tilbørlig Tystnad».

En av transportene fra Kongsberg Vaabenfabrik var blitt oppdaget. Slik fikk pressa snusen i at ting var på gang. Men som vi har sett av sitatene fra samtida, så var det bare fliker av sannheten som kom fram.

Noen fullstendig opprulling av tiltaka kom aldri før den andre verdenskrigen, og de kom til å stå ved lag i hele 89 år, til 1940. Vi støter på tiltaka seinere på 1800-tallet, vi støter på det i mellomkrigstida og i

1940. I 1940 var mobiliseringsvåpna mange steder ubrukelige da det tyske angrepet kom. Det kommer vi nærmere tilbake til i bind 2 og 3 i denne serien.

Legg merke til at tiltaka blei innført i 1851, retta mot de undertrykte klassene i en underkua nasjon, og mot denne underkua nasjonen sjøl. De blei gjennomført, iallfall formelt, på initiativ fra norsk offiserhold. Men hva skjedde da Norge igjen blei sjølstendig? Blei tiltaka opphevd? Nei, da blei de samme tiltaka som svenskekongen innførte i 1851 brukt av det norske borgerskapet og den norske militære ledelsen mot den norske arbeiderklassen.

Slik blei den norske krigsmaktas «demokratiske tradisjoner» utforma av svenskekongen og etterpå overtatt av norske offiserer.

Slutten på Thranerørsla

Etter at den militære undertrykkinga av arbeiderforeningene i hovedsak var avslutta, kunne den rettslige begynne. I tillegg til medlemmer av foreningene på Ringerike, blei det dømt 47 som hadde deltatt i uroligheter i Levanger, 23 som hadde vært med og stoppa en tvangsauksjon i Romedal i Hedmark, til sammen ca. 200. Mange av dommene gikk til høyesterett, og de tiltalte måtte sitte i varetekt helt til 1855 før høyesterettsdommene falt. Varetektstida blei ikke trukket fra dommene. Halstein Knudsen fikk hardest dom, 9 år, og Thrane og Abildgaard fikk 4 år hver.

Menige medlemmer av arbeiderforeningene som ikke krøyp til korset og angra, blei hensynsløst forfulgt. Navna på de som nekta å melde seg ut av foreningene «frivillig», blei offentleggjort i avisene, til spott og spe.

Dette betydde slutten på arbeiderforeningene. De falt sammen en etter en, ettersom medlemmene blei systematisk forfulgt og pressa til å ta avstand fra Thrane og de andre lederne. Mange av foreningene

Tegning i «Arbeiderforeningernes Blad» nr. 48, 27. november 1852. Den forestiller et medlem av den undersøkelseskommisjonen som blei pålagt av regjeringa å reise rundt for å undersøke de «forbryderske» handlingene til medlemmene av arbeiderforeningene. Kommisjonen blei beryktet for sin nidkjære framferd. Tegningen har følgende tekst: «Et Kommisjonsmedlem: — Jeg skal nok faa de fordømte Karle at erkjende at de bare villet gjøre Revolution, ja tænk dig Revolution, Mutter! Regjeringen har gjort Sit, og jeg skal ogsaa gjøre Mit. — Nu kommer Ole Bull og vil forføre Arbeiderklassen til at reise til Amerika. Nei vi maa se til at beholde den; thi reise alle Mand, bliver nok ikke jeg Kommisjonsmedlem mere; thi da behøves ikke Kommisjoner, uden det skulde blive nødvendigt at vi sette en over os selv.»

skifta karakter, og blei upolitiske og ufarlige klubber. Den sterke opposisjonen mot herskerklassene som hadde funnet talerør gjennom foreningene, blei igjen tvunget tilbake til private og mer indirekte former. Men erfaringa lå der, den kunne aldri bli glemt. Den norske arbeiderklassen hadde tatt sitt første skritt.

Nærmere 40 år skulle det gå før virkningene av nederlaget i 1851 var snudd til ny framgang for den organiserte arbeiderbevegelsen.

Hensikten til de herskende klassene med denne maktbruken, var å gi arbeiderbevegelsen et grunnskudd allerede i fødselen. Nå oppnådde de i tillegg at utvandringa til Amerika fikk en «flying start».¹¹

Av stor betydning var det også for aristokratiet og de ledende embetsfamiliene å få splitta det liberale borgerskapet fra arbeiderklassen. Oddvar Bjørklund ser hvor viktig dette var («Marcus Thrane» s. 251):

«Samtidig ville gjerne myndighetene kompromittere Ueland-partiet for forbindelsen med arbeiderpartiet. Ueland, Sverdrup og andre stortingsmenn ble innkalt til forhør, men de vred seg unna så godt de kunne. Haugianeren Ueland var ikke snauere enn at han nekta for den kontakt han faktisk hadde hatt med Abildgaard.

Forfølgelsen av arbeiderbevegelsen sommeren 1851 ble ikke uten virkning på stortingsmennene. Den demokratiske flokken skrumpet ytterligere inn.»

Dette gjaldt sjølsagt ikke bare opposisjonen på Stortinget. De liberales sympati og støtte til arbeiderforeningene forsvant som dogg for sola. Av de få som turde stå fram og angripe myndighetene, kan vi merke oss den unge Henrik Ibsen. Han skreiv en bitende artikkel om statsmaktens «Hattemakerfeide» i «Andhrimner». Ibsen var lærer i søndagsskolen til Christiania Arbeiderforening, og hadde kontakt med Thrane og andre i Christianiaforeningen. Det var bare en tilfeldighet at Ibsens manuskripter ikke var blitt beslaglagt av politiet på Thranes kontor, da Thrane blei arrestert.

Slik vant reaksjonen seier også i Norge. Her som ellers i Europa skjedde det ved hjelp av geværer og ka-

noner. At autoritetene ennå på høsten var svært usikre på hvor sikkert maktgrunnlaget deres var, vitner følgende episode som Bjørklund (s. 252) forteller om ved avslutninga av Stortinget høsten 1851:

«Ved avslutningsfesten for stortingsmennene fryktet regjeringen for uroligheter, forteller Walstad,¹² og det ble derfor kjørt opp kanoner på Bygdøy der festen skulle finne sted. Walstad og hans medrepresentant Herman Bagger fra Skien fant det mest tilrådelig å skille lag med de andre på hjemturen og kjøre tilbake i følge med kanoene. Og ikke uten grunn. Walstad, en kakse fra Romerike og en frafallen bondeopposisjonsmann, var en av thranitternes argeste motstandere, og Herman Bagger, som jo var valgt med støtte fra arbeiderforeningen i Skien, ble ansett som en forræder. Men Kristiania-arbeiderne forholdt seg rolige.»

Det gamle regimet oppnådde ikke bare å knuse arbeiderbevegelsen for mange år. Svekkelsen av det nasjonale borgerskapet har utvilsomt vært ei viktig årsak til at den nasjonale kampen, kampen mot svensk overherredømme og kampen for en borgerlig, parlamentarisk revolusjon igjen blei skjøvet ut i ei fjern framtid. Og det var jo en nyttig gevinst for svenskekongen og hans standsfeller i Norge og Sverige å ta med på kjøpet. Igjen hadde militærapparatet i Norge med styrke og klarhet demonstrert hvilke *nasjonale* og hvilke *klassemessige* interesser det var satt til å tjene.

Fjerde kapittel

Det gamle regimet vakler — og stives opp av hæren

Den egentlige industrialiseringa begynte i Norge først etter 1850, sjøl om de første spinnerier og mekaniske verksteder blei satt i gang allerede på 40-tallet. Noe seinere kom dampsgene, den kjemiske industrien og papirindustrien.

Med den nye industrien kom også en ny klasse av små- og mellomkapitalister, dominert av et skikt aktive og hensynsløse profittjegere som borgerlige økonomer gjerne kaller «gründerne».¹ Den industrireisinga som denne klassen kjempet fram, måtte tvinges gjennom fra første dag mot det gamle aristokratets interesser. Den økonomiske politikken som aristokratene hadde sikra seg med, sto som et hinder som måtte rives ned. Et eksempel på dette var forsøket på å få opphevet sagbruksprivilegiene i 1854. Det var nedsatt en «Sagbrukskommisjon» som avga innstilling mot å oppheve privilegiene, blant annet utfra den begrunnelse at de nye dampsgene ville få uheldig innflytelse på «de naturlige, bestående forhold».² Et annet eksempel var den kamporganisasjonen som kjøpmenn i Christiania starta allerede på 40-tallet under navnet «Handelens Venner». I kamp mot den offisielle kredittpolitikken starta de landets første forretningsbank: Christiania Bank og Kreditkasse. Foreningas formål var, ifølge en seinere kommentator som sto kretsen nær, oppnådd gjennom «et tet sluttet, enig og nationalt kjøb-

mandsdemokrati imod et traditionelt, eneveldig embedsbureaucrati, forbundet med et stedfindende kapitalaristocrati». ³

Dette nye borgerskapet sto i motsetning til det gamle ikke bare ved dristighet og pågangsmot, det skilte seg også markert i moral og livsstil. Mens de nye var hensynsløst offensive i forretningsliv, men sparsomme og nøkterne i privatlivet, så var de gamle forsiktige og defensive i forretningslivet og løsslupne og ødsle i privatlivet. Aristokratiets moral og livsstil hadde nærmest hoffpreg, ikke ulikt den dekadensen som i dag fins i kretsene til det øverste sjiktet av monopolkapitalister.

Det nye borgerskapet førte friskt blod til den gamle liberale borgerlige opposisjonen. For at staten fullt og helt skulle brukes for deres interesser, måtte det gamle aristokratiet og embetsmannsstyret sprenges vekk. Staten måtte aktivt med for å skaffe kreditt, utvikle transportnett til og fra markeder, skaffe arbeidskraft osv. De nye krava sto i motsetning til den eksisterende økonomien som var snevert innretta på det lille hjemmemarkedet. At det i disse åra eksisterte ei produksjonsutvikling som kunne vært nytta til å bygge opp en ny eksportindustri, er pekt på av flere økonomer. ⁴ Den sterke stagnasjonen i økonomien etter 1875 kan ikke forstås uten på bakgrunn av denne utviklinga, som fra midten av 60-tallet og tjue år utover førte til en relativt sett betydelig kapitaleksport. ⁵

Den stadig skarpere kampen om hegemoniet i borgerskapet foregikk på overflaten i samfunnet, i den forstand at den foregikk mellom personer som i tall utgjorde noen få prosent av folketallet. Det var en kamp mellom et gammelt, aristokratisk borgerskap og det moderne borgerskapet, — eller sagt slik Morgenbladet gjorde det i 1898: «Det er for vort land dog bedre at societetens første mænd er bankieren og brugseieren end ekspeditions-sekretæren og oberstløjtnanten.»

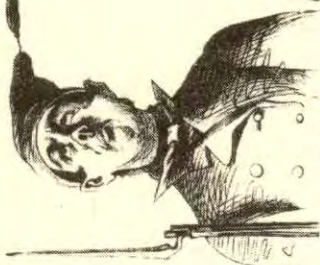
Men kampen var likevel ingen skinnfektning. Den uttrykte djupe og grunnleggende motsigelser i hele det

norske samfunnet. De krava om demokratiske reformer og politiske rettigheter som det nye borgerskapet bar fram, avspeiler først og fremst at det på nytt var begynt å røre seg blant breie lag av befolkninga. Krava fra bøndene og arbeiderklassen blei i stor grad ikke lenger reist etter den behandlinga Thrane-rørsla fikk. Men fra slutten av 60-tallet hadde de meldt seg igjen.

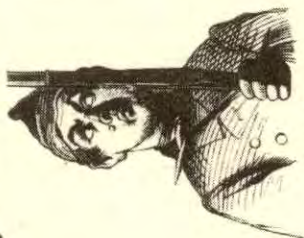
Først en kort oversikt over den økonomiske utviklinga. De internasjonale krisene i den kapitalistiske økonomien fikk sterkere og sterkere virkning også i Norge. Krisa 1848—51 utløste de voldsomme klassekampene i 1850—51, og blei først trukket over i en oppgang i slutten av 1851, som så igjen blei styrka i samband med Krimkrigen. I 1857 kom et nytt hardt tilbakeslag, denne gangen først avløst av oppgang med den amerikanske borgerkrigen og de europeiske krigen på 60-tallet. Så, i 1875, inntrådte en ny stagnasjon, denne gangen hardere enn noen gang. Den norske økonomien fikk et tilbakeslag som kom til å vare til ut på slutten av 80-tallet. Denne langvarige krisa er gjerne blitt kalt «Den store depresjonen», og ramte hele den kapitalistiske verden hardt. I Norge fikk den avgjørende betydning for skjerpinga av klassekampen på alle områdene av samfunnet. Både bøndene og arbeiderne blei hardt ramte. Bøndene desto mer fordi den amerikanske og russiske kornimporten hadde begynt å gjøre sitt inntog på det europeiske markedet allerede i 1860-åra. Virkningene av kornimporten blei ytterligere styrka av krisa. Resultatet var et katastrofalt prisfall på korn, og ei krisetid i jordbruket som varte fram til midten av 90-tallet. Dette blir rekna som en av de hardeste krisene for norsk jordbruk i moderne tid. Mens industriherrene tvang gjennom lønnsreduksjoner og la ned tusenvis av arbeidsplasser, blei proletariserte bønder tvunget fra landsbygda. I byene blei prisen på arbeidskrafta pressa ytterligere ned på grunn av det store tilbudet på arbeidskraft. Utvandringa til Amerika skjøt enorm fart.

«Den Østretts vei!» (Se, far!)

«Gis Hgi!»

«Behanter Østretts!»

«Paa Østen Østretts!» (Hu!!)

«Anfals med Højensjontien!» (Østretts!)

«Føjte og - - kendte om - - yarr!» (Se, se, se!)

«Østretts!» (seje!)

«Bremes Højens!» (Østretts!)

Et forsiktig forsøk på å drive gjøn med den militære disiplinen. «Norsk Folkeblad», 10. aug. 1867.

Disciplinen i den norske Armé.

(Illustrationer af Hr. Kaptein Askers Fordrag).

Rekrutterne — (Gaardmandssønner) kommer efter en Rangel for sent tilbage til Leiren og møde sin Underofficier: 'Naa kan du prøve at kny et Ord til Kaptain, dit elendige Kryp af en Husmandsgut, saa ska' du see — Kan du ikke helse paa folk?'

(Underofficieren, Husmandssøn, gjør Honnør og lader dem passere).»

Oberstløjtnanten (Haandværkersøn, til sin Løjtnant): 'Turde jeg bede Hr. Løjtnanten om godhedsfuldt, hvis Deres Tid tillader det, nu at udføre den Ordre, som jeg igaar var saa fri at give Dem?'

Løjtnanten (af «Landets bedste Familier»): 'Har ikke Tid nu; vent til siden!'

Disiplinen i hæren, sett med konservative øyne.

Til venstre:

«Rekrutterne (Gaardmandssønner, kommer efter en Rangel for sent tilbage til Leiren og møde sin Underofficier): 'Naa kan du prøve at kny et Ord til Kaptain, dit elendige Kryp af en Husmandsgut, saa ska' du see — Kan du ikke helse paa folk?'

(Underofficieren, Husmandssøn, gjør Honnør og lader dem passere).»

Til høre:

«Oberstløjtnanten (Haandværkersøn, til sin Løjtnant): 'Turde jeg bede Hr. Løjtnanten om godhedsfuldt, hvis Deres Tid tillader det, nu at udføre den Ordre, som jeg igaar var saa fri at give Dem?'

Løjtnanten (af «Landets bedste Familier»): 'Har ikke Tid nu; vent til siden!'

Fra det konservative vittighetsbladet «Vikingen», 13. april 1878.

«Den store depresjonen» var det økonomiske grunnlaget for de sterke radikale strømningene som nå fulgte blant bøndene, arbeiderne og det liberale borgerskapet. De rystelsene den blei årsak til, utløste hele den

nasjonale og sosiale bølgen som stampet den moderne arbeiderbevegelsen opp av jorda, sluttførte den borgerlige og nasjonale revolusjonen i Norge, og dermed satte en endelig sluttstrek for det gamle, aristokratiske embetsregimet.

De harde klassekampene rundt 1850 hadde gitt et varsel om at det gamle regimet sto på vaklende føtter. Bruken av militære hadde den gang vist seg å være jokersen. Nå var dødskampen innleda. Knappt noen enkelthending varsler tydeligere om det enn utbruddet av arbeidskampene i Østre Aker våren 1878.

De militære aksjonene på Kampen og Vålerenga i 1878 og 1880

Bakgrunnen var at industriherrene i Kristiania våren 1878 hadde gått sammen om å gjennomføre lønnsreduksjoner. En av de borgerlige økonomenes oppskrytete «gründere», statshauptmann, grosserer og brukseier Onsum, direktør og eier av Kværner Brug, hadde vært en av drivkreftene bak dette samarbeidet. Han blei av massene ansett som hovedmannen, og derfor blei målet for demonstrasjoner og protest-aksjoner Onsums residens «Munkengen» i St. Hallwards gate. Militæret blei rekvirert, og i dagene 15. til 18. april kom det til harde sammenstøt mellom soldater og arbeidere. Begge sider hadde flere sårete. Troppene opptrådte sterkt offensivt ved flere høve. Et infanteriangrep på Kampen, med skarpe bajonetter, møtte arbeiderne med barrikadering av gatene. Avisene pisket opp en voldsom hets mot arbeiderne, og pressa på for å få de militære til å åpne ild. Militærets brutale opptreden mobiliserte arbeiderne i tusentall, ei avis påstod at hele 15—20 000 mann var på beina en kveld.

For å gi et inntrykk av hvor utvikla den militære taktikken var når det gjaldt gatekamper, skal vi se på en av de militære rapportene. Rapporten er skrevet av

Bykart fra Kristiania fra 1870-åra. Linja øverst er grensa til Aker.

sjefen ved «Gevorbne Eskadron» ved «Akershuske Ridende Jægerkorps», premierløytnant Müller, og er dateret Kristiania 29. april 1878.⁶ Rapporten viser ikke minst befalets innstilling til oppgava å hanskas med «pøbelen» og indre fiender:

«Mandag den 15.de April

Ankomsten til Grønlands Politistation stilledes Tropen til Politimesterens Disposition. Denne eskorteredes herfra om St. Halvards Plads op til Munkengen. Ved St. Halvards Plads, hvor vi mottages med Huin og Piben, efterlodes, for at hindre videre fremtreenen af Folkemassen, som her var meget stor, Halvdelen af Styrken, under Kommando af 1 underofficier. Med Resten avanceredes op til jernbanebroen ved Munkengen, til hvilket Punkt den samlede Politistyrke var trængt tilbage af de fra Kampen, Vaalerengen og Galgeberget fremtrængende Folkehobe der havde bemægtiget sig de paa sistnævnte Sted liggende Pukstenhauge hvormed de overdyngede Politiet som paa dette Tidspunkt omtrent var magtesløs. Her efterlodes en Postering paa 3 Mand og 1 Underofficier, og med Resten 7 Mand gjorde nu Undertegnede efter Politimesterens Ordre Indhug. Da det omkvestionerede Punkt, Galgeberget fra denne Kant er utilgjængelige for Kavalleri, gjordes først en Razzia opimod Vaalerengen. Da Gaden her var feiet, rengjordes omkring, og nu toges Galgeberget bagfra. Pøbelen, som nødig vilde give slip paa denne Fordelagtige Stilling, satte sig her skarpt til motværg, men efterat flere vare overredne, Politiet haver brugt sine Knipler og Jægerne sine Sabler, maatte Massen fortrænge nedover Aakebergveien og opover mod Kampen. Først rensedes nu veien et Stykke ned mot Grønlands Kirke hvorefter gjordes et kraftigt Støt opover Kampen, hvor Pøbelen paa en aaben Plads lige op til den til samme førende Bakke igjen havde samlede sig, og hvorfra den overdungede oss med Stencast. Vistnok blev Pladsen hurtig ryddet, men

da hele Kampen er et Komplex af Gyder, Gaardspladse og indgjerdede mindre Haver og Beboerne desforuden optog de flygtende i sine Huse, var der for Kavalleriet ikke tale om videre Forfølgning. Paa tilbageveien modtages ogsaa de fleste Stenkast fra Husenes Vinduer. Nu besattes Veiskillet ved opgangen til Kampen med en Postering paa 3 Mand under Kommando af en skoleelev, hvorved de herværende Urostifterne holdtes indenfor denne Forstad. Paa Galgeberget havde Undertegnede med 3 Mand den øvrige tid Vagt. Paa Kampen vedblev Støien og Stenkastingen saavidt erindres til henimod kl. 1/2 12, men for resten var Roligheden igjen tilbagevendt. Store Masser var i Bevægelse. Den hele Tid assisteredes Kavalleriet kraftigt av Politiet. Styrken dimmiteredes omkring Kl. 12 1/2 hvorefter den meldte sig ved Hovedstyrken, der da var sammentrukket ved Munkengen. —

Tirsdag den 16.de April

Undertegnede detacheredes straks ved Ankomsten til St. Halvards Plads, med 1 Trop og fornødent Underbefal for i Retning af Vaalerengen, Kampen og Aakerbergveien at afsperre Tilgangen til Munkengen. Med 3 Mand besattes Pukstenshaugen paa Galgeberget, 1 Underofficier og 4 Mand beordredes at afpatruljere Kampen og i paakommende Tilfælde at trække sig tilbage til Skillet som fra Aakerbergveien fører op til samme. 1 Underofficier og 4 Mand patruljerede igjennem Vaalerengen op inom Etterstad, og selv med 4 Mand patruljerede jeg Veien nedover mod Grønlands Kirke. Naar undtages at uhyre store Menneskemasser allerede fra tidlig om Aftenen vare paa Benene og at disse oftere foraarsagede Kvalm ved Skrigen og Piben og ved at de da de vare «fredelige Borgere» ikke vilde underkaste sig Politiets og Militærets Anordninger, forefandt intet alvorligere Sammenstød før kl. 10. — Til denne Tid havde store Masser af Arbeidere, Løsgjengere og Børn samlet sig paa Kampen, og nu begyndte Spe-

taklet fra den foregaaende Aften kun i endnu høiere Grad. — Patruiljen paa Kampen maatte trække sig tilbage til Veiskillet og omenskjønt den blev forstærket med den paa Aakebergveien patruiljerende Styrke, lykkedes det os dog ikke at forcere den for Kavalleri meget ugunstige Stilling, der desforuden var bleven forstærket med tvers over Veien kastede afbrudne Gjærer. — I Husene, i ethvert Smuthul og bak de tætte Plankegjærer var der oppstillet formelige Skytterlinier af Pukstenskastere. — Vi maatte saaledes indskrænke os til ved Beskyttelsen af det før omtalte Veiskillet at forhindre Pøbelens videre Fremtræden nedover mot Munkengen, samt til ved uafbrudt Patruiljering at forhindre altfor stor Sammenstimlen af Folkemasserne. — Da imidlertid Pøbelen paa Kampen, idet den merkede Kavaleriets Uformuenhet til at stogge og straffe deres Excesser, blev mere og mere paa-gaaende, rekvirerede Politimesteren Hjælp af Infanteri. Denne ankom omkring kl. 10. Efter denne Tid indskrænkedes Kavaleriets Tjenester paa disse Kanter vesentligst til Patruiljering for at opsplitte de i tusindvis værende saakaldte Tilskuere. — Styrken dimmiteredes omtrent til samme Tid som foregaaende Aften.

Onsdag 17.de April

Ifølge Korpsordre af samme Dag afmarscherede jeg kl. 4 3/4 Eftermiddag med 1 trop paa 24 Mand og 6 Underofficierer til Munkengen for der at oppebie Politiets nærmere Ordre. Ifølge disses Bestemmelse indledes Styrken i 6 patruiljer hver paa 1 Underofficier og 4 Mand, der saavidt erindres fordeledes saaledes:

- 1.ste Patruilje stilledes til Disposition ved Munkengen.
- 2.de. patruiljerede fra Munkengen over St. Halvards Plads til jernbanebroen over Grønlandsveien.
- 3.de. patruiljerede fra Grønlands kirke opover til Galgeberget og tilbage samme Vei.
- 4.de. patruiljerede op Strømsveien henimod Etterstad og tilbage over Vaalerengen.

5.de. patruljerede fra Munkengen henimot og omkring Grosserer Onsums Fabrikker.

6.de. patruljerede rundt Kampen.

Kl. henimod 8 Aften ankom den øvrige Del af Eskadronens Styrke under Kommando af Secondløjtnant Larsen. Da der hidindtil intet var forefallet, Folkemaserne denne Aften vare betydelig mindre end den foregaaende og Politiet saaledes ikke fandt andre end de allerede gjorde Foranstaltninger fornødne, benyttede jeg den nyankomne Styrke til dermed at afløse de allerede igangsatte Patruljer. Kl. 12 dimmiteredes Eskadronen uden at dens Hjælp til aggressiv Indskriden denne Aften havde været nødvendig. —

Thorsdag den 18.de April

Ifølge Korpsordre af samme Dag holdtes Eskadronen con signeret fra Kl. 5 Eftermd. for efter Politiets nærmere Ordre at rykke ud paa samme maade som foregaaende Dag. Nogen saadan Ordre intraf ikke. Eskadronen dimmiteredes Kl. 1 Aften. —»

Den samme stormobiliseringa av militære maktmidler fant sted to år seinere, i slutten av mai 1880, omtrent på samme sted. Nå var botnen av krisa nådd, og arbeiderne ved teglverkene hadde stilt lønnskrav for å kunne følge med prisstigninga. Industriherrene sto imidlertid steilt på sitt, anført av verkseieren på Ensjø, Schibbye, som hovmodig avviste forhandlinger med sine arbeidere. Politiet blei tilkalt for å splitte opp arbeiderne som demonstrerte foran Schibbyes eiendom på Ensjø. Da sprakk tålmodet hos arbeiderne. Historikeren Edvard Bull forteller i «Arbeiderklassen i norsk historie» (s. 116) om hvordan arbeiderne hilste takk for sist ved å ramponere Schibbyes luksusvilla: «Folk herjet og ødela mye. Marmorbordene i hagen blei knust 'med raffinert omhyggelighet'. Alle vinduer, speil og lamper ble smadret, verandaen brukket i filler.»

Så blei militære innkalt. Hendingsforløpet blei minst like dramatisk som i 1878, med flere trefninger.

Fra Krigsskuepladsen.

Anfald med Bajonetten — Hefsig Regn af Projektiler.

(Fra Vikingens specielle Tegner).

Kavalierichok.

Fra «Krigsskuepladsen» på Kampen i 1878. «Vikingen», 27. april 1878.

Stein, bajonetter og sabler kom i bruk. De militære hadde tre offiserer og 11 menige sårede, arbeiderne sannsynligvis flere. Det samme pressehysteriet gjentok seg som to år tidligere. Edvard Bull skriver: «Hele affæren ble tatt meget alvorlig. Myndighetene trakk militære forsterkninger til byen fra Gardermoen, Høland, Aurskog, Næss. Og et infanterikompani i Fredrikshald fikk ordre om å holde seg klar så det kunne innkalles telegrafisk. Det var forberedelser som til å slå ned et virkelig opprør.» Det kan tilføyes at det også blei forberedt en militær utrykking til Sagene og Maridalsvegen. Alt i alt så var godt over 500 soldater i sving samtidig på det meste. Etter ca. en uke var streiken knust og arbeiderne måtte vende tilbake til arbeidet.

Påskudd for militær opptrapping mot Stortinget

Affæren fikk et militært etterspill som det er nødvendig å komme litt nærmere inn på. De militære myndighetene, med general Wergeland i spissen, ønska å benytte mobiliseringa til ei allmenn militær opptrapping i Kristiania.

General Harald Nicolai Storm Wergeland var sjef for festningskommandoen på Akershus. Han satte i gang en aksjon for å hindre at de innkalte styrkene blei dimmitert etter at opptøyene var over, slik fogden i Østre Aker hadde gått inn for. Etter et møte med politimesteren i Kristiania, sendte festningskommandoen den 31. mai et meget skarpt brev til Justisdepartementet, hvor det står:

«... det er min Anskuelse, at den forhaandenværende Styrke af brugbare Tropper i Garnisonen er den mindste, hvormed man i Tilfælde af Optøier i Byen paa tilbehørlig, virksom Maade skulde kunne støtte Politiet og opretholde Ordenen.

Paa Grund heraf tillader jeg mig at meddele

det kongelige Departement, at jeg, efter den Udtalelse fra Politiet, anser det utilstedeligt at dimmittere nogen Del af den indkaldte Mandskabsstyrke, med mindre det ved den Kongelige Norske Regjerings Resolution maatte bestemmes at skulle ske i nogen Udstrekning.

For dette Tilfælde tillader jeg mig imidlertid at erklære, at jeg intet Ansvar tør paatage mig for at kunne understøtte Politiet paa fyldestgjørende Maade; om saadanne Uroligheder som antages muligens at kunne komme til at finde Sted i den nærmeste Fremtid indtræffer.»

Wergeland er svært tilbageholden i brevet om hva slags «uroligheter» han har i tankene i «nær Fremtid». Oplysninger om det finner vi imidlertid i det skrevet som politimesteren i Kristiania den 31. mai sendte til Departementet, i samme hensikt som Wergelands brev. Her skriver politimesteren bl.a.:

«Da Kommandantskapets Forespørsel selvfølgelig er fremkaldt ved Tanke om, at den forestaaende Afgjørelse i Statsraadsagen kan fremkalde Uroligheder og Demonstrationer, anser jeg det for min pligt herom at udtale, at man ubetinget bør være forberedt paa, at en saadan Eventualitet kan indtræde. Allerede i længere Tid er Befolkningen holdt i Aande gjennom en uendelighet af Rygter, og i hvor vel jeg ikke tror, at Bevægelsen endnu har slaaet Rødder i Hovedstadens lavere og laveste Samfundslag, tør det vel være at befrygte, at politiske Demonstrationer, først satt i Scene, vilde drage Masserne med. Ligesom Tilstedeværelsen af en respektindgydende Garnison stærkt vil bidrage til at forebygge Tumulter, saaledes vil den, hvis saadanne ikke desmindre opstaar, være absolut fornøden for at dæmpe dem. —»

Politimesterens brev går rett på sak. Han ønsker en permanent militær styrking av garnisonen i Kristiania. Han frykter at massene kan komme i bevegelse i tilknytning til den nasjonale kampen og kampen for innføring av parlamentarismen. Etter ytterligere brev om saka fra kommandantskapet den 3/6 og fra Armeekommandoen den 9/6 ga Armee-Departementet sin godkjennelse i skriv til Armee-kommandoen datert 14/6. De stående styrkene i Kristiania var dermed økt slik at det på ethvert tidspunkt kunne rykke ut ei avdeling på minimum 50 mann.

Kongen ønsker mere vold, og får det som han vil

Det skal tilføyes at det gjorde seg gjeldende en sterk misnøye blant enkelte militære sjefer som hadde deltatt i aksjonene på Østkanten i 1878 og i 1880 med at det ikke hadde blitt brukt hardere midler fra de militæres side. Misnøyen var også sterk med at de militære ikke fikk «frie hender» i aksjonene, men at de hadde vært underlagt sivil øvrighet. Sjefen for Jægerkorpset skreiv en lengre henvendelse til armekommandoen. Der pekte han på at både aksjonen på Kampen i 1878, den militære aksjonen mot uroligheter i tilknytning til Bjørnstjerne Bjørnsons tale om «det rene flagg» i Arbeidersamfundet i 1879⁷, og den militære aksjonen på Ensjø i 1880, meget vel kunne ha ført til at menneskeliv hadde gått tapt. I framtida mente han at tilsvarende situasjoner vil «gjøre kolbeslag eller bajonetstød eller endog skarpe skudd nødvendige». De militære må derfor få klare regler å gå etter. De kan ikke underlegges sivile myndigheter når troppene engang er rekvirerte.

Kongen ga også klart uttrykk for at han gjerne så at de militære tok hardere i. I et skriv datert Stockholm 16. juni klager kongen på at avdelingene ikke hadde

tatt i bruk sine våpen. Siden kongen i samme skriv kvitterte for rapporter hvor bruken av våpna til alt annet enn skyting er dokumentert, så er det åpenbart at det er nettopp dette han må ha i tankene:

Stockholm den 16.de Juni 1880

Fra H^s Maj^{ts} Kongens
Commando Expedition
for den norske Armee

Hoslagt remitteres tjensteligst de med Armee-Commandoens Skrivelse af 9. d.m. hertil oversændte Bilage vedkommende Akershus Garnisons Anvendelse under de ved Ensjø i Ø. Aker forefaldne Arbeideruroligheder.

H. M. Kongen, for hvem jeg Dagsdato refererede de indkomne rapporter m.m. har paalagt mig at meddele ArmeeCommandoen, at han finder det mindre heldigt, at det af Capt. Fries commanderede halve Jægerkompagni den 21. Mai gik over paa vestre side af Bækken og mod den der forsamlede Menneskemasse, forinden Oprørsloven var blæven oplæst. Dersom ønskelig Omtanke i saa Henseende var bleven vist, vilde Afdelingen senere — med Loven som Hjæmme — havde kunnet gjøre Brug af sine Vaaben istedetfor, som Tilfældet blev, at nødsages til at foretage en under de forhaandenværende Omstændigheder meget uheldig tilbagegaaende Bevægelse. —

ærbødigst
Ræder.

Til
H.M. Kongens norske
ArmeeCommando

Armekommandoen la seg den kongelige refsen på minnet. Kongen sjøl la ikke skjul på at han mente det var nødvendig å gå hardere til verks. Uroen i Norge var et produkt av urostiftere som ville forgifte sinnene. Mot dem måtte man slå hardt til. Det kan heller ikke være tvil om at kongen så den politiske sammenhengen mellom den sosiale og den nasjonale uroen i Norge. Han ønska å slå hardt ned på den sosiale, klassemessige bevegelsen for også å lamme den nasjonale opposisjonen. Dette var nøyaktig den oppskriften som blei brukt i 1850-åra. Da Thranebevegelsen blei knust med overveldende bruk av våpenmakt, blei den liberale opposisjonen med Ueland i spissen tvunget til å avsverge den kontakten og det forsiktige samarbeidet som de faktisk hadde hatt med Thrane.

De militære sjefene var i 1880 under sterkt press. Kongen og den militære ledelsen ville ta i bruk hardere midler. I denne situasjonen kunne dette bare bety bruk av skytevåpen. Både sabler og bajonetter hadde allerede vært i bruk. Opposisjonen på Stortinget var redd for at arbeiderurolighetene skulle gripe om seg, og gi de militære påskudd til å gripe inn også mot dem.

I 1881 brøt det ut streik blant sagbruksarbeiderne i Drammen. Tropper blei kommandert ut. Vi kan nå tydelig se at den kongelige refsen har gjort sin virkning. Det var en annen ånd over troppsbefalet i Drammen i 1881 enn under aksjonen ved Ensjø året før. Under et opptog på Drammens torg, blei det kommandert ildgivning mot arbeiderne. En blei drept på stedet, og flere andre såra. Hvor mange er vanskelig å si, for som i Oslo åra før skjulte arbeiderne sine. Per Sivle skreiv den kjente boka si «Streik» om det som hendte på torget. Han sto sjøl og så på. Skildringa hans bekrefter inntrykket fra avisene om at oppgava til troppene var å statuere et eksempel, og at skuddene var planlagt på forhand. Det er ei oppgave for videre forskning å bringe klarhet i dette spørsmålet. Litteraturhistorikeren Geir Berdal har i si magisteravhandling om romanen

til Sivle også understreket den provokatoriske oppførselen til troppene.⁸

Kongen la ikke skjul på at han var svært fornøyd med det som skjedde på Drammens torg. For han var de drepene skuddene nødvendige midler til å knuse all «radikalism» og til å konsolidere «disciplin och trohet» i hæren. Kongens åpenhjertige kommentarer til begivenheten skreiv han ned i sine «Memoirer» (bd. 2, s. 45):

«All radikalism söker sitt stöd hos den lett uppörda massan, och för därför ständigt arbetarnas väl på tungan. Men sina egna fördelar mycket ofta stridande emot arbetsklassens välförstådda intresse, bär den i hjärtat! Under de sista åren hava därför, som lätt kan förstås, här och där arbetareoroligheter förekommit, vilka, å sin sida, åter alldeles naturligt härflöto av de ogynnsamma tidarna för handel och näringar. Man behandlade dessa oroligheter så länge man kunde med mildhet och överseende, men äntligen måste den väpnade styrkan inskrida med all makt, och vid de första skotten som lossades på Drammens gator slocknade upploppets låga ögonblickligt. Truppen (2dra brigadens garnisonsavdelning) visade härvid disciplin och trohet mot sitt befäl.»

«Drammens Blad» kunne heller ikke skjule sin fryd: «Vi beklager ikke at de (skuddene) er falne; de vil for lang fremtid virke avskrekkende for likesindede,» skreiv avisa i en kommentar.

Den sterke militære opptrappinga rundt 1880 som vi har beskrevet i dette kapitlet har mange sider. En kan ikke fullt ut forstå hva denne opptrappinga betyr hvis en reduserer det til bare et spørsmål om å demme opp for arbeiderbevegelsen og uroligheter i de laveste klasene i samfunnet. Svenskekongen hadde videre perspektiver. Det gamle regimet sto foran undergangen.

Det kunne ikke eksistere uten den sterke svenske kongemakta og kontrollen over hæren. Uten det gamle regimet så det dårlig ut for den svenske unionspolitikken i Norge. Et av nøkkelspørsmåla for denne politikken hadde helt siden 1850-tallet vært å splitte den borgerlige, nasjonale opposisjonen fra arbeideropposisjonen. Skulle det lykkes igjen i 1880-åra?

Den splitt- og herskpolitikken som lyktes så over all forventning i 1851, skulle nå virkelig bli den møllesteinen som trakk aristokratiet og embetsstyret ned i djupet. Istedenfor en knust arbeiderbevegelse, var det nettopp kampene rundt 1880 som fødte den moderne arbeiderbevegelsen. Istedenfor redsel som i 1851, ga de militære overgrepna klarhet om de virkelige maktforholda.

Tida var moden for omdanning av det politiske livet i Norge, en revolusjon sto for døra, og flere og flere begynte å forstå hva som var i gjæring. Det beste eksemplet på at situasjonen nå var radikalt endra, var at det nasjonale borgerskapet, representert ved aktivistene i Venstre, var i ferd med å forberede seg på militær kamp. Folkevæpningssamlaga til Venstre var skytterlag av en ny type, med en helt åpenlys nasjonalpolitisk målsetting. Fire år seinere, i 1884, skulle folkevæpningssamlaga få helt avgjørende betydning som «Riffleringen rundt Stortinget» i det endelige oppgjøret.

Femte kapittel

Parlamentarismen seirer — militære forberedelser til statskupp

Avslutninga av den borgerlig-nasjonale revolusjonen utvikla seg i flere faser, og på langt nær etter rette og enkle linjer. Her er i grove trekk hvordan den første fasen fram til 1884 utvikla seg:

Fra tida omkring 1870 hadde to viktige demokratiske bevegelser gått inn i et nært samarbeide, som seinere førte til dannelsen av partiet Venstre. Det var kretsen rundt Johan Sverdrup, av intellektuelle borgere, av radikale kapitalister, av et ikke ubetydelig innslag av håndverkere og arbeidere, og det var Søren Jåbæks radikale bondebevegelse. Til å begynne med hadde denne fronten et republikansk, demokratisk underklassepreg. Dens viktigste funksjon var at den systematisk undergravde regjeringas og kongens makt, og prøvde å etablere Stortinget som den viktigste statsmakta.

Den første store seieren for opposisjonen var vedtaket om årlige storting i 1869. Så fulgte opphevinga av stattholderposten i 1870. Det blei vedtatt å utvide stemmeretten. Kongen nekta å sanksjonere. Det blei vedtatt endringer i Grunnloven om at statsrådene hadde adgang til Stortingets forhandlinger. Kongen nekta sanksjon, og dermed var kampen om «statsrådssaken» i gang.

«Statsrådssaken» var en svært viktig sak, både for kongen og for Stortinget. Hvis statsrådene skulle møte

i Stortinget, måtte det bety at de skulle rette seg etter flertallet i Stortinget, og dermed at den endelige kontrollen over regjeringa blei tatt fra kongen og gitt til Stortinget.

I 1882 gjorde Stortinget et nytt provoserende bevilgningsvedtak. Det blei gitt penger til den nye skytterbevegelsen som var starta av Venstre, «Folkevæbnings-samlagene». Kongen nekta å sanksjonere.

I sine «Memoirer» ga kongen klar grunn for hvorfor (bd. 2, s. 53):

«Stortinget beslöt 1882 att giva anslag till de här och där bildade s.k. «Folkevæbnings-samlag», vilka skilt sig ifrån centralforeningen i Christiania, som är lojal, samt däremot uppenbart syftat att utgöra en revolutionär vapenmakt i händelse av behov.»

Stortinget avskaffer borgervæpninga

«Centralforeningen for utbredelse av legemøvelse og våpenbruk» som var starta i 1862, var en kontrarevolusjonær bevegelse som skulle supplere den eksisterende «Borgervæbning» for å holde underklassen i byene «på plass». Den nye skytterbevegelsen blei starta av Venstre i 1881, i 1882 slutta sammen under navnet «Folkevæbnings-samlagene». Den var som kongen helt riktig oppfatta, ei revolusjonær folkevæpning, i motsetning til «Centralforeningen» som blei kontrollert av hæren. Samtidig hadde Venstre satt fram forslag om avskaffing av borgervæpninga, noe kongen sjølsagt nekta å sanksjonere i første omgang.

Regimet ville nødig gi slipp på borgervæpninga. Først og fremst fordi den hadde en viktig rolle som lett mobiliserbart opprørspoliti, utelukkende rekruttert fra overklassen og derfor 100 prosent pålitelig. Under «Potetkrigen» i Bergen i 1868¹ hadde den spilt ei viktig

"Hvis Trykket bliver for stærkt" **SIBU** — !

Venstre (Hoel): «Hvis Trykket bliver for stærkt, saa — Rifflering!»

Høire (Monrad): «Hvis Tryk. i bliver for stærkt — saa — Statskup!»

Venstre (Hoel): «Hvis Trykket bliver for stærkt, saa — Rifflering!»
Høire (Monrad): «Hvis Trykket bliver for stærkt, saa — Statskup!»
Den parlamentariske krise i 1884, sett med øynene til det liberale vitighetsbladet «Korsaren», 16. feb. 1884.

rolle, og samtidig blitt mektig forhatt av underklasse-
ne. Regjeringa nekta å avfinne seg med at den uten vi-
dere skulle miste et viktig maktmiddel. Om hvilke til-
tak som var under oppseiling, kan vi lese i følgende
skriv fra Armee-Departementet:²

Fra Den Kongelige Norske
Regjerings Armee-Departement

15/10-79

I sin underdanigste Forestilling af 3dje Juni
sistleden, der ligger til grund for Kgl. Res. af
14de næst efter angående nægtelse af Sanktion
paa Stortingets Beslutning af 2den Mai d.t. til
lov om ophævelse af Borgervæbningen, anførte
Departementet blandt Andet, at man ved den
Leilighed saa sig ude af Stand til endog kun an-
tydningsvis at inlade sig paa Løsningen af
Spørgsmaalet om hvorledes en Ordning til Sik-
ring af Rettsordenens Opretholdelse i vore Byer
i Tilfælde af Borgervæbningens Ophævelse
fremtidig burde indrettes.

Da Departementet er betænkt paa i den nær-
meste Fremtid at tage det antydede Spørgsmaal
under Behandling skulde man under Henvisning
forøvrigt til den overnevnte Indstilling, der er
indtaget i Departementstidende no. 34 for 1879
Pag 529—541, anmode den ærede Armeekom-
mando om, saa snart som Omstændighederne
maatte tillade det, at udtale sig derom.

Kristiania 15de Oktober 1879

F. Selmer

Til
Arme-Kommandoen

Edvard Hoff

Den nye løsninga gikk ut på å bruke avdelinger av hæren til også å dekke borgervæpningas oppgaver. Dette stilte store krav til rask mobilisering, pålitelighet og indre organisering av hæren, slik at det kunne bygges opp et eget ordensvern-apparat. Etter at avskaffinga av borgervæpninga var et faktum i 1881, da forslaget igjen blei fremma, sendte Armee-Departementet følgende skriv til Armee-Kommandoen:

Fra
Den Kongelige Norske Regjerings
Arme-Departement
3/6 81

Under 28de J. M. har det behaget Hans Kongelige Høihed Kronprindsregenten naadigst at resolve:

At Stortingets Beslutning af 30te April 1881 til Lov om Ophævelse af Borgervæbningen naadigst sanktioneres.

I sin underdanigste Indstilling af 20de Mai sistleden der ligger til Grund for ovennevnte resolution, har Departementet blandt andet anført, at forsaavidt Indstillingen maatte vinde naadigst Bifald, vilde man have sin Opmerksomhed henvendt paa, at man i den Udstrækning, hvori dette ad administrativ Vei kan ske, letter Adgangen til i paakommende Tilfelde at benytte Afdelinger af Armeen som Ordensvern, i hvilket Øiemed man maa ordne sig saaledes at de i Byerne og Omegn boende Mandskaber med kortest mulig Varsel kunne samles og stilles under Kommando af de nærmeste Befalingsmænd, ligesom der maaske vil kunne blive Spørgsmaal om at forlægge mindre Dele af de havende Beholdninger af Vaaben og Uniformssager til enkelte af de Byer i hvilke eller hvis umiddelbare Nærhed der for Tiden ikke forefindes Militære Depoter.

I Hendhold til disse Udtalelser skulde Departementet henstille til den ærede Arme-Kommando at tage under Overveielse samt indkomme med Forslag til hvilke Foranstaltninger der i den omhandlede Henseende antages at burde træffes, idet man, forsaavidt Udgifter dermed skulle være forbundne, skal gjøre opmerksom paa, at de flæste af Rigets Borgervæbninger, (saaledes som det ogsaa fremgaar af vedlagte af Departementet ved en anden Leilighed gjennem de civile Overøvrigheder indtagne Erklæringer fra Borgervæbningerne og vedkommende Kommunebestyrelser,) ere i besiddelse af Midler, der formentlig ialfald i nogen udstrækning ville kunne paaregnes anvendte i det omhandlede Øie-med.

Bilagene bedes efter Afbenyttelsen remitterede.

Christiania den 3dje Juni 1881

Munthe

Edvard Hoff

Forslag om å opprette et hemmelig ordensvern innafor hæren

Armee-Kommandoen satte i gang et omfattende arbeid med å samle inn detaljerte rapporter fra hele landet om hva slags type organisering av ordensværet de forskjellige avdelingene ville foreslå. Arbeidet med å få inn rapportene tok over ett år, og først i april 1883 fikk departementet oversendt et omfattende dokument der de forskjellige rapportene var oppsummert.

Dokumentet er et svært viktig kildemateriale, og det gir en nokså enestående innføring i den militære tan-

kegangen rundt omkring i landet. Avdelingene argumenterer sjøl for sitt syn. Dokumentet er gjengitt i helhet som bilag bak i boka, her kan vi bare gi et kort utdrag fra enkelte rapporter.

Fra Akershusiske Infanteribrigade:

«Af kommandodistriktets byer har kun Fredrikshald og Moss havt borgervæbning. Samtlige Smaalenske byer tiltrænger ordensværn og da navnlig Fredrikstad med sin ikke ubetydelige arbejderbefolkning. Kongsvinger, Hamar og Lillehammer antages ikke at behøve noget ordensværn.

Distrkommandoen vedlegger opgaver over Smaalenenes amt over de ved amtets byer beliggende industrielle anlæg samt deres antal arbejdere og har ladet udfærdige hoslagte sammendrag af avdelingernes opgaver over det antagelige antal befal og menige, som kan sammenkaldes inden 3, 6, 12, 18 og 24 timer, efter at ordren er udstedt, i de inden kommandodistriktet liggende byer, herved er forudsat at alle vedkommende er hjemme paa bostederne ved ordrens indløben (...) Distrkommandoen anser det rigtigst, at der for de smaalenske byers vedkommende oprettes et første og et andet opbud ordensværn, hvert bestaaende af 1 kompani paa 200 mand ...»

Kristiansandske Infanteribrigade

bemærker bl.a. at «særskilt opmærksomhet fortjener *Stavanger* med sin store arbejderbefolkning og sine usikre næringskilder (...) Ved en udstrakt anvendelse af depotafdelingen vil man have fordel af at benytte en vel diciplineret og øvet tropp samt at have mannskaber, som i større antal ikke er hjemmehørende i vedkommende urolige by eller distrikt ...» *Stavanger Bataljon*

«udtaler sig for, at gevæerne i depoterne paa Malde efter vaabenøvelserne ved borttagning af tændstæmplerne kunde gjøres ubrugbare, om urostifterne ved overrumpling skulde bemektige sig dem, samt ligeledes for at der ikke udenfor vaabenøvelserne bør opbevares skarp ammunition i ammunitionshuset, og formener at der blandt byens bedre stillede borgere bør søges etableret et frivillig sikkerhetspoliti ...»

Trondhjemske Infanteribrigade:

« ...Landstormen formeres af alle samfundsklasser, dog i Trondhjem fornemmelig af arbejdere, som stadig rekrutteres fra landdistrikterne, medens arbeidernes egne sønner gjerne søger anden næringsveier nær søen. Arbejderne vil altsaa komme til at staa side om side med arbejdsgiveren for at kvæle optøier, der ialfald har deres sympathi.

Et saaledes samensat ordensværn vil før være en fare end en betryggelse. (...) At ville dæmpe uroligheder ved hjælp af de samme samfundsklasser som har fremkaldt dem, er, naar ogsaa ofte det er bleven forsøgt, altid mislykket ... Institutionen vil derhos blive i høi grad upopulær, og forsaavidt aarlige øvelser blev forbundne med den, betragtet som en ny udgave af borgervæbningen, særlig vil arbejderne der før har været fri for denne slags byrde, som det synes med føie finde sig forurettet.

Landvæernet har vistnok allerede en organisation i fred og nogen diciplin, men tæller ikke saa faa arbejdere, der er familiefedre og i samme situation som landstormens arbejdere, omfatter imidlertid for nærværende kun 3 aarsklasser, hvis styrke i byen ikkun er 81 mand, hvilket antal maa reduceres til 50 mand, en altfor liden styrke for et ordensværn. Tilbage staar altsaa

linjen, der er den bedst diciplinerede del og hvoraf meget faa har nogen særinteresse eller staar i nogen support til den delen af byens befolkning hvorfra optøier er at befrygte (...) Denne styrke i forbindelse med de stadig tjenestgjørende afdelinger ansees tilstrækkelig, de mandskaber der paa grund af slægts- eller interesseforhold formodes at afficerer ved en direkte optræden, kunde anvendes ved den ordinære garnisonstjeneste ...»

Vi skal ikke gå igjennom dokumentet i detalj. På forskjellig vis og i forskjellige sammenhenger foreslo avdelingene tiltak som vi seinere — etter den første verdenskrigen — får se utvikle seg ned til den minste detalj. Det gjelder forslag om å opprette avdelinger av spesielt pålitelige mannskaper, forslag om at mannskaper i et ordensvern ikke må settes inn på sitt hjemsted, om at mannskaper fra landsbygda må brukes i byene og ikke mannskaper fra bybefolkninga. Ikke minst gjelder det forslag om permanent sikring av beholdningene av våpen og ammunisjon, som mange er svært opptatt av.

De militære skulle imidlertid ikke få det slik de ville, i hvert fall ikke i første omgang. Allerede i 1880 var den parlamentariske situasjonen så vanskelig for regimet at det ikke lot seg gjøre å få igjennom de nødvendige lovendringene for å styrke den indre militære beredskapen ved å opprette et hemmelig ordensvern innafor hæren. Da armekommandoen forlangte en klar instruks for bruk av militær avdeling mot «indre uroligheter», kunne generalauditøren bare svare som han gjorde i skriv av 15/6-80:

«... De Regler, som ArmeeKommandoen antyder opstillede, burde nok helst gives i Lovform i Forbindelse med andre Bestemmelser om den Retstilstand, der i Tilfælde af virkeligt Oprør

maa afløse den normale, men, da det for Tiden neppe lader sig gjøre at faae de hidhørende Forhold ordnede ved Lov, er man nødsaget til med en i Overenstemmelse med Grundlovens § 99 givne og denne supplerende Instruks at Lage ...»

Generalauditøren fastslo videre at denne instruks måtte begrenses til de forholda som han hadde behandlet i skriv av 3. og 10. juni til armekommandoen. I disse skrivene blei det presisert at opprørsloven og kriminallovens bestemmelser (Grundlovens § 99 og Kriminallovens § 5) må være opplest for massene før militæret settes inn, men at militæret også før dette er blitt gjort kan gripe inn utfra nødvergeretten. Noe videre mandat til de militære sjefene var det imidlertid ikke mulig å gi i lovs form.

Valgene til Stortinget i 1882 gjorde situasjonen enda vanskeligere for regimet og den militære ledelsen. Venstre gikk til valg på at regjeringa skulle stilles for riksstret, fordi kongen nekta sanksjon både i «statsrådssaka» og bevilgninga til skyttersamlaga. Venstre fikk en svær valgseier, og fylte opp Lagtinget med sine folk. I tillegg fikk de flertall i Odelstinget. Dermed gikk riksstretten sin gang, og våren 1884 blei regjeringsmedlemmene dømt fra sine embeter og til bøter.

Det er vanskelig å bringe på det rene hva som faktisk har skjedd med de omfattende planene for oppbygging av ordensvernet i denne situasjonen. De detaljrike planene må utvilsomt ha ført til et omfattende administrativt arbeid, og å sette de antydede forslagene ut i livet med oppsettingsplaner, ordrekretser, mobiliseringsplaner osv. må nødvendigvis ha ført til ei svær ekstrabelastning på militærapparatet i en situasjon som fra før var sterkt skjerpa. Om planene blei satt ut i livet i 1883—84, eller om de foreløpig blei lagt på is, kan derfor ikke fastslås før videre forskning går nøyere inn på den hektiske tida rundt 1884.

Kongen og militærledelsen forbereder statskupp.

Militærledelsen satsa høgt i kampen mot stortingsflertallet og de demokratiske reformene. Statskuppforsøket i 1884 er grundig dokumentert av historikerne, og også langt på veg innrømt av kongen sjøl. Om de norske militæres deltakelse hersker det heller ingen tvil. I den siste delen av dette kapitlet skal vi ta for oss hva som skjedde.

Situasjonen var altså den at regjeringsmedlemmene var dømt fra sine embeter av riksretten. Embetsmannsklassen og aristokratiet hadde da valget: Stortingsflertallet hadde tatt skrittet fullt ut, og måtte enten godkjennes eller knuses. Regjeringa hadde hæren, stortingsflertallet hadde skyttersamlaga.

Opsang for De Norske Skytterlag

(1882)

*Under fanen, under fanen,
for vor friheds sag!
Under fanen, under fanen,
norske skytterlag!*

*Gamlingen på tinge
skal få stemme tryggt og kjækt
bakom rifle-ringe
av vor unge slægt.*

*Melodien
som er i en
kules muntre gang,
når den bly-hed
baner frihed
vej til konge-rang,
skal fra stille dale
in til tingets tale*

*sende klare ja i ja,
så at rundt om ordet
høres rifle-koret
som et tusenfoldigt: bra,
bra,
bra-bra, bra-bra, bra-bra, bra-bra!*

*I de lange gjænlyds-vover
Norge vugger sig, og hører,
at de unge sønner fører
friheds arv en slægt fremover.
Bjørnstjerne Bjørnson*

Bjørnstjerne Bjørnson gikk i spissen for en voldsom patriotisk kampanje i tida fram til riksrettsdommen i 1884. Hans dikt til skytterlaga var ment bokstavelig, og blei også oppfatta slik. I tilfelle statskupp var man forberedt på at det kunne bli militær kamp. Organiseringa av skyttersamlaga og den klare talen var uten tvil den viktigste årsaka til at kongen og den militære ledelsen valgte å bite i det sure eplet — foreløpig.

Allerede under valgkampen i 1882 hadde det stått en oppsiktsvekkende artikkel i Morgenbladet som oppfordra til statskupp mot Stortinget. Fram mot eksekveringen av dommen i 1884 blei ryktene om at den militære ledelsen, sammen med regjeringa og kongen, planla militære tiltak stadig sterkere, sjøl om ingen sikre beviser kom fram.

Mot seg hadde reaksjonen folkevæpninga, som i 1884 utgjorde en styrke på ca. 15—20 000 mann. I februar 1884 kom den berømte brosjyra om «Rifleringen». Den gjorde det klart for alle som kunne lese at statskupp ville bli møtt med opprør og borgerkrig.

Stilt overfor denne truselen, prøvde kongen og regjeringa i første omgang en tredje utveg; de utnevnte ei ny høyre-regjering. Denne vaklinga gjorde det imidlertid mulig for Stortinget å fortsette offensiven. Sje-

fen for armedepartementet blei innkalt for å svare på spørsmål i Stortinget om de militære tiltaka mot riksstretten. Formålet var ny riksstretstiltale mot den nye regjeringa. Statsråd L. Dahll blei konfrontert med følgende spørsmål:³

«Er der nogen forbindelse mellom de her omhandlede Beslutninger og forføininger, som angives at være trufne i Slutningen av Januar Maa-
ned for de i Kristiania garnisonerende Afdelin-
gers vedkommende, nemlig at disse fra 28. Janu-
ar af blev forsynede med skarp Ammunition, og
at 2 Feltkanoner blev opplantede og Færdig-
gjordte til øieblikkelig Udrykning, idet Sæletøiet
og alt Tilbehør laa færdigt til Forspænding, og
at 2 Ammunitionsvogne stod fuldpakkede med
Kardesker og Sprænggranater?»

Statsrådets svar bare forsterka mistanken:⁴

«Til de i Kristiania garnisonerende Afdelinger —
Jægerkorpset og Depotafdelingen — er der fra
Hovedarsenalet ikke udleveret anden skarp Am-
munition, end den som i Begyndelsen af hvert
Aar regelmæssig udleveres for Aarets Skarpskyd-
ningsøvelser.»

Ikke bare tiltaka i Kristiania blei tatt opp. Det gikk også rykter om at det var tatt beslutninger om å skru av deler av geværlåsene i depotene over hele Østlandet. Det blei stadfesta at dette virkelig hadde skjedd. Men begrunnelsen for det og omfanget av det lå framleis i det skjulte, på tross av undersøkelser med forhenværende armeminister Munthe og general Wergeland. Legg for øvrig merke til at Dahll unnlot å svare for tiltaka ved artilleriet ved omhyggelig å referere til «de garnisonerende Afdelinger». Høyremannen E. Stang tok ordet og prøvde å redusere geværavskruingene til

en vanlig rutinemessig geværpuss. Representanten Kommandør Wisbeck nytta anledninga til å ironisere over «disse forfærdelige Foretagener, som er skeet nu i Vinter med nogle Bolter, som er tagne ud av nogle Geværer paa Landsbygden (...) Enhver, som har seet disse Bolter, og er kjendt med det, vil le af det og sige: hvad Smaatterier er det at tale om.»⁵ Kongen derimot, skreiv sine «memoirer» som vanlig (bd. 2, s. 81):

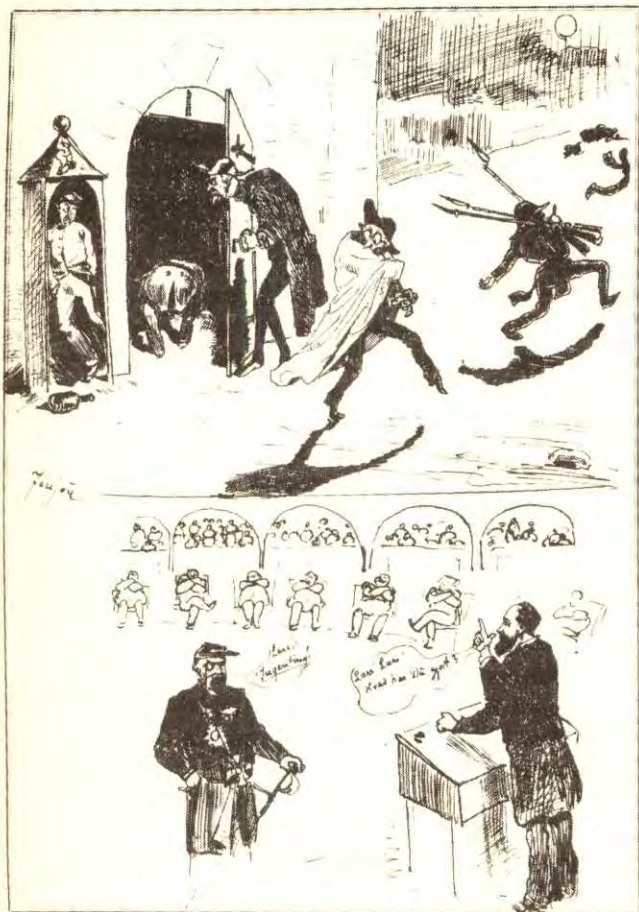
«Den radikale majoriteten och dess press började dagligt föra ett mera aggressivt språk i samma mån som ovanifrån motståndskraften och -lusten veknade och försvann! Nu tillgrepos dessutom nya vapen. Under berättigad om at statens vapenförråd, vilka mestadels stodo blottade på all bevakning, skulle vid de folkupplopp som visserligen ej utan skäl befarades, plundras och skingras, hade administrationen dels den centrala i båda krigsdepartementen, dels den lokala i landsorten, anordnat oskadliggörandet av gevären genom att taga bort någon detaljdel av låsmekanismen, som särdeles fort och lätt vid behov kunde ersättas.* Då denna åtgärd, blant annat, drabbade Kongsvingers förråd, hittades från vänster på ett till upphetsning mycket tjänligt slagord, nämlig: «öppnandet av svensk indmarschlinie»! Fåfengt sade förnuftet tydligt att gevärens oskadliggörande härstädes, helst om den sågs från unions-tvistesynspunkt mycket snarare hindrade än gynnade svensk överrumpling. Ty om gevären ei då hunnit bortföras så lämnade åtminstone ei dugliga vapen i främmande händer. Förnuftets stemma höres nästan aldrig då passionernas stormar vina och tjuta!»

* Samma åtgärd var vidtagen år 1851 under de s.k. Marcus-Throneoroligheterna. Dette var längesedan bekant och av ingen klandrat.

Både avslørende og naturlig at kongen så på avskruinga av låsemekanismene utfra en angriperers synspunkt! Det må tilføyes at «Mina memoirer» sjølsagt ikke var tilgjengelig for samtida. Verket er imidlertid åpenbart skrevet med henblikk på offentliggjøring, og inneholder langtfra hele sannheten om de kontrarevolusjonære tiltaka i 1884. Først undersøkelsene rundt statskuppforsøket i 1893, ga en pekepinn om hvor omfattende de militære tiltaka hadde vært. Seinere forskning, av bl.a. historikeren Alf Kaartvedt, offentliggjort i boka «Kampen mot parlamentarismen», har bragt ytterligere detaljer for dagen. Hovedtrekka var som følger:

Planen om å bruke militær makt enten hvis Venstre gikk til opprør eller for å sende Stortinget heim hvis det ikke ville gi seg, blei drøftet så tidlig som høsten 1882 mellom kong Oscar og statsminister Selmer (Sofiero-møtet). En rekke militære beredskapstiltak blei gjort for å sikre dette. I juni 1883 skreiv kongen til Selmer om tiltak for sikring av militære magasiner mot skytterlaga. Armeminister Munthe sørger for styrking av bataljonenes vakthold, og for at all ammunisjon som var blitt til overs etter våpenøvelsene, blei sendt inn til hovedarsenalene. Før var slik ammunisjon blitt oppbevart ved avdelingsdepotene. På høsten foreslo kongen for Selmer at geværlåsene burde gjøres ubrukelige ved å fjerne deler av låsemekanismen, som så kunne gjemmes på «sikre» steder. I november skreiv kongen til sin personlige venn, den seinere general og generalstabssjef Otto Nyqvist, som da var sjef for Kristiania bataljon, om avskruinga av låsemekanismene. Nyqvist sa seg enig: «Tages geværene, kunne vi vistnok heller ikke bruke dem; men ikke alle tages, og vi have jo tilstrækkelig reserve på Akershus, som ikke er så gal at have.»⁶ I midten av januar 1884 satte så statsråd Munthe seg i sving. Følgende hemmelige skriv blei sendt til bataljonene:⁷

Løg ikke med Skydevaaben
 eller
 Mørkets Gjerninger og –

— Reqnskabets Dag.

Konow: "Lars, Lars, hvad har du gjort?" Dahl: "Ingenting!"

«Krydseren» kommenterer ubrukelliggjøringa av mobiliseringsvåpna i 1884, og oppgjøret i Stortinget etterpå. «Konow: 'Lars, Lars, hvad har du gjort?' Dahl: 'Ingenting!'" «Krydseren», 10. mai 1884.

«Hr Oberstløytnant Lowzow (Seip, Rye, Møller og Hjorth):

Da der muligens kunde intræffe Omstændigheder, som lod befrygte, at vildlædte Mænd inden Landbefolkningen kunde falde paa at sætte sig i Besiddelse af de til Hr. Oberstløytnantens Bataljon udleverede Geværer, turde det være forsigtig at sørge for, at disse befandtes ubrugelige. Dette antages de lættest at kunne gøres til, ved at Boltene udtages og forvares for sig selv. Da imidlertid dette maatte skje uden at derved vages nogen Opmerksomhed, og uden at Foranstaltningen blev omtalt, har jeg troet at burde anmode Hr. Oberstløytnanten om personlig og kun ved Hjælp af en fuldt paalidelig Mand (f.Ex. Adjutanten eller Kvartermesteren) at foretage det i omtalte Øiemed fornødne, saaledes at man var sikker paa, at Sagen ikke blev bekjendt. Jeg har Grund til at tro, at Boltene passe til hvilket som helst Gevær, saa man med hurtighed og lethed igjen vil kunde indsætte dem, om man uden langt varsel fik Brug for Geværne. Hvor og hvorledes de udtagne Geværdele blive at opbevare, maa jeg overlade til Oberstløytnantens Conduite.

Kristiania den 16.de Januar 1884.
Munthe»

I all stillhet blei beholdningene gjort ubrugelige ved Hedemarkens, Numedals, Valdres, Hallingdals, Telemarkens og Østerdalens bataljon. Det var bare sjefen ved Gudbrandsdalens bataljon som nekta å etterkomme denne ordren. Omtrent samtidig blei beholdningene ved festningene og ved Kongsberg Vaabenfabrik, Karl Johansvern og Fredriksvern ubrukelliggjort. Det betydde at det bare var de stående garnisonene og kavalleriets «Akershusiske» og «Oplandske ridende Jæ-

gerkorps» som hadde intakte våpen. Om disse skriver Kaartvedt (s. 21) at «det kunne komme på tale å mobilisere og bruke de beredne avdelinger i påkommende tilfelle, sammen med de garnisonerte avdelinger i hovedstaden og Kristiania bataljon». Den militære korrespondansen i januar—februar var meget intens, og gir et godt inntrykk av hvor kongetro og unionsvennlige den militære ledelsen var. Det hersker ingen tvil om at kongen og regjeringa var inne på tanken å arrestere venstreledelsen og sprengte riksretten og Stortinget med militær makt. Det blei utarbeidd oppsetningsplaner med dette formålet. I slutten av januar fikk sjefen for Hedemarkens bataljon, oberstløytnant C. F. Lowzow, ordre om å utarbeide en slik plan for sine linjekompagnier. Ordren blei gitt av sjefen for 1. Akershusiske infanteribrigade, C. S. Grimsgaard. Det skulle holdes høg beredskap. Under følger et utdrag:⁸

«For det Tilfælde at Bataljonen maatte blive paaholdt til Ordenes Opretholdelse inden Landet, vilde det være ønskeligt, om allerede paa Forhaand det disponible Befalingspersonal var fordelt til de forskjellige Kompagnie, Peloton og Troppe».

Obersten skulle sørge for at det blei tatt tiltak for å sikre seg at personellet var pålitelig. Det skulle skje ved sortering:

«Befalet anføres med navn og for de af samme, der 'af en eller anden Grund maatte ansees mindre skikkede eller upaalidelige' anmeldes med kryss eller stjerne».

På det tidspunktet da dommen falt, var det inngått en avtale mellom kommandantskapet i Kristiania og politiet om samvirke. Kaartvedt skriver også at brigadesjefene og amtmennene var blitt forsynt med siffer. Ge-

Giv — Akt!!!

Grundlovens § 85 lyder saa:

„Deu, der adlyder en Befaling, hvis Hensigt er
„at forstyrre Stortingets Frihed og Sikkerhed, gjør
sig derved skyldig i Forræderi mod Fædrelandet“.

Altsaa:

Gårdsingen paa Tinget
skal faa staaue trygt og kær,
bagom Rifferuge
af vor unge Slægt!

„Dette Skrift uulges for 50 Øre i „Nordmanden“s Ekspedition, Torvgaden 5 h.

Søldater, Skyttere — alle vaabenføre Nordmænd:

Giv — Akt!

Riflerne i Halv-Spænd!

Begaæes Statskup

saar:

Kreds om Stortinget!

og

Giv — Fyr!

paa Fædrelandsforræderne!!!

Tittelsiden og slutten på et opprop som i de bevegede ukene før riksstortingens sammmentreden i 1884 ble spredt blant soldater og andre våpenføre nordmenn.

neral Wergeland hadde gitt ordre til oppsetting av feltartilleri i Kristiania, bemanna med elever fra Underofficersskolen. De svære ammunisjonsbeholdningene som var oppbevart i magasinene på Hovedøya, blei overført til Akershus festning. I Kristiania blei Jægerkorpset satt opp under generalmajor Ræder, og i instruksene het det «... i Tilfælde af Udrykning til Assistance for det Civile Ordensvern». For kavaleriet lød instruksene ... ordre ved evt. Rekvisisjon av Militær Assistance for den lovlige Ordens Opretholdelse».

Etter at riksrettdommen var falt, var det kongen som hadde utspillet. En periode med febrilsk gjennomprøving av alle mulige alternativer fulgte. Linja med å overse dommen ville før eller seinere føre til kaos p.g.a. bevilgningsnekting. Da ville det igjen bli et spørsmål om fysisk makt for å tvinge Stortinget. Kaartvedt siterer de stadig mer demoraliserte regjeringsmedlemmene (s. 226):

«I en slik situasjon ville folkevæpningsamlagene reise seg for å støtte stortingsflertallet, mens det var usikkert på hvilken side hær og marine kom til å stille seg. 'Skal spørgsmaalet afgjøres gjennom blodsudgydelse, vil det til alle tider blive et slemmt minde. Hvor længe vil det være muligt at holde denne tilstand?」

Stilt overfor denne truselen valgte kongen og regjeringa å gi seg. Omsider blei regjeringsoppdraget gitt til Venstres leder Johan Sverdrup. I sine «memoirer» skjeller kongen ut sine feige norske statsråder. Han nytter også høve til berømmende ord om sin norske generalsvenn, Munthe (bd. 2, s. 79):

«Men til något sådant manligt, modigt och, låt vara, vågsamt steg kunde icke det stackars flertalet i mitt genombeskedligt byråkratiskt statsråd morska sig upp. En stor olycka var att armédepartementets chef generalmajor Munthe under

sista veckorna farligt insjuknat och aldrig mera uppstod från sin dödsbädd, ty hans hjälp och verksamhet hade just nu i främsta rummet påkallats.»

Slike ord fra svenskekongen nettopp i en *slik* situasjon burde kunne gjøre mang en trofast norsk offiser varm i hjerterota!

Sjette kapittel

Nye forberedelser til statskupp i 1893 — igjen i militær regi.

Forfatningskampene i 1884 var et uttrykk for den sterke nasjonalrevolusjonære bevegelsen som var under utvikling i Norge. Den viste seg også i folkemøter, demonstrasjoner, agitasjon og offentlige debatter. Denne sterke radikalismen kom snart i motsetning til det klassegrunnlaget som hadde båret Venstre fram. Sverdrup kom snart til å gå i spissen for en «moderat» politikk som gikk ut på å sabotere viktige demokratiske reformer som for eksempel alminnelig stemmerett. Dermed smuldret også massestøtta opp, og Høyre kom til makta gjennom å utnytte splittinga av Venstre.

Typisk for denne utviklinga var den episoden som kong Oscar forteller om Johan Sverdrup kort tid etter at Venstre hadde danna regjering. («Memoirer» bd. 2, s. 127):

«... det blev mig snart klart att den gamla demagogen Johan Sverdrup verkligen önskade så vitt möjligt inslå på en moderatare politisk bana. Hans yttrande en av de första dagarna till mig i enrum: 'Giv mig blot Tid' tydde härpå.»

Kongen viste etterhvert Sverdrup så stor tillit at han blei utnevnt til sjef for både marinedepartementet og armedepartementet. Dette var imidlertid ikke bare et utslag av kongens taktikk, det var også et uttrykk for manglende militære kandidater: «... man måste ihåg-

komma, om man vill vara rättvis, at ännu icke gärna *någon* vältänkande och duglig man bland det högre armebefälet skuldet finnas villig att mottaga en sådan plats inom det nya statsrådet.» Det var reine ord for pengene. Oberstene og generalene boikotta kort og godt regjeringa.

Sverdrup brukte tida til å legge Venstres militærpolitikk fullstendig om. Folkevæpningssamlaga hadde nå utspilt sin rolle. Djupere sett var nok årsaka til at Venstre ville avvikle «Rifleringen» at sterke krefter i partiet var redd for de sterke republikanske og nasjonale synspunktene som kom til uttrykk i denne organisasjonen. De frykta at «Rifleringen» kunne bli mer enn et redskap for Venstres kamp om makta. Riktignok kom dette motsetningsforholdet også til uttrykk innafor skyttersamlaga ved en streng kontroll etter politiske og klassemessige kriterier. Mens bonden var med, blei husmenn og gardsarbeidere holdt utafør. Men sjøl denne kontrollen var ikke tilstrekkelig for Sverdrup. I 1891 blei folkevæpningssamlaga slått sammen med den gamle «Centralforeningen» etter vedtak i Stortinget. I praksis betydde dette vedtaket at skyttersamlaga blei lagt ned.

Det svever framleis et romantisk drag over minnene fra folkevæpningssamlaga og «Rifleringen» rundt Stortinget i 1884. Mange har spurt seg om ikke kampen for nasjonal sjølråderett kunne blitt ført til seier på bajonettene til skytterlaga. Forklaringa ligger vel først og fremst i det snevre klassegrunnlaget som Venstre hadde. Kampen fram mot nasjonal frigjøring skulle bli en balansegang mellom radikale og konservative både i nasjonal og sosial sammenheng.

Foreløpig var det norske borgerskapet sterkt splitta, og ikke forberedt på å ta sluttoppgjøret med Sverige. Tida var ennå ikke moden. «Rifleringen» var den væpna armeen til den parlamentariske revolusjonen i 1884, verken mer eller mindre. Nå måtte den ofres. Borgerskapet trengte tenkepause.

I militærspørsmålet sto den nasjonale rørsla overfor to store problemer: For det første var det norske militærapparatet framleis sterkt svensk-dominert. Det skulle bli tydelig demonstrert igjen i 1893. For det andre var det teknisk sett svært forelda. En krig mot ei moderne krigsmakt til lands og til vanns kunne ikke føres uten ei ganske omfattende modernisering. Det norske militærapparatet sto langt tilbake teknisk. Våpenutviklinga hadde skjedd i voldsomme sprang fra midten av hundreåret, uten moderniseringer i Norge. I løpet av 2—3 tiår skjedde det ei større utvikling av alle typer skyts, ammunisjon og andre stridsmidler enn på mange hundre år. Av særlig stor betydning for forsvaret av Norge var den kolossale revolusjonen innafør sjøkrigstaktikken og kystartilleritaktikken.

Svenske stormaktsdrømmer og opprustning

1880- og 1890-åra var også ei tid for en ny konservativ opprustningskampanje i Norge. Den viktigste grunnen til denne kampanjen lå ikke i Norge. Den lå i en tilsvarende kampanje i Sverige, som igjen hadde sammenheng med utviklinga i den internasjonale situasjonen. Ute i Europa var det i ferd med å skje viktige ting som også skulle få avgjørende betydning for den nasjonale kampen i Norge.

Disse endringene var knytta til at imperialismen var i ferd med å avløse frihandelskapitalismen. Sammensmeltinga av industri- og finanskapital i de store kapitalistiske landa, skapte den imperialistiske monopolkapitalen. Statsmakta i disse landa blei overtatt av en liten krets grenseløst rike og ærgjerrige monopolkapitalister. Disse «imperiebyggerne» var allerede i 80-åra i full gang med å dele opp verden i utbyttings- og innflytelsessfærer. Kampen om oppdelinga av kloden pågikk med stor kraft fram til århundreskiftet. Da var den i hovedsak fullført. Fra ca. år 1900 er det imperia-

lismen som dominerer verden. Fra ca. år 1900 kunne imperialistisk ekspansjon fra et lands side bare skje på bekostning av andre imperialistmakter. Det var derfor klart at ei omfattende nyoppdeling, slik Tyskland, den svakeste imperialistiske stormakta, krevde, bare ville være mulig gjennom en imperialistisk krig.

Denne utviklinga satte også preg på Skandinavia. Fra 80-åra begynte de herskende klassene der som i Europa, å stille kravet om opprustning. Sverige var ikke noe unntak. Herskerklassen i Sverige førte en «storsvensk» sjåvinistisk politikk, med det formålet å gjenerobre Finland fra Russland, og knuse all sjølstedighetsvilje i Norge. 80- og 90-tallet blei ei tid for romantiske drømmer om Sveriges stormaktstid, med dyrking av Gustaf Adolf og Karl den 12. Godseiere og junkere pussa støvler og bandolær, og så seg om etter sterke menn med «aktiv utenriks- og innenrikspolitikk».

Tyskland førte på sin side en aktiv politikk i Skandinavia i 90-åra, og så med sterk mistro på den sosiale og nasjonale utviklinga i Norge. Under krisa i 1893 tilbød den tyske keiseren Sverige å bruke den tyske marinen i en eventuell svensk aksjon mot Norge. Kong Oscar ønsket tysk militær støtte i disse åra, fordi han regnet den svenske hæren for svak til å klare en okkupasjon av Norge.

Opprustningskampen i Sverige ga resultater. Landforsvaret blei utbygd med omfattende festningsverker, hæren med et moderne feltartilleri og marinen med store, havgående panserskip.

Også i Norge blei sterke krefter mobilisert for ei omfattende opprustning. Som i Sverige var det faren for angrep fra Russland som i første rekke blei brukt som begrunnelse. Det norske militærapparatet skulle være unionsforsvarets bakre linjer og flankeforsvar. Forsvarsforeninga blei stifta i 1886, og den kasta seg med en gang ut i kampen for å styrke unionsforsvaret. Fra første stund var de ledende og drivende kreftene offi-

serer. I tråd med de svenske stormaktsambisjonene blei en av de viktigste kampsakene for foreningene å bygge opp en norsk, havgående panserskipsflåte, som sammen med den svenske skulle være i stand til å hamle opp med stormaktsflåtene. Panserskipkampanjen blei først møtt med motstand fra Venstre, som hevda at disse planene bare hadde interesse i en sammenheng: svenske stormaktsambisjoner.

I midten av 90-åra skifta partiet mening. Krisa med Sverige i 1895 og de svenske militære truslene i tilknytning til den, gjorde det klart for Venstre at det var nødvendig med et sterkt og moderne militærapparat. Partiet tok opp flåteplanen og en rekke andre tiltak og satsa på at denne sterke utbygginga og omforminga av militærapparatet også ville sparke beina under de innflytelsesrike pro-svenske og kongetro kretsene i officerskorpset. Men før vi kommer så langt, er det en annen viktig politisk begivenhet som må omtales: kampen om konsulatvesenet.

Ei viktig årsak til at det nye borgerskapet så på unionen med Sverige som et hinder, var bestemmelsene om at norske utenrikssaker skulle gå igjennom det svenske utenriksstyret. Norske kapitalister hadde behov for et utenriksstyre som ga aktiv støtte til den offensiven de var inne i på verdensmarkedet. Dette var ikke mulig så lenge den svenske politikken var at svenske interesser skulle dominere unionens utenrikspolitikk.

Denne svenske dominansen var i seg sjøl ikke noe nytt, men det var først da den norske økonomien ekspanderte så sterkt at dette forholdet stilte seg skarpt.

De radikale retta våpna mot utenriksstyret fordi de ikke lenger kunne akseptere noen form for svensk dominans. Utenriksstyret var det siste viktige området hvor svenske interesser framleis dominerte.

Dette var bakgrunnen for at Venstre i 1891 samla seg bak kravet om et eget norsk konsulatvesen. Partiet fikk igjen flertall i Stortinget, og flertallet vedtok be-

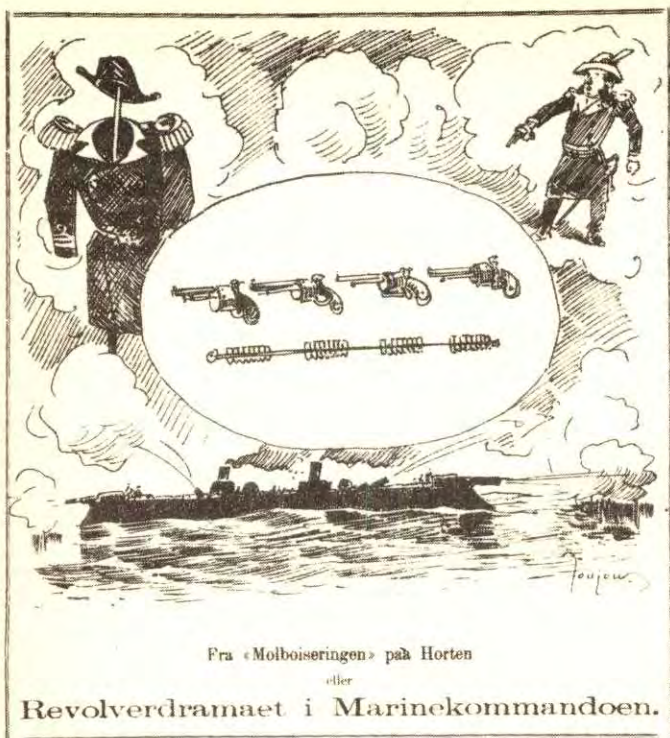
vilgninger til forberedende tiltak. Kongen nekta å godta vedtaket, og resultatet blei skarpe forfatningskriser sommeren 1892 og våren 1893. Det var svære demonstrasjoner og hektisk politisk virksomhet. I april tvang kongen og Høyre gjennom ei mindretallsregjering fra Høyre. Dermed var situasjonen svært lik den i 1884. Skulle Stortinget tvinges i kne med makt?

Nytt militært komplott mot Stortinget

Omtrent samtidig som den nye regjeringa blei utnevnt, kom det et sensasjonelt oppslag i Verdens Gang som på kort tid spredde seg i hele den radikale pressa. Det var blitt foretatt ekstraordinære, hemmelige militære tiltak retta mot stortingsflertallet. Statskupp-planer og svensk-inspirert forræderi av høge offiserer var med ett på alles lepper. Den 13. mai blei saka tatt opp i Stortinget av venstrerepresentanten Prahl. Resultatet var i første omgang en forsiktig bekreftelse fra forsvarsministeren. Stortinget fortsatte imidlertid undersøkelene, og ei rekke nye opplysninger kom for dagen. Det blei nedsatt en undersøkelseskommissjon, og sjøl om den neppe kom til bunns i det militære komplottet av 1893, fikk den likevel betydning. Det var dette arbeidet som avslørte kupp-planene i 1884. Her følger ei kort framstilling av det som er kommet for dagen om de militære kontrarevolusjonære tiltaka, bygd på kongens og Stortingets framstilling.

Kongens versjon av opptakten til det hele er fortalt i «Memoirer», (bd. 2, s. 326):

«Under den sista tiden, innan statsrådskiftet skedde, hade i huvudstaden härskat en märkbar oro. Icke blott hade det vanliga socialisttåget den 1a mai försiggått, mindra fredligt detta år enn förut, utan folksamlingar hade, än av en an-

Fra «Molboiseringen» på Horten

eller

Revolverdramaet i Marinekommandoen.

Til venstre øverst ser vi admiral Koren i full mundur, sett gjennom «Krydserens» øyne. Øverst til høyre ser vi antakeligvis ett av admiralens drømmebilder av seg sjøl, i aksjon i Kristiania i spissen for marinen. De fire revolverne og teksten «Revolverdramaet i Marinekommandoen» er nok ment å illustrere at de kanonbåtene som skulle sendes til Kristiania fra Horten, blei ulovlig utrusta med revolverkanoner. «Krydseren», 27. mai 1893.

nan yttre anledning — som såg som blott förövändning — kväll efter kväll ägt rum i olika delar av staden, varved sammanstötningar med polisen av delvis rätt allvarsam art förekommit. Tanken fördes snart helt naturligt på att någon

politisk avsikt eller plan låg under dessa oordningar.»

Kongen fortsatte med sine bekymringer. I tilfelle av et «politisk opprør» i Kristiania, kunne han ikke stole på motet til enkelte av de kommende regjeringsmedlemmene. Politimesteren var dårlig ansett og garnisonen i byen var svak. Han satte derfor sjefen for armékommandoen, general With, i sving med «hemlige forberedelser». Av dem kjenner vi til at General Ræder fikk ordre om å forsterke garnisonen med 1. brigades skolekompani fra Fredrikssten i Halden. With kunne imidlertid ikke garantere sikkerheten på Akershus, i havneområdet eller på Hovedøya, hvor de store ammunisjonsmagasinene lå, uten at marinen blei satt inn. Admiral Koren blei derfor satt inn i sakene, og på hans ordre satte verftssjefen i Horten, kommandør Otto, i gang rask utrustning av kanonbåter og torpedobåter som skulle sendes til Kristiania.

Så langt men ikke lenger. Kongen forteller at «en radikal resande» oppdaget en av de ekstraordinære vaktpostene ved krigsskipene, og dermed «straxt oppstämades av hela den radikala pressen» hele historia. Kapteinløytnant Tore Prytz Dahl, som har skrevet om disse hendingene i avhandlinga «Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar 1889—95»,¹ kommenterer kongens og de militære ledernes rolle slik:

«Kongens rolle som den egentlige opphavsmann til sikkerhetstiltakene i forbindelse med regjeringsskiftet i 1893 synes således slått fast, om enn kontrollen av det hele, i det minste for marinenes vedkommende, synes å ha løpt ham ut av hendene. Når vi dessuten vet om den hemmelighet som dannelsen av den nye regjering ble omgitt med, må vi videre ha lov til å konstatere kongens tiltro til de militære ledere og deres lojalitet overfor kongen.»

Stortings- og pressedebatten under og etter avsløringene, blei oppheta og intens, men likevel sterkt prega av Venstres defaitisme og tafatte holdning. Det kom ikke på tale at Venstre skulle være i stand til å utnytte de kontrarevolusjonære provokasjonene til å føre sjølstendighetskampen til sin slutt. Det eneste resultatet var at militærbudsjettet i 1893 blei skåret ned, og at lønna til arméens referent i Stockholm blei strøket. Det siste var et ynkelig forsøk på å gjøre det vanskeligere for kongen å holde kontakten med militærledelsen i Norge. «I själva huvudsaken vållade förändringen (...) just ei någon förändring», var kongens kommentar.

Venstres avmakt illustreres godt med et innlegg som stortingsmann Eng holdt som forsvar for sitt forslag om å stryke arméens øvelser i 1893 (som for øvrig blei vedtatt):²

«Men siden man snakker saa meget om Kamp og om den Stilling, hvori vi staar, tør jeg dog faa Lov til at minde om: hvad hjælper det, at vi har en dygtig, udrustet Arme, hvis Geværerne i Farens Stund bliver gjort ubrugbare? Hvad hjælper det, at man har dygtige Soldater, hvis man har Officerer, hvis Mening er den, som offentlig udtalt, at 'hvis der bliver krig med Sverige, så stikker jeg mit Sværd i Balgen'?»

Eng tenkte her på et offentlig foredrag som en kaptein Ingvoldstad holdt i 1889 hvor han sa: « at når uberettiget strid fra norsk side fremkaller krig med Sverige, da vil jeg stikke mitt sverd i balgen, for jeg vil ikke bære sverd mot Sverige.»³ Venstres og Engs dilemma var at kampen for sjølstendighet ikke bare måtte føres mot den svenske staten, men også mot den norske militærmakta. Venstre hadde ingen egen hær å støtte seg på som i 1884, og var ikke engang i stand til å renske ut den militære ledelsen som kompromitterte seg i 1884

og 1893. Det eneste resultatet var at det via omveger lyktes å presse admiral Koren til å trekke seg. Kongen skriver at forsøkene på press⁴

«... verkade entligen. Nu måste jag giva med mig, men mitt sinnlag ga sig luft i mitt svar på det vackra och lojala brev varigenom admiral Koren meddelade mig sit beslut. I honom mistade marinen en dugande man — svår att ersätta, och icke heller ersatt med den hederlige men svage och sjuklige Ravn. General With, vilken dock ovedersägligen var det faktiske upphovet till hela historien, som slutade med Korens ofärd, berördes icke det allraminsta därav.

Till denne senares beröm och heder må i minnet förvaras att han ej med ett enda andedrag förrådde sin kollega.»

Admiral Korens avskjed blei innkassert som et nederlag for kong Oscar. Begivenheten blei til og med innrapporter for keiser Wilhelm i Tyskland, som kommenterte: «Det betyr krig og revolusjon! ...»⁵

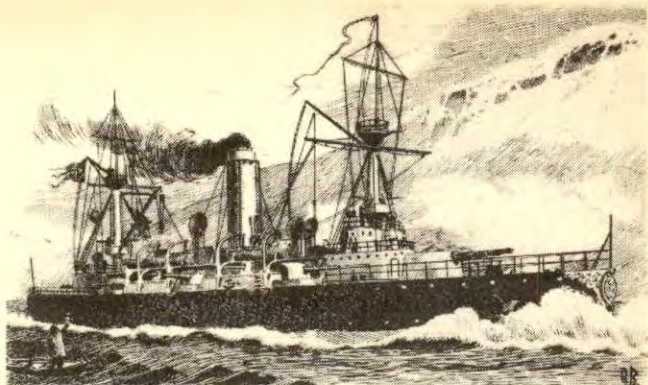
Kampen om konsulatvesenet endte med et ynkelig tilbaketog for Venstre og Stortinget i 1895. Ettersom kongen suverent unnlot å ta konsekvensen av stortingsflertallets syn, var det ikke mulig å komme videre uten våpenmakt. Sverige trua med krig. Stortinget hadde den 17/5 gjort vedtak om krigsforberedelser, men stemninga i Stortinget var ikke moden for krig. Den 7/7 heiste Stortinget det kvite flagget ved å si seg villig til forhandlinger, noe som innebar at kravet om norsk utenriksstyre blei skjøvet ut i framtida. I Sverige hadde man vært inne på tanken å okkupere landet øst for Glomma, og å blokkere viktige havner for å diktere unionsbetingelsene.⁶

Unionskrisa i 1895 satte djupe spor. Venstre så ingen annen veg ut av uføret enn å ruste opp. Fra 1895 blei det rusta opp som til krig. De radikale på venstre-

fløyen i partiet som før bare hadde sett de norske militære som redskap for svenskekongen, gikk nå i spissen for ei modernisering av militærapparatet uten sidestykke i moderne norsk historie. Utbygginga av panserkipsflåten blei gjort til merkesak for unionsmotstanderne. Høyre og den militære ledelsen, som hele tida hadde talt for opprusting av unionsforsvaret, og som hadde foreslått innkjøpene av panserskipene i sin tid, fant det nå nødvendig å ta et negativt standpunkt. Da forslaget om bevilgning til innkjøp av panserskipene kom opp til avstemning i Stortinget den 25/7-95, stemte 51 av Høyres 55 representanter mot, men forslaget blei likevel vedtatt. Den militære ledelsen betrakta Venstres motiver, og dermed også forseringa av bevilgninga med skepsis. De militære hadde reist kravet om panserskipene som ledd i styrking av unionsforsvaret, først og fremst mot Russland. Nå blei forslaget kjørt igjennom som et tiltak mot Sverige. Morgenbladet kommenterte vedtaket den 25/7 ved krampaktig å hevde at det framleis var de konservative kreftene som var mest forsvarsvennlige. Under tittelen «Svindler» skreiv avisa:⁷ «Det er jo ikke længe siden det radikale Partis betroede Mænd raabte 'Hurra for et Norge, uden en eneste Kaptein eller Løitnant' og stemte ned enhver Bevilgning der kunde bragt vor Hær og Flaade paa Fode igjen.»

Flaggstriden

Det er vanskelig å si i hvilken grad flertallet av de høgere offiserene endra oppfatning av unionsspørsmålet fram mot 1905. De var bundet av et utall band til kongehuset og sine svenske offiserskolleger.⁸ I særlig grad gjaldt nok dette marinens offiserer. Tore Prytz Dahl vedgår at de sjømilitære autoritetene måtte ta hensyn til Venstres «nasjonalistiske» politikk, men fortsetter:⁹

«Korsaren» ber om unnskyldning, i teksten til dette bildet, for at de for en gangs skyld bringer et alvorlig bilde. Tegningen er utført av A. Bloch etter en tusjtegning fra det engelske skipsverftet Armstrong Ltd. som bygde panserskipene. Det var antakelig første gang folk fikk se hvordan ryggraden i den nye marinen ville ta seg ut. Bildet blei stilt ut i Kristiania. «Korsaren», 4. mars 1897.

«Dermed er ikke sagt at flertallet av sjøoffiserer ga denne politikk sin tilslutning. Dette manifesterte seg så sent som i år 1900 gjennom «flaggsaken» i Sjømilitære Samfund. Saken dreide seg om hvorvidt det rene koffardiflagg eller det gamle orlogsflagg med unionsmerke etter den nye flagglov skulle heises på samfunnsbygningen. På en generalforsamling som behandlet saken ble det til og med satt fram forslag om at flaggstangen skulle tas ned dersom orlogsflagget ikke lenger kunne heises. Til slutt ble det med stor majoritet vedtatt en uttalelse som slo fast ønsket om å beholde det gamle flagg.»

«Flaggstriden» i Det Sjømilitære Samfund demonstrerte de dominerende sjøoffiserenes syn på unionsspørsmålet. For dem gikk forpliktelser overfor «Kon-

gen, Fædrelandet og Flagets Hæder» (marinens motto) åpenbart foran forpliktelsene til den nasjonale frigjøringa. Samtidig er det klart at de store militære utbyggingsprosjektene som blei satt i gang også fikk virkning. Fornyelser av feltartilleriet, et stort byggeprogram for grensefestninger og kystbefestninger, innkjøpet av den nye panserskipsflåten og overgangen til det nye Krag-Jørgensen geværet, var tiltak som skapte tillit til Venstre også hos offiserskorpset. Den reine demonstrasjonspolitikken for unionen fra de militæres side forsvant mer og mer, og blei avløst av en mer avgrensa «fagmilitær» argumentasjon for styrking av forsvaret. Denne lot seg forene med Venstres politikk. Venstre på si side lot de militære stille med sitt, og stilte seg ikke i spissen for noen kampanje for utrensning av den militære ledelsen.

Kongen sørga sjølsagt for at nyutnevningene førte kongetro og unionstro folk inn i ledelsen etter hvert som de gamle døde. Han gir sjøl flere eksempler på hvordan han klarte å hindre at radikale offiserer blei utnevnt til viktige militære stillinger. Typisk for kongens politikk var ei utnevning han foretok i 1899. En ung marinekaptein ved navn Børresen, som hadde gjort seg bemerkta som en kongetro og sjeldent ærekkjær personlighet, blei utnevnt til admiral. Utnevnelsen vakte litt oppstyr, fordi ei lang rekke høyere offiserer var forbigått. I sine frittalende erindringer fra 1936, forteller Børresen om hva kongen mente om utnevninga:¹⁰

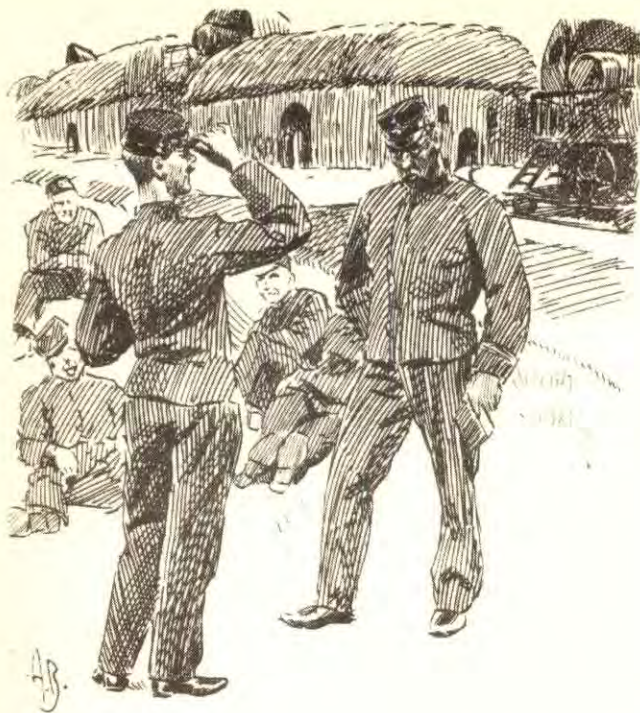
«Da jeg et par dager efter var i audiens hos kongen sa han mig opriktig at det hadde gjort ham ondt å forbigå så mange eldre, fortjente offiserer, men vi befant oss jo i en brytningstid mellom det gamle og det nye. Så var det vel allikevel kanskje best å la de unge komme til før også de blev gamle. 'Men', sa han smilende, 'fra kaptein til admiral det var meget.'»

Jeg følte det også selv og lovet mig selv i stillhet å sette all min kraft inn på å bygge bro over fra det gamle med de mange gode tradisjoner i forholdet mellom kameratene innbyrdes og til den nye tid, som krevet å få reist og organisert vår marine til kamp, selv om det var for politiske ideer som jeg ikke helt sympatiserte med.»

Børresen var på mange måter et typisk produkt av opprustningskampanjen rundt århundreskiftet. Hans karriere var et eksempel på hvordan den militaristiske bølgen kunne føre hensynsløse sjarlataner til topps i den militære ledelsen. Intriger, krigsrettssaker, bløffing og brutalitet var aksepterte midler. Børresens erindringer fra 1936, med det klingende navnet «I storm og solgangsvær», er også interessant lesning for å forstå bakgrunnen for fascismens utvikling i Norge. I 1910 tok Børresen avskjed fra marinen, og blei på kort sikt en av toppene i nikkelproduksjonen i Norge, og hadde ei rekke andre toppstillinger i industrien, bl.a. i Norsk Hydro. På 30-tallet ga han åpent uttrykk for sympati med den tyske nazismen.

Synet til Det Sjømilitære Samfund og Børresen var nok typisk blant sjøoffiserene. Stadige drypp fram mot oppgjøret i 1905 vitner om det. Så seint som på våren 1905 valgte den samme forening på eget initiativ å markere sin troskap til det svenske kongehuset på følgende måte:¹¹

«3. mars 1905 hadde to norske sjøoffiserer fortrede for H.K.H. Prins Wilhelm. Det var formannen i Sjømilitære Samfund, kommandørkaptein C. J. Mørch, og medlem av bestyrelsen, kaptein Moe, som hadde i oppdrag å overbringe prinsen en innbydelse til å bli æresmedlem av samfundet — en utnevning som prinsen mottok med glede, fordi den var et symbol på det gode forhold mellom kongehus og officerer.»

Blaaboka.

Sergeanten: «Sig mig naa, 840, hvissom atte Dere naa hadde Vagt i Porten, aa det blei roft «Gefreider ut», hva ville Dere da gjøra?»

840 (Sagfører): «Jo, Hr. Sergent, da vilde jeg snarest muligt indtage en passende Plads og der roligt, men bestemt afvente Begivenhedernes videre Udvikling».

«Korsaren», 8. juni 1897.

Børresens virksomhet i 1905 skal vi komme nærmere tilbake til. Da var han sjef for panserskipsavdelingen og for kysteskadren, og ville dermed fått avgjørende innflytelse på utviklinga hvis det hadde blitt krig.

Sjuende kapittel

«Fred med Norge!»

Arbeiderbevegelsen i Norge hadde på mange måter stått på sida av kampen mot unionen. Den var overlatt til Venstre. Men arbeidsfolk i Norge og Sverige stilte seg på ingen måte likegyldig til dette spørsmålet. Det viser landsmøtet til Arbeiderpartiet i 1896. Landsmøtet uttalte at det var nødvendig med en systematisk agitasjon for Norges rett til sjølstendighet og mot de svenske krigsplanene, og at:¹

«... det er det norske folks plikt å bibringe det almene svenske folk full kunnskap om og forståelse av de mange hindringer, som der fra storsvensk side, så lenge unionen har vært, er lagt landets utvikling i veien. Partiet protesterer mot krigsbevilgninger, idet man uttaler at det almene svenske folks forståelse av forholdet landene imellom vil være det beste og i lengden det tryggeste vern mot forbryterske overfallsplaner fra storsvensk side. Møtet uttaler sin tilfredshet med, at partistyret den 17. mai i år foranlediget avholdelse av møter i Stockholm og Gøteborg og oppfordret styret til også neste 17. mai å søke svenske partifellers bistand til istandbringelse av lignende demonstrasjoner på flest mulige steder i Sverige.»

I den polititiske linja som blei trukket opp her, skulle det vise seg at hele nøkkelen til løsinga av unions-spørsmålet lå. Da krisa skjerpa seg våren og sommeren 1905, etter at Stortinget hadde gjort sitt revolusjonære vedtak om å avsette kongen og oppløse unionen, dreiv det svenske sosialdemokratiet en intens agitasjon mot krigsplanene. Partiets linje kom skarpt til uttrykk i det oppropet som blei sendt ut under den kritiske fasen av Karlstadforhandlingene:²

«I de kritiske tider vi gjennomgår er det mer enn noensinne nødvendig at den svenske arbeiderklasse viser seg situasjonen voksen. Av dens samtidig faste og rolige holdning kan våre to folks skjebne avhenge i årtier framover. Det norske folk, hvis vilje er samlet i et enhetlig med almen stemmerett valgt Storting, har nylig besluttet å tre ut av unionen. Sveriges arbeidende folk har hittil enstemmig samlet seg under parolen: 'Rettferdighet for Norge! Fred med Norge!' Vårt gamle krav om rettferdighet for Norge blir i denne nye situasjonen enkelt: vi må uten forbehold godkjenne det norske folks selvbestemmelserett over sin egen skjebne. — — Først når vi uten omsvøp anerkjenner vår tidligere unionsbrors fulle selvstendighet har vi også full trygghet for vårt neste store krav som nå mer enn noensinne er aktuelt: Fred med Norge!»

Den svenske arbeiderklassens støtte til kampen for nasjonal frigjøring i Norge var en milepæl i unionskampen. Betydninga av denne støtta kan vanskelig overvurderes. Lenin framhever de svenske arbeiderne for deres internasjonalsisme, og skriver at de³

«... har bevist at trass i *alle* omskiftningene i borgerlig politikk ... — så vil de være i stand til å bevare og forsvare fullt likeverd og klassesolidaritet

mellom arbeiderne i begge nasjoner i kampen mot både det svenske og det norske borgerskapet.»

Arbeiderpartiet i Norge sto offisielt på den marxistiske parolen om folkevæpning, men denne parolen sto det kamp om. En stor del av partiets ledelse og stortingsgruppa ga nokså reservasjonsløst støtte til Venstres militærpolitiske linje. Partiet reiste ikke paroler i tida før 1905 som tok sikte på å forberede arbeiderklassen på folkevæpning og folkekrig i tilfelle svensk gjennombrudd og påfølgende okkupasjon.

Denne prinsipløse holdninga i partiledelsen ga i andre omgang næring til pasifistiske strømninger, som reiste seg som opposisjon i partiet under parolen «kamp mot militarismen i alle dens former». Denne strømminga styrka seg i åra som fulgte. I 1906 forkasta et flertall på landsmøtet folkevæpningsposten, og vedtok den internasjonale pasifistiske parolen om «militarismens avskaffelse og opprettelse av internasjonale voldgiftsdomstoler». At partiet i 1905 vakla mellom avhengighet av Venstre og rein pasifisme *kunne* sjølsagt ha fått store konsekvenser om det hadde blitt krig.

Den svenske arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen sto i en slik situasjon at den greip avgjørende inn i utviklinga. Den svenske overklassen med sitt føydale tilsnitt og sterke personlige kongemakt levde bokstavelig talt på en vulkan. Det viste de harde klassekampene i Sverige i tida rett før 1905 og ikke minst opptrappinga vidare fram til storstreiken i 1909. Forholdet mellom den svenske arbeiderklassen og overklassen blei nemlig ikke bare regulert gjennom den åpne klassekampen i Sverige, men blei også påvirka gjennom styrkeforholdet i Norge. Dette var en av grunnene til den voldsomme sprengkrafta konsulatsaka hadde i Sverige. Kongemakta kunne ikke bøye kne i Norge. Det ville få for store konsekvenser også i Sverige.

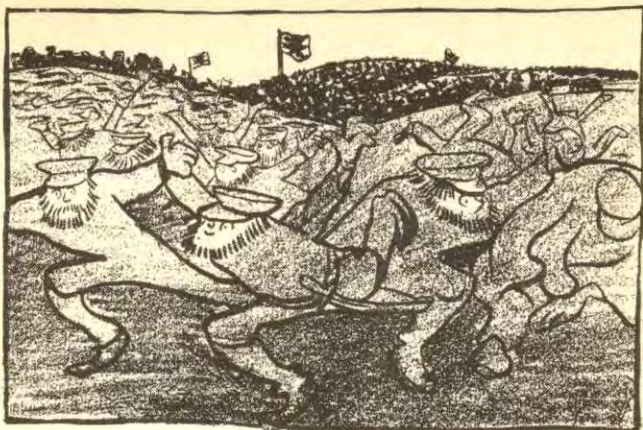
Da kravet om et eget norsk konsulatvesen blei fremma i Stortinget i 1895, svarte den svenske riksdagen

med å gi kongen fullmakt til å bruke militærmakt for å hindre en revolusjon i Norge mot unionen. Den svenske generalstabens «Fälttogplan Väst» blei forberedt satt ut i livet. Den svenske kongen kunne ikke sanksjonere loven om konsulatvesenet, fordi en så vidtgående lov også ville svekke kongemaktas stilling i Sverige. I 1895 hadde Venstre overfor utsikten til krig trukket inn følehornene sine. Da konsulatsaka kom opp igjen i 1905, var det like umulig for kongen å sanksjonere loven. Historikeren Jostein Nerbøvik sier det slik i boka «Norsk historie 1870—1905» (s. 169):

«... sanksjon av konsulatsaka kunne aldri kome på tale. Det ville ha øydelagt kongemakta ikkje berre i Noreg, som likevel var tapt, men òg i Sverige. Kongen kunne etter 7. juni ikkje lenger tale svensk til nordmennene, men kunne så seint som i 1914 framleis tale kongeleg til svenskane.»

Denne intime sammenhengen mellom den nasjonale kampen i Norge og klassekampen i Sverige var det de svenske arbeiderne grep inn i da de satte i gang massekampanjen mot de svenske angrepsplanene i 1905. Aldri før hadde det vært en slik masseprotest i de svenske underklassene mot svenske overgrep mot Norge. Og dem hadde det vært mange av. Ingen kunne vite hva som ville ha skjedd i Sverige om den svenske hæren og flåten hadde angrepet Norge.

Også i verdenspolitikken satt den svenske overklassen med dårlige kort på handa. Rustningsforberedelsene til verdenskrigen var i full gang i alle stormaktene. Samtidig var de taktiske alliansene ennå ikke klare. Det betydde at stormaktene hadde felles interesser av ikke å utløse krigen på et så tidlig tidspunkt. Den svenske overklassen var tradisjonelt sterkt orientert mot Tyskland, og denne alliansen blei rundt århundreskiftet styrka ved at tysk kapital deltok i den intense industrialiseringen i Sverige. Dermed var England interessert i å svek-

Krigen i den fjerne østen mellom Russland og Japan blei viet stor oppmerksomhet i Norge. Da meldingene begynte å strømme inn om de russiske nederlagene, var det ingen ende på de anti-russiske vitserne og sarkasmene som dukket opp, særlig i den liberale pressa. Årsaken var sjølsagt at folk flest oppfatta den despotiske stormakta i øst som en trusel mot både sosial og nasjonal frigjøring, og som en garantist for svensk maktpolitikk overfor Norge. Her en tegning fra «Tyrihans», 13. mai 1904, med følgende tekst: «Russernes krigsplan. Efter slaget ved Yalufloden, hvor russerne tabte 28 kanoner og 3000 mand. Af general Kuropatkin ifølge russiske telegrammer opplyst, at dette nederlag var en del af hans krigsplan. Vi gjengir ovenfor en videre udvikling af generalens planer.»

ke Sveriges stilling i Skandinavia, og det kunne best skje ved at unionen blei opphevd. Russland hadde også i årtier vært en nyttig stat for den svenske overklassen, med sin støtte til unionen. Det tsaristiske despotiet sto imidlertid i 1905 på vaklende føtter.

I Norge hadde unionen mindre støtte enn noensinne i tida 1904—05. Unionstilhengerne hadde, særlig før 1884, men også noe seinere — sett unionen som en garanti mot arbeiderbevegelsen og revolusjonen. De gamle partiskillene mellom Venstre og Høyre hadde sitt ut-

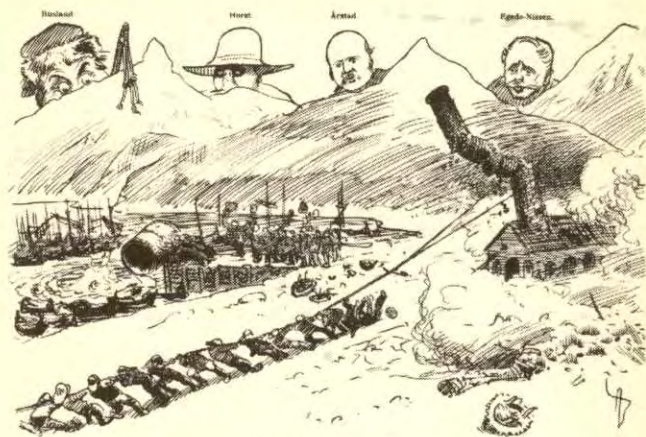
gangspunkt i den nasjonale kampen. De uttrykte motsigelsen innad i borgerskapet i synet på unionen. Etter som unionsspørsmålet kom mer i bakgrunnen i åra rett før og rett etter hundreårsskiftet, reiste det seg en bevegelse med utgangspunkt i både Venstre og Høyre, med den ekspanderende bergensrederen og tidligere venstremannen Christian Michelsen i spissen — som krevde at Høyre og Venstre måtte samles i en felles borgerlig front mot arbeiderbevegelsen.

Stillheten i unionsstriden var imidlertid kortvarig. Striden var nødt til å blusse opp igjen, og med den splittelsen i den borgerlige leiren. Kravet om borgerlig samling kunne ikke virkeliggjøres før unionsspørsmålet var løst, og den eneste måten det kunne løses på var at den blei oppløst. Professor Rolf Danielsen oppsummerer grunnlaget for denne politiske endringa i Norge slik:⁴ «Halvdan Koht har i en artikkel fra slutten av 1930-årene fremholdt at unionen måtte falle fordi den var blitt en hindring for en fri utfoldelse av det norske demokrati. Man kunne kanskje supplere dette utsagn ved å si at unionen måtte falle fordi den også var blitt en hindring for en samling av de konservative krefter i Norge.»

Vi kan også føye til at norsk handel og industri ikke lenger hadde noen økonomiske fordeler av unionen, etter at Sverige hadde sagt opp Mellomrigsloven i 1895, med dens bestemmelser om fritt varebytte mellom landa.

Denne politiske forandringa i Norge førte til at Sverige i 1905 ikke lenger hadde allierte i Norge som kunne forsvare unionspolitikken på samme måte som tidligere. Den svenske herskerklassen forsto ikke rekkevidden av denne politiske forandringa.

Valgene i Norge i 1903 hadde brakt ei høyreregjering til makta. Dette blei i Sverige tatt til inntekt for det synet at tida var inne til å stramme til. Det blei stilt ei rekke sterkt offensive krav om norsk underordning i unionen, også kalt «lydrikepunktene». Disse kravene

Krigen i „Afkrogen“.

Sommeren 1903 gikk kystfiskerne i Finnmark til aksjon for å få stoppet hvalfangsten i fjordene, som gjorde det stadig vanskeligere for fiskerne. Hvalfangsten var i sterk ekspansjon p.g.a. industrialiseringen av fangst og tilvirking. Store kapitalinteresser sto bak sørpå, og ingen blei overrasket da politi og militære blei innkalt for å forsvare hvalfangstens interesser. Men fiskerne lot seg ikke skremme, og reiv bokstavelig talt ned hvalfangerstasjonen i Mehavn. De liberale avisene sørpå kunne ikke styre sin skadefryd over at politi og militære blei stående med skjegget i postkassa. Tegningen over er fra «Korsaren», 18. juni 1903. Vittighetsbladet «Tyrihans» kommenterte autoritetens rolle slik: «Kraftige forholdsregler: Politimesteren truer med at oppløse oprørsloven ... Oprøret vokser stadig, til tross for at oprørsloven iforigaars blev oppløst 16 gange. I formiddag ankom Capella med 3 mand militære og en noget mindre politistyrke. Den blev liggende paa havnen en time, dog uden at landsætte mandskabet. Politimesteren, der ogsaa befandt sig ombord, truede med atter i morgen at lade oprørsloven opløse: hvis dette ikke skulde hjælpe, vil der blive ringet med kirkeklokkerne. Capella afgik kl. 10 til Mehavn, hvor oprørsloven iaften vil blive opløst.»

var umulige å godta i Norge, hvor den politiske opinionen nå kom under press fra en sterkt voksende folkelig, patriotisk bølge. I 1905 blei regjeringa skifta ut med ei borgerlig samlingsregjering under ledelse av Christian Michelsen.

Stortinget nedsatte en spesialkomite for å få løst konsulatsaka. På grunnlag av komiteens innstilling vedtok Stortinget å opprette et eget norsk konsulatvesen. Da kongen nekta å sanksjonere, fatta Stortinget den 7. juni vedtak om at kongen ikke lenger var norsk konge. Regjeringa skulle utøve den myndigheten som etter grunnloven er tillagt kongen «med de endringer som nødvendiggjøres derved at foreningen med Sverige er oppløst som følge av at kongen har ophørt å fungere som norsk konge».

At vedtaket til Stortinget formulerte et massekrav, viste folkeavstemninga etterpå. Bare 184 stemte mot oppløsninga av unionen, mens 368 208 stemte for. Etter tre ukers forhandlinger i Karlstad, blei endelig unionsoppløsninga godkjent også av den svenske riksdagen. *Men* før det hadde skjedd, hadde det vært i gang et spill fra sterke krefter i Sverige som pressa på for å provosere fram en angrepskrig mot Norge. I Karlstad krevde de svenske forhandlerne at de norske grensefestningene skulle legges ned. De harde svenske kravene blei av mange i Norge oppfatta som et krav om å legge grensa åpen, for svenskene hadde av forståelige grunner ikke bygd tilsvarende forsvarsverk på si side av grensa.

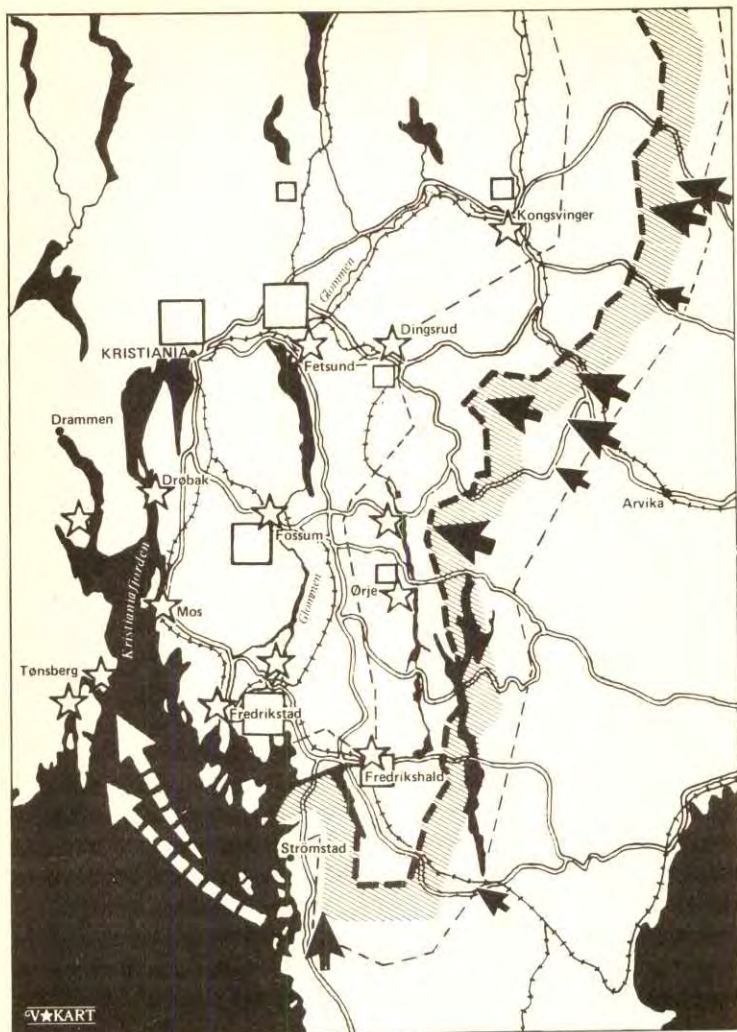
Helt umulig å godta var kravet om å legge ned Kongsvinger festning. Det ville åpne den beste og korteste innfallsvegen for den svenske hæren mot Kristiania. Det svenske presset var til tider så sterkt, fortalte den norske forhandleren Løvland, at han satt med klokka i handa for å registrere det nøyaktige tidspunktet for krigsutbruddet.

«Fälttogplan väst»

Det blei ikke krig i 1905. Svenskene måtte til slutt fire på kravet om nedlegging av Kongsvinger festning. Li-kevel var det vanskelig å svelge Karlstadoverenskom-sten i Norge. Hele den østlige festningslinja fra Fred-riksten til Kongsvinger skulle legges ned med unntak av Kongsvinger og det gamle festningsanlegget på Fredriksten.

Det blei ikke krig. Men hva var grunnen? Den van-ligste forklaringa fra militære kretser er at det var for-di forsvaret var så «sterkt». Det er også innholdet i den «historieboka» vi har sitert fra tidligere. I 1965-utgava får artilleriobersten Georg Stang fortjent ros for sin innsats for det nasjonale forsvaret fram mot 1905 (sjøl om det ikke nevnes at han var venstre-mann!) Det er imidlertid nødvendig å trekke fram en-kelte andre detaljer for å få et mer helhetlig og avba-lansert bilde av hva som kunne ha skjedd hvis våpna hadde overtatt scenen.

Den svenske «Fälttogplan väst» foreligger offentlig-gjort ganske detaljert tilbake til 1893.⁵ Dens bærende strategiske prinsipp var at den norske hæren delvis skulle knuses, delvis omgås gjennom et sterkt-konsen-tret angrep rett mot Kristiania over grensa ved Kongsvinger-traktene. Her skulle det settes inn en svensk styrke som var minst så sterk som hele den nor-ske hæren til sammen. De norske styrkene i Trøndelag og på Sør-Østlandet skulle utfra dette først og fremst passiviseres og bindes til handlingslammelse. Dette ho-vedprinsippet var i 1905 enda sterkere understreket. Både tyske og japanske erfaringer hadde lært den svenske generalstaben hvor avgjørende det var å kon-sentrere en størst mulig styrke på ett punkt for å opp-nå en rask avgjørelse. Et raskt felttog var nødvendig av to grunner: For det første for å få krigen avgjort før stormaktene hadde rukket å gripe inn. For det an-

Den planlagte oppmarsjen i østlandsområdet i 1905. Den norske hæren (firkanter) er disponert med hovedtyngden til innfallsvegen Fredrikshald—Kristiania. Hovedtyngden av grensefestningene (stjerner) ligger i midtre og søndre deler av samme område. Det svenske angrepet (piler) er gruppert med hovedtyngden mot innfallsvegen

dre hadde ikke den svenske hæren utrustning for et vinterfelttog i 1905.

Russland ga Sverige støtte i unionsstriden, men var likevel en upålitelig venn for Sverige. Russisk utenrikspolitikk hadde skapt frykt i Sverige for anneksjoner i nordområdene både på svensk og norsk område. De svenske felttogplanene mot Norge hadde derfor vært nødt til å ta hensyn til faren for russisk ryggangrep. Store festningsanlegg var reist i Boden i Nord-Sverige, og Midt-Sverige bandt store svenske styrker som sikring mot russisk innfall. Vesentlige deler av den svenske flåten måtte bindes til Østersjøen.

Dette militærpolitiske bildet endret seg imidlertid sterkt for Sverige i 1905. Tsarriket hadde kastet sine ressurser inn i krigen mot Japan, og det sammenbruddet i den russiske økonomien som fulgte av nederlaget i krigen, fikk store konsekvenser i Østersjøområdet. I Russland reiste massene seg til revolusjon, i Finland ble sjølstendighetsfanen reist med stor styrke. Det endelige militære sammenbruddet kom da den russiske flåten ble ødelagt i slaget ved Tsusjima utafør Korea. Uten flåte var russiske planer om invasjon i Sverige over Østersjøen bare drømmespinn. Store svenske styrker ble dermed frigjort for eventyret i vest. Spesielt viktig var det at hele flåten kunne brukes samla mot Norge i Skagerak.

Men om Sverige hadde vunnet mye på den militærpolitiske utviklinga, var mye tapt på det diplomatiske området. Russisk støtte til svensk unionspolitikk kunne ikke lenger underbygges med militære maktmilder.

Kongsvinger—Kristiania. Legg merke til den dristige planen med overføring av «Båhusdetasjementet» til Vestfoldkysten. Det strategiske grunnprinsippet i den svenske planen var en knipetangsmanøver for å omgå og innringe de norske forsvarsmidlene. På kartet er også tegnet inn den nøytralitetssonen som blei oppretta etter Karlstadforhandlingene. Oppmarsjen i Trøndelagsområdet faller utafør kartet. Den hadde ingen sentral betydning i de svenske planene. Kartet er ajour med jernbaner og veger i 1905.

Det alminnelige konservative synet før århundreskiftet var at unionen måtte ha et sterkt forsvar av hensyn til faren fra Russland. Da unionskampen seinere blei satt på spissen, var det enkelte konservative som så en slags alliert i Russland. Her ser vi «Historien om 'Lille Rødhætte og Ulven'. Lille Rødhætte kommer med en Kurv fylt med dejlige Forhandlinger til sin Bedstemama. Men 'Bedstemama' sluger lille Rødhætte med Hud og Haar. Imidlertid kommer Jægeren og skyder Ulven. Da han saa skal flaa den og sprætter op dens Bug, springer lille Rødhætte lyslevende ud.» «Vikingen», 29.april 1905.

Striden om de norske forsvarsplanene

Reint militært hadde imidlertid Sverige et gunstigere utgangspunkt i 1905 enn de tidligere angrepsplanene kunne rekne med, takket være situasjonen i Russland. Nå kunne hovedangrepsstyrken styrkes ytterligere. I tillegg kunne hele den svenske panserskipsflåten trekkes ut av Østersjøen. Marineledelsen var i ferd med å

Slik kunne den svenske propaganda bruke den militære truselen fra Russland, både i utlandet og i Norge. Her for anledningen i den engelske avisen «Times». Teksten er: «Vill det ärade herskapet våra god och titta på den gubben! Den där brukar jag jämt att hota den förbaskade norrbaggen med, när han inte er beskedlig och bråkar med sina egna konsulaer och annat skräp.» «Korsaren», 13. april 1905.

forberede en operasjon som til da ikke kjente noen like i dristighet i sjøkrigshistoria. Flåten skulle overføre en kombinert svensk styrke til Vestfoldkysten. Dermed ville hele det norske grenseforsvaret være omgått. På vestsida av Kristianiafjorden sto det bare mindre norske styrker.

Slik utnytta den svenske militærledelsen viktige svakheter ved den norske forsvarsplanen. Den norske militærledelsen og det norske offiserskorpset sto splitta i synet på hvilken strategi og taktikk som var riktig. «Den gamle skolen» av offiserer sto steilt imot den nye nasjonale skolen, som også blei omtalt som «venstre-

aktivistene». Kampen mellom de ulike synspunktene kom i stor grad fram som personmotsigelser mellom høge offiserer både i hæren og i marinen. Likevel var nok de fleste klar over at det var sterkt avvikende og motstridende synspunkter på unionsoppløsninga som lå under disse personlige motsigelsene.

Når det gjaldt hæren, gikk uenighetene først og fremst om hvor stor vekt en skulle legge på å møte svenskene allerede på grensa. Skulle de viktigste forsvarsmidlene settes inn med en gang eller skulle de trekkes tilbake over Glomma? Skulle en vise en forsiktig, defensiv holdning, eller skulle en allerede på planleggingsstadiet vise for Sverige og all verden at det ville bli blodig alvor, ved å bygge festningsverker tett opp til grensa?

I marinen gikk også striden høgt, og uenigheten dreide seg først og fremst om hvordan panserskipene skulle brukes. Det oppsto ei djup splitting i marineledelsen. Kommanderende admiral Sparre, som var ivrig sjølstendighetsmann og republikaner, sto for det synet at flåten skulle brukes strategisk defensivt i Kristianiåfjorden og de nære farvanna. Mot han sto den viktigste operative sjefen, admiral Børresen, som i 1905 var sjef for panserskipseskadren. Kampen mellom dem delte marinens offiserer i to leire. Under navn «admiralstriden» kom den til å fortsette lenge etter 1905, i aviser og i rettssaler. «Admiralstriden» blei en av de virkelig «celebre» sosietetsskandaler i tida rett før verdenskrigen i 1914.

Admiral Børresen var en typisk representant for den svenskvennlige aristokratiske kretsen av høgere offiserer som innbitt og energisk hadde engasjert seg i kampen for restaurering av den gamle embetsstaten. Artilleriobersten og venstremannen Georg Stang var mer enn noen fanebærer for venstreaktivistene.

Venstreaktivistene hadde en nesten blind tillit til hva militærapparatet ville kunne utrette i en krig mot Sverige. De hadde kjempa gjennom to merkesaker i Stor-

tinget, kjøpet av panserskipene og bygginga av grensefestningene. Georg Stang satsa hele sin karriere som politiker og forsvarsminister på disse prosjektene. Ennå i dag er Georg Stangs navn i enkelte militære kretser et synonym for «grensefestningene». Det var også noen som mente at grensefestningene burde brukes som utgangspunkt for offensiv krigføring på svensk jord, et syn som var svært gunstig for den svenske krigsagitasjonen mot Norge.

I korthet gikk grensefestningsprosjektet ut på bygging av to forsvarslinjer. De besto av landfestninger som strakk seg fra Fredrikshald til Kongsvinger. Den første linja besto av Fredriksten festning i Fredrikshald, Ørje fort, Rødnes fort, Urskog fort og Kongsvinger festning. Bak denne linja kom «Glommenlinjen». Den besto av et mer eller mindre sammenhengende nett av skanser, mindre utbygde stillinger og fort fra Fredrikstad til Fetsund, som fulgte Glomma, og som hadde de to ytterpunktene Halden og Kongsvinger felles med grenselinja. I all hovedsak var dette omfattende prosjektet ferdig i 1905, og forsvarsplanen for Østlandsområdet blei lagt opp med festningene som hovedelement.

Oberst Stang hadde forutsatt at grensefestningene skulle fungere som taktiske enheter, dvs. operere som sjølstendige enheter. Uten ytterligere infanteriavdelinger skulle de være uoverstigelige hindringer for en framrykkende fiende. Denne strategien baserte seg på at fienden ville rykke fram i det terrenget som festningene stengte, og da først og fremst langs hovedvegene fra Sverige. Den baserte seg også på at festningsskytset og fortifikasjonskunsten i tida rett før århundreskiftet hadde et kortvarig forsprang på feltartilleriet når det gjaldt teknisk utvikling. Men allerede på sommeren 1905 var det svenske artilleriet i ferd med å utlikne dette forspranget.

Forsvarsministeren i 1905, generalmajor Olsson, hadde en annen oppfatning av den strategiske nytten

«Højmesseprædiken i en svensk Kirke». Fra «Vikingen», 22. juli 1905. De svenske prekestolene blei brukt i en intens kampanje mot Norge sommeren 1905: «...Vår regjering har svikit oss. Vi hade samlat oss kring vår konung såsom en man på gammal svenskmannased för att utan krig men med moralens styrka tvinga ett brödrafolk, som brutit ed och gjort uppror ... Men vi ha blifvit gäckade; svenske män ha rådt konungen att böja sig för upproret och underhandla med de upproriska ... (Gud) hjälpa oss att inte längre ha ett öra här och ett öra där, ett öra hos våra fosterlandsförrädare, socialisterna, och ett öra hos de utländska maktarna, ... Veklighet och njutningslystnad och handfallenhet inför en klick forsterlandsförrädare skola väl icke få bli sådana makter att vi, för detta handlöst och nesligt lämna ifrån oss svensk ära och frihet, svensk tro och kraft ...» Fra midsommersmessen i Adolf Fredriks kirke i Stockholm, 1905.

til festningene. Under hans ledelse var det forutsatt at festningene ved mobilisering måtte forsterkes med

minst 3—4 brigader som infanteristøtte. I Stortinget 6. oktober la han fram hvilke alvorlige konsekvenser dette ville få for hæren. For det første var infanteristøtta helt nødvendig for at ikke festningene hver for seg skulle bli omgått og tatt i ryggen, eller rett og slett bli liggende i bakevja uten verdi for forsvaret. Men fordelinga av en så stor styrke, ville samtidig sette forsvaret i dybden som helhet i fare. Hele den strategiske defensiven sto og falt med mulighetene for å sette inn reserver for å stoppe gjennombrudd ved Glomma. Ikke minst ville det være fare på ferde hvis fienden angrep ved Elverum, eller på annet vis omgikk hele festningskomplekset. Infanteristøtta til festningene måtte bli så stor at alle linje- og landsstormavdelingene på Østlandet ville bli bundet til forsvaret av festningene. Reserver til å stoppe et gjennombrudd måtte hentes fra vestlandet, og det ville det ikke bli tid til.

Slik var militærledelsen fanga i sitt eget nett. Mens hovedtyngden av den norske hæren skulle kastes inn i en tenkt konsentrert kamp om festningene på Sør-Østlandet, var den svenske hæren i ferd med å forbedre et knusende, samla støt over grensa i Kongsvinger-traktene. Samtidig skulle svenske styrker landsettes på vestsida av Kristianiafjorden, som lå renska for norske tropper.

En norsk marineskribent omtalte 50 år seinere den svenske strategien slik: «En særdeles bemerkelsesverdige omstendighet ved de nå kjente svenske angrepsplaner var dens sterkt offensive ånd: skulle grensefestningene by motstand av betydning, da skulle bare observasjonskorpserne etterlates ved festningene, mens felthæren hurtigst mulig skulle rykke over Glommen. Særlig interessant er det s.k. «Bohusdetasjements» oppgave: den svenske flåten, som lå innenskjærs noe sønnenfor Strømstad (på Stridsfjorden) skulle dekke overførselen av Bohusdetasjementet direkte og hurtigst mulig, til Melsomvik, som jo var den norske flåtens operasjonsbasis (...) Med Melsomvik (og det gam-

meldags befestede Horten) i svensk hånd, ville de stangske grensefestninger vært omgått, om de overhode hadde greid et vanlig frontalangrep.»⁶

Admiralstriden

Motsigelsene mellom Sparre og Børresen tårna seg opp i en alvorlig lederkrise nettopp mens situasjonen gikk mot krigsutbrudd med stormskritt. Forhandlingene i Karlstad begynte den 31. august, men kjørte seg snart fast. De svenske forhandlerne krevde at grensefestningene skulle rives ned. I Norge blei disse krava oppfatta som opptakten til en svensk offensiv. Krava om demilitarisering av byene Fredrikshald og Kongsvinger var uantakelige. Det var ensbetydende med å legge vegen åpen til Kristiania. Alvoret i situasjonen blei understreka av at 50 000 mann av den svenske hæren dagen før, den 30. august, rykka inn til repetisjonsøvelser. Den svenske flåten var allerede fra tidlig i juli trukket sammen ved Gøteborg. De første dagene av september — på samme tid som de svenske forhandlerne la fram de harde krava sine, inntok flåten sine framskutte posisjoner ved Strømstad. Der lå den klar 12./13. september.

Om morgenen 13. september fatta den norske regjeringa vedtak om delvis mobilisering. I løpet av 16.—18. september sto 22 563 soldater marsjklare. Marinen blei mobilisert i helhet.

Børresen heiste flagget sitt som eskadresjef for panserskipene 2. september. Flåten blei samla i Melsomvik. Sjøl om Børresen utfra sine faglige interesser og erfaring var en dyktig marinesjef, så han med stor politisk motvilje på mobiliseringa av marinen mot Sverige. Børresen var tilhenger av unionen, og la aldri skjul på det. Nasjonale krefter i og utafør marinen var svært skeptiske til Børresen som eskadresjef. De la heller ikke skjul på det. Børresen hadde demonstrert

sin holdning seinest ved feiringa av 17. mai i Horten, som var marinens hovedstasjon i fred. 17. mai-komiteen ønska at marinen skulle være til stede og kaste glans over dagen. Børresen var av ei annen mening, og den 15. mai trakk han panserskipene vekk fra distriktet. Det blei stort rabalder i Horten. Enden på det hele var at Børresen måtte la panserskipet «Tordenskiold» vende tilbake. Men 17. mai-komiteen var ikke fornøyd. Episoden blei oppfatta som en demonstrasjon. Den var et dårlig varsel.

Da det offisielle flaggskiftet fant sted, nytta Børresen igjen høvet til å markere seg. Han forteller sjøl om episoden i boka «I storm og i solgangsvær» (s. 108):

«Så halte vi det gamle orlogsflagg ned under 21 skudd og heiste det nye uten unionsmerke under samme salutt. Musikken spilte fedrelandssangen, flaggkapteinen ledet et firdobbelt hurra for det nye flagg og jeg sluttet med et 'Gud bevare fedrelandet' — før het det 'kongen og fedrelandet'.

Efter flaggskiftingen kom Gade, chefen på 'Tordenskiold' ombord til meg.

'Du er ikke begeistret,' sa han.

'Jeg har ikke noen begeistret natur,' svarte jeg.

'Jo du har, men du er ikke begeistret idag.'

Formodentlig var han det ikke selv og vilde sondere terrenget i en annens sjel. Men jeg tar igrunnen alle livets omskiftelser nokså lett, drømmer meg lett inn i en ny fremtid.»

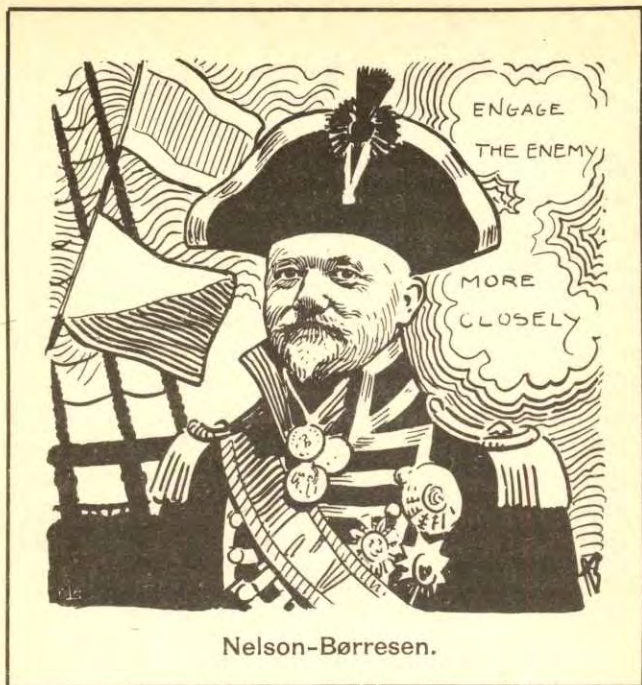
Børresen var ikke glad for oppløsninga av unionen. Han kunne ikke se noen fiende i sin venn, admiral Dyrssén, som var sjef på det svenske flaggskipet «Äran». Like lite så han noen fiende i det svenske kongehuset, som han skyldte sine titler og rang.

Men Børresen var en aktiv admiral. Han hadde bestemte meninger om hvordan sjøkrigen mot den sven-

ske eskadren skulle føres. Han kjente godt den svenske flåten, og de svenske skipssjefene. Bare kort tid før hadde han sjøl vært med på øvelser med den svenske flåten. Han visste at de svenske panserskipene ikke var så veldig overlegne de norske hver for seg, og rekna med at den lille overlegenheten de hadde i skyts og pansring kunne bli utlikna ved at de norske skipene kunne manøvrere bedre. På tross av at den svenske panserskipsavdelinga var dobbelt så stor som den norske, — 8 mot 4, og at svenskene også hadde betydelig større antall mindre fartøyer — rekna Børresen med at han hadde en fair sjanse til å utmanøvrere og splitte flåten.

Børresens tanker om offensiv sjøkrigsføring fant sine mest dramatiske former i planer han lot utarbeide om å angripe Gøteborg havn. Å utflankere hele den svenske flåten i Skagerak og så seile inn på havna i Gøteborg til akkompagnement fra dundrende kanoner, det måtte være verdig sjøl en Tordenskiold. I dag veit vi at samtidig som Børresen klekket ut dette eventyrprosjektet, dreiv den svenske flåten med intense landstigningsøvelser ved Strømstad.⁷ Børresen hadde fullstendig misforstått de svenske planene. Han trodde sannsynligvis at den svenske eskadren først og fremst var ute etter å engasjere de norske panserskipene i et sjøslag. Men det var de ikke. Deres oppgave var først og fremst å få den svenske landgangsstyrken uskadd over til Vestfoldkysten. Prøvde Børresen å «utflankere» ville han i virkeligheten oppfylle svenskenes største ønske. Han ville sjøl bli utflankert.

Kommanderende admiral Sparre delte ikke Børresens oppfatninger. Sparre var redd for at den norske flåten skulle bli avskåret fra baseområdet i Melsomvik i Tønsbergfjorden. Han var redd for at en for dristig taktikk ville åpne Kristianiafjorden for den svenske flåten. Det ser heller ikke ut som at han delte Børresens vurdering av det taktiske styrkeforholdet. Angrepsplanene mot Gøteborg har han vurdert som den

Striden i marineledelsen var åpenbar for alle og enhver sommeren 1905. 20. juli brakte «Korsaren» denne tegningen av admiral Børresen. Admiralen er for anledningen utstyrt som den engelske sjøhelten admiral Nelson.

villeste eventyrpolitikk, som kunne sette hele det norske forsvaret i fare.

Sparres vurdering av den strategiske og taktiske situasjonen ser ut til å ligge nær opp til virkeligheten. Men han hadde ikke kontroll over Børresen, og Børresen var sjef for panserskipene. I tydelig redsel for hva Børresen kunne finne på, utstedte Sparre ordrer som bandt eskadresjefen på hender og føtter. Han utstedte ordre om at ild ikke skulle åpnes på store avstander.

Dermed blei mulighetene begrenset for å oppsøke og angripe den svenske flåten i rom sjø. Den 5. september utstedte han en ordre som direkte underminerte Børresens kommando over eskadren. Ordren var stilet til hver enkelt av fartøysjefene, og gjorde dem strengt oppmerksom på at de hver for seg var ansvarlige for at de ikke blei avskåret fra basen, og måtte sikre seg mot at det kunne skje. Sparre understreka at fienden ventelig ville være overlegen både med hensyn til sjøgående egenskaper, styrke og øvelse. Børresen kommenterte (s. 112): «Det er hyggelig for den som skal slåss å se sine chanser således bedømt, tenkte jeg. Og den taktikk denne forholdsordre anbefaler er således at den vilde få håret til å reise seg på hodet av en japansk admiral.

Efter å ha forelagt saken for mine skibshefer — de hadde alle fått ordren tilstillet direkte fra kommanderende admiral — hersket det en trykkende stillhet rundt bordet. Under denne forholdsordres forutsetninger var jo enhver kamp håpløs.»

Den 11. september skreiv Børresen i dagboka:

«Kommanderende admirals forholdsordre av 5te ds. gnager mig på sinnet mer enn noen aner. Det er umulig å gå i kamp med en ordre, ifølge hvilken cheferne får bemyndigelse til å forlate mig om de finner at jeg vover mig for langt. Og den er mig tilstillet i fem eksemplarer, og sendes én til hver chef. Den er ikke engang stilet til mig. Det står:

“Men i ethvert fald maa ‘de befalende’ paa vore panserskibe strengt ha for øie at optræde saaledes, at de ikke avskjæres fra sin basis.” Det er ikke mig som skal passe det, men hver enkelt chef!»

En kommanderende admiral med djup, inderlig og gjensidig mistillit til sin viktigste operative sjef, en eskadresjef som planla ville eventyr på tvers av stående

Engelske Turister paa „Karl Johan“.

Turisten: «Can you tell us, where is the revolution?»

Konstabelen: «Revolution — Revolution? Det kan ikke være her i Gata.» «Vikingen», 17. juni 1905.

ordre, skipssjefer med individuelle direktiver og ansvar, dette var forholda i marinen under mobiliseringa sommeren 1905. Den svenske forsvarsstabens krigshistoriske avdeling skriver i boka «Militært kring 1905» (s. 94): «Här tarvas ingen annan kommentar än att denna meningsmotsättning kunnat bli ödesdiger, om den i ett allvarligt läge lett til olika uppträdande av olika fartygschefer.» Konsekvensene i en krigssituasjon kunne bli katastrofale. Den svenske forsvarsstaben ser uenigheten i ledelsen bare i lys av det i og for seg helt korrekte prinsippet om enhetlig ledelse. For Sparre og den norske marineledelsen var perspektivene enda alvorligere. For dem var det om å gjøre å hindre at Bør-

resen fikk muligheter til å sette hele flåten på spill. At resultatet blei en svekka ledelse var bedre enn ingen flåte i det hele tatt. Slik det nå utvikla seg ville Sparre kanskje ikke ha noen samla panserskipseskadre å møte den svenske overfarten med. Men han ville iallfall ha panserskip.

1905 — ei vurdering og oppsummering

«Militära uppgifter om Norge» heter et lite skrift som den svenske forsvarsstaben ga ut i 1905.⁸ Hensikten med skriftet var å gi den svenske krigsmakta en del generell informasjon av stor betydning for operasjoner i Norge. Her finner vi en omtale av den norske hæren og tegninger av norske uniformer. Vi finner opplysninger om byer, tettsteder, areal, folkemengde, om garder og antall hester og kyr, om telefonanlegg, telesentra-ler, og ei gjennomgang av norske optiske signaler. Det mest interessante ved skriftet er at det avslører hvilket område i landet svenskene kunne tenke seg som operasjonsområde: opplysningene omfatter de nåværende fylkene Østfold, Vestfold, Buskerud, Akershus, Hedmark og begge fylkene i Trøndelag.

Opplysningene i dette skrivet står for en del i motstrid til det litt defensive bilde som den svenske forsvarsstaben prøver å gi i boka «Militärt kring 1905». Den svenske hæren trengte ikke opplysninger om forhold i Buskerud bare fordi den planla forsvar i Värmland, heller ikke fordi den planla en ilmarsj til Kristiania.

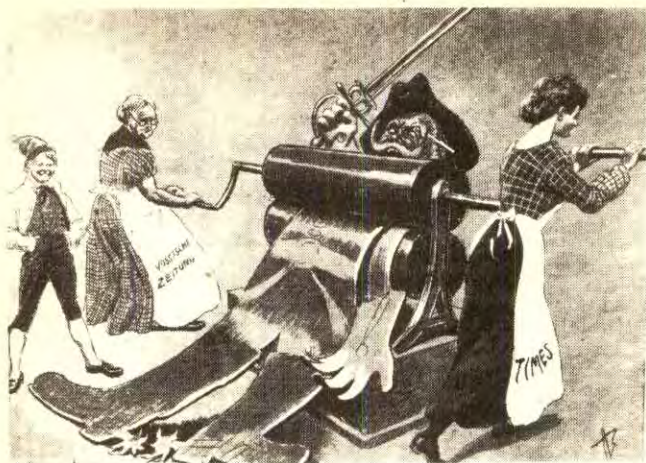
Den svenske forsvarsstaben kan neppe ha vært så blåøyd at de har tenkt seg det svenske angrepet som en parademarsj til Kristiania. Den politiske og moralske holdninga i Norge til angrep fra Sverige var så klar at ikke engang de mange svenske spionene kunne ta feil av den. Å tro at motstanden ville bli slutt fordi forsvaret av festningskomplekset i grensetraktene blei om-

gått, ville være svært naivt. 1905 var ikke 1895. Den voksende patriotiske bølgen i Norge var i seg sjøl et så sterkt press på de norske myndighetene at en retrett og et nederlag som i 1895 ikke lenger var politisk mulig. Den svenske forsvarsstaben måtte regne med raseri og kamp i Norge. Krigen ville ikke slutte i Kristiania.

Det norske landforsvaret var lagt opp som en strategisk defensiv, som vi har sett. Men denne strategiske defensiven hadde en svært alvorlig svakhet. Den var ikke organisert tilstrekkelig i dybden. Den var i altfor stor grad knytta til grensefestningene. Grensefestningene bandt en stor del av hæren til stillingskrig, for å hindre at festningene blei omgått og tatt bakfra en for en. Det svenske artilleriet og infanteriet hadde en smalere angrepsfront enn de norske, det ga de svenske styrkene større konsentrasjonsevne. En konsentrert angrepsstyrke i Kongsvingerdistriktet ville utvilsomt kunne utflankere store deler av den norske hæren, forutsatt at den klarte å trenge forbi Kongsvinger festning.

Den norske defensiven var låst til grensefestningene på en enestående måte. Det ga den svenske hæren et uhyre gunstig utgangspunkt for gjennombrudd, forutsatt at den var i stand til å utnytte situasjonen med mobilitet og konsentrasjon.

Størrelsesmessig var ikke situasjonen så gunstig for den svenske hæren. De svenske styrkene ville ved full mobilisering være mer enn dobbelt så store som de norske. Sjøl om krigsvitenskapen aldri er blitt enig om hvor stor overlegenhet en angriper bør ha for å være sikker, så kan det neppe være tvil om at forholdet 2:1 er et minimum uten at et angrep skal bli karakterisert som hasard. Det svenske kavaleriet gjorde forskjellen større i virkeligheten enn den kunne se ut på papiret. Det blei rekna for å være svært overlegent det norske. Men kom krigen til å vare så lenge at det blei vinter, kunne en alvorlig svakhet ved den svenske hæren få mye å si. De hadde ingen skiløperavdelinger og var ik-

«Sverige under den udenlandske Presse», «Korsaren», 11. mai 1905. Både i England og i Tyskland så man med bekymring på de svenske krigsplanene. Verken England eller Tyskland ønsket noen krig på den skandinaviske halvøya i 1905, og la derfor et visst press på Sverige for å tvinge fram en fredelig løsning på konflikten med Norge. I den internasjonale pressa lå sympatien på Norges side.

ke forberedt på en vinterkrig i det norske innlandet. Dermed var den svenske hærledelsen også sterkt innstilt på et kort felttog med raske avgjørelser.

Hvordan ville krigen ha gått? Krigshistoria viser mange eksempler på kriger som det var mulig å forutse utfallet av med ganske stor sikkerhet. Ikke minst fra moderne tid, fordi det nå er blitt mulig å studere ganske grundig en mengde statistiske, historiske og politiske opplysninger. Noen enkel vurdering av 1905-konflikten mellom Norge og Sverige er ikke mulig. Av reint militære forhold er det viktigst å peke på den dristige invasjonsplanen mot Vestfoldkysten. Den er den største usikkerhetsfaktoren.

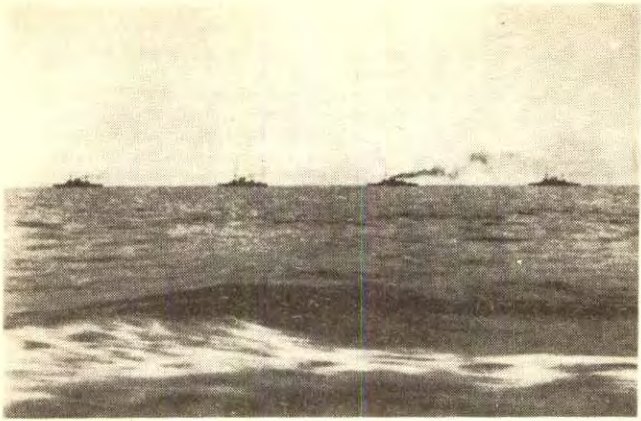
Det ville ikke bli noen enkel krig for Sverige, det innrømte også den svenske kronprinsen i en fortrolig

samtale med den tyske minister i Stockholm på ettervinteren i 1905: «Ja, vår flåte kan blokkere en del av kysten, hæren kan nedkjempe de berømte grensefestningene, og må kunne erobre Kristiania. Men dermed er ikke landet i vår makt. En slik krig har noe frastøtende ved seg for oss alle.»⁹

Av de politiske faktorene er den viktigste at ingen i Norge var i tvil om at det kom til å bli en rettferdig krig, og at den svenske arbeiderbevegelsen kasta all si kraft inn mot de svenske angrepsplanene.

I motsatt retning pekte ei rekke norske militærpolitiske faktorer. Det norske forsvaret var bygd opp til forsvar for den svenske statens interesser i Norge. Det hadde latt seg bruke til dette formålet et utall av ganger. De norske våpenbeholdningene var blitt gjort ubrukelige av svensk-lojale offiserer for å hindre at det skjedde ei folkevæpning og opprør i landet. Først på et sosialt grunnlag, da den første norske arbeiderbevegelsen reiste seg i 1851. Men ikke lenge etter, da den nasjonale bevegelsen igjen vokste i styrke, blei de samme tiltaka satt ut i livet for å hindre et samla norsk opprør mot Sverige. Kongen prøvde også i samarbeide med lojale offiserer å organisere et hemmelig ordensvern i hæren, men det ser ut til at det ikke lot seg gjennomføre på grunn av motstanden i Stortinget. Det eneste stedet i det norske samfunnet hvor det framleis fantes sterk svensk innflytelse i Norge i 1905, var nettopp i militærapparatet, og først og fremst i marinen.

Vi veit ikke nøyaktig hvor omfattende denne innflytelsen var. Vi mangler framleis en del opplysninger fra svensk side for å kunne vurdere dette nærmere. Men at den var sterk, kan det ikke være tvil om. Samtidig hadde Venstre satsa mye på å omdanne militærapparatet til et nasjonalt forsvar, ved hjelp av nasjonal agitasjon og ved å kjempe gjennom en omfattende opprustning og modernisering. Resultatet var at det også blant offiserene var blitt utvikla en leir av patriotiske offiserer, som sto særlig sterkt i hæren.

Under de mest kritiske fasene i 1905 krysset de norske og svenske eskadrene så nær hverandre, at de enkelte skipene var synlige for hverandre med det blotte øye.

Over: Den svenske panserskipseskadren. *Under:* Den norske panserskipseskadren i kjølvannslinje, og noen mindre fartøyer. Bildene er fra mobiliseringen i 1905.

Som ei kort oppsummering kan vi si at det norske militærapparatet i 1905 omfatta to skoler og to tradisjoner. En skole som så på oppløsninga av unionen som ei ulykke, og som ønska den gamle tida tilbake, uten sosiale konflikter og indre uro. Den andre skolen så på unionen som en skamlett og fornedring. Mange i denne skolen søkte med ekte patriotisk patos tilbake til den tida nordmenn sloss mot danskeveldet og mot de svenske forsøka på å erobre Norge fra Danmark. Det er denne kretsen som var på offensiven. De hadde en ideologi for kamp, mange av dem hadde skaffa seg kunnskaper om friggjøringskriger i tidligere tider og i samtida som var nyttige og verdifulle. For den type krig som Norge ville måtte kjempe i 1905.

I åra etter 1905 forsvant mye av grunnlaget for denne to-delinga innafør offiserskorpset. Det skjedde sjølsagt ikke over natta, men det er tydelig at ettersom konflikten med Sverige kommer på avstand, blir skille-
ne mindre skarpe.

Denne utviklinga kan en studere særlig tydelig under den første verdenskrigen, som starta 9 år seinere. Mens storkrigen raste i sentral-Europa, og både England og Tyskland vurderte planer om å etablere seg på norskekysten, sto den norske militære ledelsen samla om å konsentrere mye av sin oppmerksomhet mot faren for opprør i Norge. Det gamle svenske tiltaket om å gjøre alle mobiliseringsvåpen ubrukelige, blei henta fram igjen og satt ut i livet. Mer om det i bind to i denne serien, «Den hemmelige hæren».

Noter

Forord

1. Jeg polemiserer både mot uttalelser i 1965- og 1970-utgava. Sjøl om den andre utgava på en del punkter nyanserer de mest bastante formuleringene i den første, er det ingenting som tyder på at Krigshistorisk Avdeling tar avstand fra førsteutgava. I tillegg lanserer den andre utgava en del nye formuleringer som er like merkelige.

Da manuskriptet til denne boka blei skrevet, kjente jeg ikke til at det eksisterte noen 1970-utgave. Jeg kan imidlertid ikke se at det er noen grunn til ikke å sitere 1965-utgava, så lenge Forsvarets Krigshistoriske Avdeling ikke har trukket 1965-utgava tilbake. *s. 15*

Kapittel 1

1. Når ikke annet er anført, er sitatene i dette kapitlet henta fra Halvdan Kohts bok: «1814», Kristiania 1914. *s. 25*

2. E. D. Clarke: «Reise i Norge 1799», Oslo 1977, s. 39 og s. 41. *s. 25*

3. Kristian Lofthus (1750—97) ledet og organiserte en omfattende bondebevegelse på Sørlandet i åra etter 1785 som han har gitt navn til. Bevegelsen tok opp bøndenes økonomiske situasjon, som blei stadig verre disse åra. Myndighetene ønska å knuse hele bevegelsen, men takket være den store innsatsen til Lofthus som leder vokste bevegelsen i størrelse og innflytelse istedenfor å falle sammen. Til slutt blei militære satt inn, Lofthus og 13 andre blei arrestert og resten av bevegelsen blei revet opp. Kristian Lofthus endte sitt liv som livstidsfange på Akershus. Lofthus-opprøret fikk stor betydning for radikaliseringa av bøndene fram mot 1814. Henrik Wergeland skreiv om Kristian Lofthus i «Statsborgeren» XXIII, s. 161—66, 1837. *s. 26*

4. Henrik Wergeland: «Norges Konstitutions Historie», Oslo 1958, s. 16. s. 27
5. Samme sted, s. 102. s. 34
6. Samme sted, s. 88. s. 36
7. Samme sted, s. 85. s. 38
8. Samtida mente at Christian August blei forgifta og rydda av ve-gen av tilhengerne av den gamle svenske kongen. Moderne forskning har ikke bekrefta denne oppfatninga. s. 38
9. Henrik Wergeland: «Norges Konstitutions Historie», s. 102. s. 43
10. Fredrikstad var befestet med murer og vollgraver. I tillegg var byen omgitt av fortene Kongsten, Isegran og Huth. I boka «Syv-aars krigen for 17. mai 1807—14» (Kristiania 1914), skriver H. Angell at Hjermand og Hals ikke var forrædere, men at de forsømte sine plik-ter. Angell mente at Fredrikstad kunne vært forberedt på angrep ved at sørenden av Kråkerøya kunne vært snauhogd, og trehusbebyggel-sen utafør byen svidd av. Forsvarsmulighetene kunne ifølge han vært radikalt bedra hvis innbyggerne i byen hadde blitt brukt til å utbedre forsvaret. Christian Fredrik var av den oppfatning at byen ikke skulle forsvares. Han mente imidlertid at kommandanten skulle ødelagt kanonene og aymarsjert hele besetninga før han overga seg. s. 49
11. J. G. Meydell: «Nøjere Oplysninger til Felittoget i Norge 1814, samt øvrige Begivenheder vedkommende denne Sag.», Norsk Må-nedskrift, 1860, s. 384. s. 52
12. Om opprør blant soldater og andre uroligheter, og enkelte mot-tiltak som ikke er nevnt her, se bl.a. «Den norske hær og 1814», ut-gitt av Forsvarsdepartementet i 1945. Boka er utarbeidd av O. Linbäck-Larsen, og er den mest detaljerte gjennomgåelsen av krigen som er utgitt i Norge. s. 53
13. Et kort sammendrag av sakene er gitt i G. Hallager: «Norges høyesterett 1815—1915. I. 1815—1863.» Oslo 1915, s. 81—85, og s. 116—123. s. 61
14. Friedrich Engels: «Die Armeen Europas — Die Skandinavischen Armeen», Marx Engels Werke, bind 11, s. 474 (Dietz 1974). s. 60

Kapittel 2

1. C. B. Roosen: «Betragtninger i Anlædning af Normændernes Folkefest den 17.de Mai», s. 15, Christiania 1829. s. 67
2. Rolv Laache: «Torvslaget 17. mai 1829. Et hundreårs minne.», Oslo 1929. Sitatet omfatter sidene 86—107. s. 73
3. Sverre Steen: «Drømmen om frihet», Oslo 1973, s. 45. s. 82
4. Henrik Wergeland: «Hassel-nødder», s. 65 i serien til Eides Forlag med navnet «Norske klassiker-tekster», Bergen 1971. s. 83
5. Richard Carter Smith: «Reise i Norge, 1838», s. 83, Oslo 1976. s. 85
6. Fra artikkelen «Bernadotte» som Marx skreiv for det amerikanske leksikonet «The New American Cyklopedia» i 1857. Marx Engels Werke, bind 14, s. 162—163. (Dietz 1974). s. 86

Kapittel 3

1. Sverre Steen anslår «overklassen» til ca. 2000 personer i 1845, «Drømmen om frihet», s. 36. Til sammenlikning var folketallet i helhet i 1845 1 328 471. s. 88
2. Det ser ut som et stort flertall av historikere som har skrevet om denne perioden er enige i denne beskrivelsen. Det er imidlertid en del uenighet om hvor stor produksjonsveksten i jordbruket var. s. 88
3. Chartistbevegelsen er navnet på den første revolusjonære arbeiderbevegelsen i England. Navnet kommer av «The People's Charter» (Folkets frihetsbrev) som var det lovforslaget bevegelsen samla seg om i 1838. Bevegelsen starta i 1836 og blei knust i 1848, ved hjelp av stormobilisering av politi og soldater. s. 90
4. Oddvar Bjørklund: «Marcus Thrane», s. 103. s. 93
5. Trondheim byfoged. Pk.nr. 57. Justissaker 1851. Gjengitt i Rolf Grankvist: «Thranitterbevegelsen i Trøndelag», Trondheim 1965. s. 97

6. Dette og de følgende militære skriv fra 1851 fins i Militærarkivet, Kommanderende General III, i forskjellige kopibøker, journaler og sakpakker, i Riksarkivet. *s. 98*
7. Oddvar Bjørklund: «Marcus Thrane», s. 239. *s. 102*
8. Andreas Ropeid: «Hønefoss», bd. 2, Oslo 1965. *s. 102*
9. Ordene er prosten Johan Lyder Brun sine, sitert fra «Hønefoss» s. 182. Uttrykket «hugælnne hattemakeraander» viser til at Halstein Knudsens yrke var hattemaker, ikke særlig respektabelt i en prosts øyne. *s. 103*
10. Arbeidernes Leksikon blei skrevet av Mot Dag i midten av 30-åra. Artikkelen står i bd. VI, s. 766. *s. 109*
11. NOS VII 25, s. 100—101. Fra 1851 til 1853 økte utvandringa fra 2467 til 5877 personer pr. år. I 1855 var tallet nede på 1848-nivå. *s. 119*
12. Fra stortingsmann Walstads utrykte opptegnelser. *s. 121*

Kapittel 4

1. Historikeren Francis Sejersted legger for dagen stor beundring for disse pionerene blant industrikapitalistene i «En teori om den økonomiske utviklingen i Norge i det 19. århundre», Oslo 1974. *s. 122*
2. St.forh. 1854, D.4, prp. nr. 39. *s. 122*
3. Thorbjørn Frølich: «F. H. Frølich og hans samtid.» (1912—38), s. 563. *s. 123*
4. Av bl.a. Juul Bjerke: «Langtidslinjer i norsk økonomi 1865—1960», Samfunnsøkonomiske studier nr. 16, utgitt av Statistisk Sentralbyrå, og Francis Sejersted: «En teori om den økonomiske utviklingen i Norge i det 19. århundre», Oslo 1974. *s. 123*
5. NOS XII 163, s. 340—341 (tabell 49 — Nasjonalprodukt etter anvendelse) gir en pekepinn på dette. Bare fem år med importoverskudd for hele perioden 1867—1889, nemlig 1868, 1874, 1875, 1877

og 1885. SØS 16, s. 67 viser overskudd for driftsregnskapet med utlandet i åra 1865—74 og 1880—89. s. 123

6. Denne rapporten og de andre skriva som er referert her finnes i militærarkivet, KG III, 1878, i Riksarkivet. s. 129

7. Den 13. mars 1879 blei det holdt et stort møte i Oslo Arbeider-samfund hvor Bjørnstjerne Bjørnson og professor J. E. Sars var hovedtalere. Møtet er blitt kalt «Det store flaggmøtet», og temaet var kravet om et reint norsk flagg. Aktivistiske kretser blant unionstilhengerne hadde satsa stort i dagevis før møtet for at det hele skulle ende i kaos, bl.a. ved å spre løpesedler som spesielt henvendte seg til sjøfolk og oppfordra dem til håndgripeligheter mot «flaggmennene». Sammenstøta mellom provokatørene og andre på møtet førte til uroligheter i og utafør møtelokalet, som politiet og militæret utnytta til å gripe inn. s. 136

8. Geir Berdal: «Per Sivle: 'Streik'. Den første norske arbeiderroman.» Avhandling til magistergraden i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo, 1974, s. 91—96. s. 139

Kapittel 5

1. «Potetkrigen» i Bergen, voldsomme arbeiderdemonstrasjoner i Bergen 15.—17. aug. 1868. Foranledningen var forbitnelsen over den ublue spekulasjon i potetsalg fra opkjøpernes side. Da en forbitret kjøper sparket til en bøtte poteter og blev arrestert, samlet det sig plutselig en stor folkemengde, som forlangte arrestanten utlevert og optok en meget hissig kamp med politiet. Plassen foran rådstuen blev først ryddet efterat militær var tilkalt. En rekke arrestasjoner blev foretatt. Dette var den 15. aug. Den 16. aug. var søndag. Mandag den 17. aug. nedla arbeiderne på flere verksteder sitt arbeide. Med arbeiderne i spissen samlet veldige menneskemasser sig foran rådhuset og forlangte alle arresterte friggitt. Da kravet ikke blev innvilget, opstod heftige sammenstøt mellem politi, militær og borger-værping på den ene side og folkemassen på den annen. I alt blev ca. 30 personer på begge sider mere eller mindre hårdt såret. Sammenstøtene varte omtrent hele dagen. De følgende dager var det rolig. Av de 54 tiltalte blev under de efterfølgende rettssaker to frifunnet, noen av de øvrige dømt til straffarbeide på inntil 6 år, andre til kor-

tere fengselsstraffer. I 1870 hadde Høiesterett saken oppe til ny behandling. Her blev de hårdeste straffer nedsatt til 3 års straffarbeide med innstilling om benådning til 2 års straffarbeide. P. er en av de begivenheter som innvarslet de nye sosiale kamper i Norge, og vakte stor opsikt i samtiden. (Arbeidernes Leksikon) *s. 142*

2. Dette og følgende militære skriv fins i militærarkivet, KG III, 1879—84 i Riksarkivet. *s. 144*

3. St.forh. 1884, Dok. nr. 79. *s. 153*

4. Samme sted, Dok. nr. 80. *s. 153*

5. St.forh. Oth.Tid. 1884, Pag 708. *s. 154*

6. Alf Kaartvedt: «Kampen mot parlamentarismen», s. 213. *s. 155*

7. St. forh. 1894, Dok. nr. 1, s. 15. *s. 155*

8. Samme sted, Dok. nr. 1. *s. 158*

Kapittel 6

1. Tore Prytz Dahl: «Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar. Spørsmålet om nye panserskip til marinen 1889—1895», trykt i sin helhet i «Sjøfartshistorisk Årbok 1967». Sitatet er fra s. 112—113. *s. 169*

2. St.tid. 1893, s. 1329. *s. 170*

3. Sitert bl.a. i Rolf Graff: «Forsvarsforeningen i Norge gjennom 50 år», s. 50. *s. 170*

4. Memoirer, bd. 2, s. 330—331. *s. 171*

5. Folke Lindberg: «Kunglig Utrikespolitik», Sth. 1950, s.137. *s. 171*

6. Opplysningene om dette er fra dagboka til den seinere statsminister Hagerup, og er uttrykk for hans vurdering på et gruppemøte i Høyres stortingsgruppe i 1905. Hagerup innrømmer at planene eksisterte, men mente at den svenske regjeringa gikk imot dem. Bernt A.

Nissen: «Den militærpolitiske situasjonen i 1905, etter de siste offentliggjørelser», Norges Forsvar, 3/1952, nr. 2. s. 171

7. Morgenbladet, 30/7 1895. s. 172

8. Den norske generalstabsjefen, general O.Nyquist, varm unionsvenn og kongetro, hevdet i en fortrolig samtale i 1894 at 90% av offiserene og 20% av underoffiserene var kongetro og ville støtte en statskuppaksjon i Norge.

Folke Lindberg: «Kunlig Utrikespolitik», s.141 s. 172

9. Tore Prytz Dahl: «Unionsforsvar...», s.189. s. 172

10. Admiral J. Børresen: «I storm og i solgangsvær», Oslo 1936, s. 84. s. 174

11. Fra «Den norske flåte i 1905», av premierløytnant Rolf Scheen. Norsk Tidsskrift for Sjøvern 1934, s. 169. s. 175

Kapittel 7

1. Arbeidernes Leksikon, bd.1, s. 314, Pax-utgava. s. 177

2. Sitert etter NKPs historie, s. 24. s. 178

3. Fra artikkelen «Norges løsrivelse fra Sverige», gjengitt i Lenin: «Om nasjonenes rett til sjølbestemmelse», Oktober 1977, s. 184. s. 178

4. Rolf Danielsen: «Samlingspartiet og unionen», Historisk Tidsskrift 1962, s. 319.

5. Ei kortfatta og enkel framstilling av herskende svensk militært syn på konflikten i 1905 finnes i boka «Militært kring 1905» utgitt av Försvarsstabens krigshistoriska avdeling, Stockholm 1958. Boka er preget av en naiv forståelse av den norske sjølstendighetskampen. Den gir ikke et fullstendig bilde av svensk militær planlegging rundt 1905. s. 185

6. L. Leiditz: «Kunne vi risikere svensk lynkrig i 1905?», Norsk Tidsskrift for Sjøvesen 71/1956, s. 376—377. Leiditz oppgir artikler og bøker av rektor Wahlstrand som sine kilder. *s. 194*

7. Under Karlstad-forhandlingene lå den svenske flåten i sine framskutte posisjoner og øvde inn bl.a. landstigningseksersis. Den planlagte landstigninga på Vestfoldkysten var en dristig og offensiv operasjon, og ville opplagt avgjøre krigen hvis den hadde lyktes. Premierløytnant Rolf Scheen nevner landstigningseksersisen og andre øvelser i tilknytning til landstigninga i artikkelen «Den svenske flåte i 1905», i Norsk Tidsskrift for Sjøvesen 1934, s. 157. Hans kilde er boka «En bok om vår flotta», av kaptein Selander. *s. 196*

8. Et eksemplar av dette skrevet fins i Universitetsbiblioteket i Oslo. Universitetsbiblioteket har også et annet skrift med samme formålet, «Norska arméen i Fält» (Stockholm 1905). Dette skriftet framhever særlig faren for at svenske marsjkolonner kan bli utsatt for bakhold og overraskelsesangrep. Den norske militærledelsen ga også ut et slikt skrift, «Den svenske Armé i felt». Det framhever spesielt det nye svenske hurtigskytende indirekte artilleriet (7 cm), at de svenske fektningsfrontene er mindre enn de norske, og at det ikke fins skiløperavdelinger i den svenske hæren.

9. Folke Lindberg: «Kunglig Utrikspolitikk», s. 186. *s. 203*

Bilag 1

Uddrag

af afdelingernes udtalelser angaaende spørgsmaalet om eventuell anvendelse af armeens afdelinger som ordensvern i byerne.

Iste. Akh. inf br. s. distr. komdo.

Af kommandodistriktets byer har kun Fredrikshald og Moss havt borgervæbning. Samtlige smaalenske byer tiltrænger ordensvern og da navnlig Fredrikstad med sin ikke ubetydelige arbejderbefolkning. Kongsvinger, Hamar og Lillehammer antages ikke at behøve noget ordensvern.

Distrkomdoen vedlegger opgaver fra Smaalenene amt over de ved amtets byer beliggende industrielle anlæg samt deres antal arbejdere og har ladet udfærdige hoslagte sammendrag af afdelingernes opgaver over det antagelige antal befal og menige, som kan sammenkaldes inden 3, 6, 12, 18 og 24 timer, efter at ordren er utstedt, i de inden komdodistriktet liggende byer, herved er forudsat at alle vedkommende er hjemme paa bostederne ved ordrens indløben.

At forlægge mindre dele af de havendes beholdninger af vaaben og uniformsager til byerne Moss, Sarpsborg og Fredrikshald, ansees uforlødent, da afstandene fra Fredrikshald er smaa, og da man i Fredrikshald har depotafdeling der er kasereret og saaledes strax kan afgives paa forlangende af den civile myndighed.

Distrkomdoen anser det rigtigst, at der for de smaalenske byers vedkommende oprettes et første og et andet opbud ordensværn, hvert bestaaende af 1 kompani paa 200 mand.

Omend dette ordensvern kan dannes alene af Smaalenenes bataljon, kan det dog være ønskeligt at 3dje artilleri-bataljon ogsaa bidrage, idet det gjelder hurtigst mulig at sa-øle størst mulig styrke, og chefen for ordensværnet herved erholder beredne ordonnanser

og beredne smaa-afdelinger til hurtigere hjælp paa fjernere liggende brug.

Distr.komdoen formener, at det ikke kan blive spørgsmaal om at tage bestemmelse for, at en væbnings klasse eller aarsklasse skal indkaldes fremfor nogen anden; det fornødne antal mandskaber af dem, der bor depotet nærmest, maa indbeordres til fremmøde, hvad enten de tilhører linjen eller landværnnet eller en ældre eller yngre aarsklasse.

«Da udrederloven af 14de Mai 1872 §5 paabyder hestebesigtigelse af 2 skjønsmænd foruden af afdelingschef og dyrlege, naar hestene skal benyttes til tjeneste, maa enten en forandring i nævnte lov søges bevirket, saa skjønsmænd kan opnævnes for det hele aar, eller bataljonschefen gives bemyndigelse til med vedkommende udreder paa forhaand at træffe overenskomst om de skjønsmænd, som i tilfælde bliver at opnævne, noget der formentlig lader sig gjøre i medhold af lov om lagrettesmænd af 28de August 1854.

«Forsaavidt det maatte blive bestemt, at der for byerne i Smaalenenes amt oprettes et ordensværn skal distriktskommandoen tillade sig i henhold til det foran anførte at rekapitulere de bestemmelser, man finder at maatte tages:

1. Som ordenværn for byerne i Smaalenenes amt skal Smaalenenes bataljon være beredt til at stille 2 kompanier, hvert paa 200 mand, foruden befal og spil, og 3dje artilleribataljon 50 menige foruden befal og spil.
2. Til kompanichefer ved ordensværnnet af Smaalenenes bataljon beordres af distr.kommandoen 2de af bataljonens kompanichefer, og til chef for ordensværnnet af 3die artilleribataljon befaler denne en af sine løjtnanter. Smaalenenes bataljon fordeler derhos sine premierløjtnanter ved de to ordensvernskompanier.
3. Til tjeneste ved ordensværnnet bestemmer vedkommende bataljonsschef at tilstrækkelig antall af de Fredrikstad nærmest boende underbefalingsmænd og menige unnsæt hvilke kompani (batteri) de tilhører. For Smaalenenes bataljons vedkommende deles de saaledes til ordensværn designerede i to lige dele, hvoraf den ene bestaar af de Fredrikstad nærmest boende, og som altsaa hurtigst kan fremmøde.
4. Chefen for ordensværnnet tilstilles fra vedkommende kompanidistriktschefer (stabskapteiner) fordelingsvis affattede fortegnelser over de til ordensværnnet udtagne befalingsmænd og menige.
5. Vedkommende fordelingsunderofficer skal til enhver tid have cirkulærorrer færdige og i tilfælde af, at underofficeren ikke bor in-

den sin fordeling, træffer bataljonen forføining til, at en anden underofficer har at besørge ordre om sammenkaldelse af ordensværnet, selv om dertil man tager en af et andet kompani.

6. Kompanicheferne skal ved mønstringerne kontrollere at de ovennevnte cirkulærordrer holdes ájour.

7. Naar en chef for ordensværnet modtager rekvisition fra en civil autoritet om samling af en bestemt styrke, afsender han strax fornøden ordre til vedkommende fordelingsunderofficer hvis mandskab skal indkaldes.

8. Ved rekvisitionens modtagelse henvender chefen for ordensværnet sig direkte til vedkommende kvartermester, forat der kan treffes forføining til beklædning og udrustning af mandskaberne, efterhaanden som disse fremmøder.

9. Naar ordensværnets bistand er rekvireret har dets chef ved direkte henvendelse fra en civil autoritet, indmelder chefen dette uopholdelig saavel til sin bataljons chef som til distriktskommandochefen.

10. Ved rekvisitionens modtagelse træffer vedkommende chef for ordensværnet forføining til dets forpleining. De forføininger han i saa henseende maatte træffe, indmelder han uopholdelig til distriktskommandoen

11. Chefen for 3dje artilleri-bataljon bemyndiges til med vedkommende udredere paa forhaand at træffe overenskomst om de skjønsmænd, som i tilfælde bliver at opnævne.

12. Med hensyn til beklædning, udrustning og forpleining af fremmødende underbefalingsmænd og menige af 3dje artilleri-bataljon, træffer chefen for denne de fornødne forføininger, lige som ogsaa med hensyn til furage for de indbeordrede heste.

13. De mere detaljerede bestemmelser, som maatte være nødvendige at træffe for ordensvæsenets oprættelse gives af distriktskommandoen.

3dje artilleribataljon

«de foranstaltninger, der særlig for dette steds (Fredrikstads) vedkommende skulde være at træffe for at være forberedt paa en eventuel opsætning af en del af bataljonen i en fart, vilde da være: Forandringer i udrederloven med hensyn til hestenes besigtigelser af skjønsmænd, tilstedeværelsen af en furagebeholdning paa Dilling samt en furage- og proviantbeholdning her paa stedet, adgang til vinterstalde samt en dyrlege ved hvert batteri»

Smaalenenes bataljon

bemærker at de i opgaven anførte tal for 1ste og 3dje linjekompanis vedkommende vil svare nogenlunde til det virkelige resultat, medens 2det linjekompani næppe vil kunne stille saamange mand i de opførte antal timer.

Bataljonens 1ste linjekompani udtaler sig for, at den civile øvrighed — formentlig for at vinde tid — kunde henvende sig til i by bøsatte underbefalingsmænd med rekvisition af ordensvern. — Denne anordning kan bataljonen ikke anbefale, finner den umilitær og unødvendig.

Hedemarkens bataljon

meddeler, at den, saaledes som depotet nu er beliggende, ikke vil kunne opstille nogen styrke fuldt bekledd og udrustet i nogen af byerne, ved opgavens affattelse er derfor forudsat, at depoter er forlagt for 3 kompaniers vedkommende til Kongsvinger og for 1 kompanis til Drøbak, hvilken flytning af depot bataljonen imidlertid ikke kan anbefale paa grund af de derved forbundne ulemper og omkostninger.

Østerdalens bataljon

finder ikke, at det paatænkte ordensværn, dannet af bataljonens mandskaber, skulde være nødvendigt for byerne i bataljonens distrikt, da de garnisonerende afdelinger i Kristiania langt hurtigere vil kunde yde hjælp end bataljonen.

Skal et ordensværn oprettes, finder bataljonen det heldigt at oprette er mindre depot paa Hamar for ca 70 á 80 mand, hvortil midler kunde erholdes af, hvad de opløste borgervæbninger har efterladt sig. Skarp ammunition burde opbevares saavel ved dette depot som ved hoveddepotet i Elverum.

Gudbrandsdalens bataljon

«Efter sit tæmmelig nøie kjendskab til forholdene paa Lillehammer tror bataljonen at kunde udtale den formening, at et særskilt organiseret ordensværn for stedet ingenlunde kan ansees nødvendigt.»

2den Akh. inf. brigades Distrk.

De for bataljonernes indkomne opgaver fremsendes.

Mandskabsstyrken inden de fleste byer er tilstrækkelig stor for ordensvernets oprettelse, men denne vanskelig af den grund, at der

kun opholder sig befalingsmænd i 5 af distriktets 15 byer og ladesteder.

Opgaverne over landstormsmændene er kun antagelige og at bygge noget ordensværn paa denne klasse værnepligtige ansees at blive vanskelig; de maatte indruleres, organiseres og paalægges aarlige mønstringer.

«Ad administrativ vei alene, som i Adeptets skrivelser nævnt, at organisere ordensværn baseret paa landstormsmænd, saaledes om den høie Ak. nærmest synes at have havt for øie, anser distr. komdoen ikke gjørligt.»

«At derimod paa nogle steder ordensværn mulig kunde oprettes, naar man, som af Hallingdals bataljon foreslaaet, vilde danne dette af alle inden hver by og omegn boende vernepligtige — linje og landværn — uden hensyn til, om de hørte til forskjellige afdelinger, og lade den ældste paa stedet værende befalingsmand tage kommandoen over den saaledes dannede afdeling, anser man ikke umuligt.»

I Drammen kunde saaledes et ordensværn dannes af de derboende mandskaber af Hallingdals og Numedals bataljoner, men gennemførelsen heraf vil møde store vanskeligheder:

1. Ordensværnets organisation af de til forskjellige afdelinger og væbningsklasser hørende mandskaber med næsten ingen befalingsmænd.
2. Det opsatte ordensværns administration — rulleføring med mønstringer, beklædning og udrustn.
3. Den kommanderende officers forhold til de afdelinger hvis mandskaber han har under sin kommando.
4. Den tid, som rimeligvis vilde medgaa til ordensvernets sammenskaldelse og opsætning.

Distriktskommandoen formener, at et eventuelt ordensværn vil blive «lidet hensigtsmæssigt, lidet effektivt og antagelig neppe behøveligt for de inden komdo-distriktet værende byer og ladesteder» og det saameget mere som disse efter faa timers forløb ved jernbane og dampskib vil kunde erholde assistance fra Kristiania garnison, det sømilitære korps paa Horten og af Kristiania bataljon, der i løbet af 24 timer vil kunde mobiliseres.

Kristiania bataljon

Der tiltrænges 24 timer, efterat ordre er indløben, før bataljonen med sine 3 yngste aarsklasser kan stille sig fuldt færdige til disposition.

Valders bataljon

«Et passende ordensværn for kjøbstaden Gjøvik, der for tiden har 1100 indbyggere maatte efter bataljonens formening i tilfælde bestaa af 1 officer, 2 underofficerer, 2 korporaler, 1 tambur og ca. 30 menige. Hvad befalet angaar, saa maatte dette tilstaaes en passende godtgjørelse for forpligtelse til at bo i Gjøvik.»

Fandtes ikke det tilstrækkelige antal menige af linje, landværn og landstorm i selve kjøbestaden Gjøvik maatte man supplere sig fra byens nærmeste omegn.

Beklædning og udrustning for ordensværnnet kunde opbevares hos den i Gjøvik boende officer.

«Befalet for ordensværnnet bør fornemmelig tages af landeværnnet.»

Hallingdals bataljon

formener, at der af de byerne og deres nærmeste omegn boende befalet og mandskaber vil kunde dannes et ordensværn med langt større effektiv virkning end de ophævede borgerkorpser.

«Det forekommer bataljonen tvivlsomt, om landstormen, der alene kan organiseres og benyttes i krig, kan beordres til almindeligt sikkerhedsværn i fred.»

Til ordensværnnet bør benyttes de andre afdelinger tilhørende befalet og mandskab, der bo paa vedkommende sted, og bør ordensværnnet kommanderes af den kompanichef, i hvis distrikt byen ligger; byerne burde inddeles i forskellige fordelinger efter antallet af det paa stedet værende underbefal; fordelingsmønstringer maatte afholdes strax efter flyttedagene og hovedmønstring af hele byens sikkerhedsværn mindst engang aarligt.

«Formentlig burde bataljonerne, efter at sikkerhedsværnnet engang er ordnet, være saameget som mulig udenfor befatning med samme, væsentlig maaske som kontrollernde myndighed.»

Det ansees heldigst, om der til byernes raadhus fra armeens depot udleveredes det til ordensværnnet nødvendige beklædnings, udrustnings og armaturgjenstande.

Numedals bataljon

Landstormen figurerer paa den indsendte opgave med langt større tal end der i virkeligheden haves. —

«Derhos troede bataljonen, at for tiden hverken landværnnet eller landstormen kunde kaldes til tjeneste i fred.»

Det eventuelle ordensværn vilde, selv om styrken af menige (alene

linjen tagen i betragtning) — ikke vilde være uden betydning som sikkerhedsværn, ifølge opgaven blive næsten uden befal, — officerne søge almindeligvis — «og dette maa ansees at være uden gene for tjeneste forøvrig» — helst til Kristiania, medens underbefalet som regel ikke kan ventes at ville opholde sig i byerne.

Det vil derfor næppe lade sig gjøre at give det eventuelle ordensværn en ren militær organisation, idet ordensværnets samling og organisation ved befalingsmænd, der ikke boede paa stedet, vilde blive forbundet med megen tidsspilde og mange omstændigheder, en hurtigere tilsigelse vilde kunde ske ved politiet, men denne udvei befindes lidet anbefalelsesværdig som upraktisk og altfor umilitær.

Skulde smaadepoter oprettes ved uddeling af materiel fra bataljonens depot paa Gardermoen, vilde dette blive ørevet og de stadige flytninger foraarsage iøinespringende ulemper, selv med materiel andensteds fra vilde denne uendelighed af depoter foraarsage en altfor bekostelig og besværlig administrasjon.

Tiden for det eventuelle ordensværns sammenkaldelse vilde blive høist forskjellig for de forskjellige byer og variere fra 1/2 dag til 1 døgn.

Bataljonen anser oprettelsen af ordensværn lidet hensigtsmæssig og formener, at det næsten i ethvert tilfælde vilde falde lettere og mere betryggende for den civile øvrighed at rekvirere militær assistance fra Kristiania eller Horten.

Dersom bataljonen saaledes som paapeget i bataljonens rapport for 1882 om en føri tid faar sit depot i Drammen, hvor en stor del af 2det og 3dje kompani's mandskaber opholde sig foruden i de nærmest tilgrændsende bygder: Eker, Skauger, Strømmen og Sande, vil ordensværnet for byerne i denne bataljons distrikt — saavel som for selve Drammens by — blive endnu mere unødvendig.

Kristiansandske inf. br.s distrkomdo

anfører et resumé af den i Ak's skrivelse af 7/6 80 antydede ordning af spørgsmaalet, hvorefter landværnet og landstormen fortrinnsvis var tænkt anvendt til ordensværn, og erklærer derpaa, at «i disse den kgl. Ak's grundtræk for en organisation af et ordensværn, maa distrkomdoen beklage ikke at have fundet noget brugbart fundament for en under vore forhold gennemførlig eller hensigtsmæssig organisation af et effektivt ordensværn, idet man nemlig antager, at et saadant ialfald meget simplere og bedre ladet sig formere af de havende linjeafdelinger i det væsentlige saaledes som i Adeptets skrivelse til Ak. af 3/6-81 angivet: «at de i byerne og omegn boende

mandskaber med kortest mulig varsel samles og stilles under kommando af nærmeste befalingsmand.»

Bataljonernes opgaver stiller i saa henseende garanti med hensyn til styrken og mobiliseringshurtigheden.

Spørgsmaal om ordensværnets rekruttering og særskilte organisation, øvelse og mønstringer vilde bortfalde.

Distriktets byer henføres for anledningen til 3 naturlige hovedcentre og militærstationer: Skien, Kristiansand og Stavanger.

«Til disposition vil af tropper haves:

For Skiens distrikt: Af Thelemarkens bataljon for Skien omtrent 1 kompani i løbet af 12 timer og 2 á 3 kompanier paa 24 timer.

For Kristiansands: Brigadens depotafdeling strax parat og en reserve af 1 á 2 kompanier af Nedenæs bataljon paa 24 timer.

For Stavangers: Stavangers bataljon med cr. 100, 200, 500 og 700 md paa henholdsvis 6, 12, 24 og 48 timer samt en reserve af hele Kristiansands bataljon paa nogle dage.»

Et rigelig antal dampskibe for troppetransport forefindes.

Særskilt opmærksomhed fortjener *Stavanger* med sin store arbejderbefolkning og sine usikre næringskilder, her forefindes imidlertid et forholdsvis betydeligt antal befalingsmænd, medens Jæderbanen letter troppesammendragningen.

For *Stavanger* kan paaregnes forstærkning fra Bergens garnison og for *Skiens* vedkommende fra Kristiania.

Ved en udstrakt anvendelse af depotavdelingen vil man have fordel af at benytte en vel disciplineret og øvet tropp samt at have mandskaber, som i større antal ikke er hjemmehørende i vedkommende urolige by eller distrikt, paa den anden side kan der stilles i tvivl om det kan være forsvarligt at anvende den unge skoletrop i her omhandlede øiemed. —

Nogen forandring med hensyn til depoternes beliggenhed er der dette distrikts vedkommende ikke nødvendig.

Endel af den først fremmødende styrke maatte stilles under kvartermesterens kommando til bevogtning af depoterne.

Skarpe patroner, for expl resterne af exercerrammunionen, maatte være til raadighed.

Distriktchefen maatte ansvare for opretholdelsen af lovlig orden inden distriktet, og efter denne opfatning er der allerede foretaget betryggende forholdsregler for Stavanger by's vedkommende, saaledes som fremgaar af distriktchefens skrivelse til Ak. af September 1881.

Et saadant ordensværn dannet af armeens afdelinger og samlet ef-

ter en halv á en hel dags forløb er imidlertid ikke fuldt tilstrækkelig, det tiltrænges for byerne en politiforstærkning, der «saa at sige paa minutet» burde være forhaanden til politiets raadighed.

Der bør idetmindste i de større byer staa til politiets disposition et passende antal ekstrakonstabler, udvalgte blandt vel disciplinerede og haandfaste militærpersoner, bosatte, men ikke altfor domicilierede i byen.

Denne politiforstærkning maatte bestaa af samme antal personer som det i byen ansatte politipersonale (betjente og konstabler), maatte indrulleres ved politiet, forpligtes til regelmæssige mønstringer, og ikke forlade byen uden politiets tilladelse, men paa givet signal fremmøde paa korteste varsel, og for disse forpligtelser maatte de da nyde en fast aarlig aflønning.

«Fra først af vil det maaske reises vanskeligheder ved kommunernes overtagelse af et saadant tilleg i politiudgifterne, men naar det først var bestemt, at de iethvertfald vilde have at refundere udgifterne ved opbud af militær som ordensværn, hvad det ialfald for en større del af samme antages at blive tilfældet, da vilde vedkommende sandsynlig foretrække at afholde de mindre udgifter ved ekstrakonstablernes aflønning istedenfor at risikere indrykning af hele militærafdelinger saa at sige som eksekutions tropper. Dette engang forsøgt blot med 1 á 2 kompanier for en by af Stavangers størrelse eller Flekkefjord vilde visselig strax omstemme vedkommende kommunistyreelse til den ønskeligste medgjørighed i saa henseende.»

Disse ekstrakonstabler skulde da ogsaa have at bistaa politiet med at udforske stemningen og rapportere derom.—

I henhold til ovenanførte finder distriktskomdoen forordningen af denne sag nærmest magtpaaliggende:

«1. Ved lov at faa bestemt, at bykommunerne skulde udrede alle eller størredelen af de ved militærets benyttelse som ordensværn foranledigede udgifter, hver for sit og hvert enkelt tilfældes vedkommende.

2. At der fra militærets side i fredstid ikke lægges nogen hindring iveien for at underklasserne engageres til tjeneste som ekstrakonstabler eller politiforstærkning i byerne, hvilken stilling først skulde maatte opgives naar militæret var traadt i virksomhed som ordensværn.

3. At vedkommende militærchefer forøvrigt giver udstrakt myndighed saavel med hensyn til forberedelserne for opbudet af ordensværn som forøvrigt med hensyn til ledelsen af dets ... og depotets sikring alt efter de stedlige Forholdes medfør.» —

Stavanger bataljon

udtaler sig for, at gevæerne i depoterne paa Malde efter vaabenøvelserne ved borttagning af tændstemplerne kunde gjøres ubrugbare, om urostifterne ved overrumpling skulde bemægtige sig dem, samt ligeledes for at der ikke udenfor vaabenøvelserne bør opbevares skarp ammunition i ammunitionshuset, og formener at der blandt byens bedre stillede borgere bør søges. Dennes inddeling i underafdelinger bestemmes hvert aar af distriktskommandoen efter de fra bataljonens indkomne opgaver over den disponibel styrke. Bataljonen gives foruden kompanichefer tillige en egen chef, om dertil er adgang. — men henlægges forøvrig under kommandanten, til hvem den civile øvrighed i tilfælde sender tropperekvition.

2. Til distriktskommandoen indsender bataljonen hvert aar inden Februar maanedes udgang opgave (schema n.2) over de af landeværnsmænd (fortiden ogsaa reserven) der bor i Bergen og Aalesund. Efterat distriktskommandoen derefter har bestemt ordensværn-bataljonens taktiske *inddeling* i hovedtrekkene, tilstilles denne chef de indkomne opgaver, hvorefter denne inddeler fordelingerne, (hvis antal retter sig efter underbefalingsmændenes) efter mandskabernes bopæl, saaledes at alle, der bor i samme bydel, tilhører samme fordeling.

3. Efterat ordensværnets bataljonschef har foretaget den i punkt 2 omhandlede inddeling tilstiller han kommandanten rapport (schema no.3) over ordensværnets styrke, sammensætning og forlegning i byen. Kommandanten bestemmer naar og hvor stor del af ordensværnet skal beordres til mønstring, hvortil ordren bør udgaa med kort varsel.

4. Paa samme tid som bataljonschefen foretager inddelingen (punkt 2) forfatter han ogsaa, ligesom han lader kompanicheferne og tropscheferne (d.e. fordelingsunderofficererne) *forfatte fortegnelsen* (schema no 4) over mandskaberne og deres bopæle.

Til disse fortegnelse benyttes oktavbøger, hvilke bøger underbefalingsmændene stedse bærer paa sig, og i hvilke mandskaberne opføres i den orden, hvori de bor i vedkommende bydel.

5. Forat *tilsigelse* til fremmøde skal kunne øke muligst hurtigst, bør det antal mænd, der tilsiges af en og samme ordrebringer (fordelingsunderoffiser) være saa begrænset som muligt. Naar derfor fordelingen er mere end 10 à 15 mand sterk bør fordelingsunderofficererne ved tilsigelse benytte de raskeste og paalideligste karle i fordelingen, hvilke han lader tilsige hver ca. 10 mand.

Til denne hensigt skal fordelingsunderofficeren ved orden af forteg-

nelserne (schema 4), tillige stedste bære paa sig løse delvise gjenparter af samme omfattende ca 10 mand til brug for de udtagne ordrebringere. Disse kunde ogsaa selv opbevare disse gjenparter.

6. Ved *mønstringen* eller *fremmødet* lader kompanicheferne mandskabet opraabe, formerer kompaniet, lader (om det er almindelig mønstring) bøgerne besigtige (fx med hensyn til bopelforandringer o.l.) og afgiver melding for ordensvernets bataljonschef, som ved mønstringen forvisser sig om, at fortegnelserne er medbragte samt i orden, hvorthas han ved ethvert fremmøde afgiver melding for kommandanten, som bestemmer om mandskaberne skal dimmiteres, videre anvendes etablert et frivillig sikkerhetspoliti. —

Nedenes bataljon

meddeler at den har tænkt sig, at alt det mandskab, der ankommer i løbet af de første 6 timer efter indkaldelsen organiseres som et kompani under en af de i Kristiansand boende kompanichefer; de, der kommer efter 6 til 12 timer organiseres derefter som et kompani under en anden kompanichef og saa fremdeles. —

Thelemarkens bataljon

foreslaar, at ordensværn for Skien og Laurvig opsættes af overbefalet ved 1ste og 2det linje kompani samt underbefal og menige fra de i opgaven nærmere anførte fordelinger af disse kompanier og af 1ste landeværnskompani. Samtlige i byerne og omegn bosatte underofficer af bataljonen benyttes ved indkaldelsen af ordensværnets mandskaber.

Den ældste af de i Skien bosatte officerer overtager kommandoen indtil vedkommende kompanichef indtræffer.

Bergenske inf.br.distrkomdo

formener at man ved oprættelsen af ordensværn vesentlig maa feste sig ved *landværnet*, eftersom landstormen ikke er organiseret. Ordensværn tiltrænges i Bergen og Aalesund med respektive 450 og 32 i byen boende menige af landeværn og reserven (reserven er medtagen, da den ei længer anvendes til at supplere vacancer i linjen.)

Ordensværnets bevæbning antages at kunne øke udlevering af ældre 4 s geværer, der kan magasineres paa Bergens arsenal.

Beklædningen kan indskrænkes til de nødvendige effekter og anskaffes for Bergens borgervæbnings mulige midler eller for dertil bevilget beløb om midler hertil ikke kunde tilveiebringes, kunde det foreløpig være tilstrækkeligt at tildele ordensværnet vaaben samt et

eller andet distingueret hovedplagg (expl. det ældre kepier med skildt)

Ordensvernets chef maa afholde hyppige mønstringer (expl en gang hvert fjerdingaar); under disse møder kunde der være andledning til nogen øvelse i sluttet exercitie og haandgreb.

For Aalesunds vedkommende maatte man, hvis ikke politiet kunde tage effekterne i forvaring, ty til at udlevere dem til mandskaberne omendskjønt dette i mange henseender kunde være mindre heldigt. Distrkomdon antager at der til sammenkaldelsen af dette ordensværn vil medgaa ca 6 timer, til uddeling af vaaben 1/2time og til beklædning om saaden haves,— mindst et par timer.

Følgende nærmere bestæmmelser for opsætning af ordensværn og tjenesten ved samme for Bergens vedkommende foreslaaes:

«1. Samtlige i byen boende befalingsmænd og menige af landeværnet danner byens ordensværn og benævnes *Bergens* ordensværnsbataljon.» Dennes inddeling i underafdelinger bestemmes hvert aar af distriktskommandoen efter de fra bataljonens indkomne opgaver over den disponible styrke. Bataljonen gives foruden kompanichefer tillige en egen chef, om dertil er adgang. — men henlægges forøvrig under kommandanten, til hvem den civile øvrighed i tilfælde sender tropperekvition.

2. Til distriktskommandoen indsender bataljonen hvert aar inden Februar maanedes udgang opgave (schema n. 2) over de af landeværnsmand (fortiden ogsaa reserven) der bor i Bergen og Aalesund. Efterat distriktskommandoen derefter har bestemt ordensværnsbataljonens taktiske *inddeling* i hovedtrekkene, tilstilles dennes chef de indkomne opgaver, hvorefter denne inddeler fordelingerne, (hvis antal retter sig efter underbefalingsmændenes») efter manskabernes bopæl, saaledes at alle, der bor i samme bydel, tilhører samme fordeling.

3. Efterat ordensværnets bataljonschef har foretaget den i punkt 2 omhandlede inddeling tilstiller han kommandanten rapport (schema no 3) over ordensværnets styrke, sammensætning og forlegning i byen. Kommandanten bestemmer naar, og hvor stor del af ordensværnet skal beordres til mønstring, hvortil ordren bør udgaa med kort varsel.

4. Paa samme tid som bataljonschefen foretager inddelingen (punkt 2) forfatter han ogsaa, ligesom han lader kompanicheferne og tropscheferne (d.e. fordelingsunderofficererne) *forfatte fortegnelsen* (schema no 4) over mandskaberne og deres bopæle.

Til disse fortegnelse benyttes oktavbøger, hvilke bøger underbefa-

lingsmænderne stedse bærer på sig, og i hvilke mandskaberne opføres i den orden, hvori de bor i vedkommende bydel.

5. Forat *tilsigelse* til fremmøde skal kunne øke muligst hurtig, bør det antal mænd, der tilsiges af en og samme ordrebringer (fordelingsunderofficer) være saa begrænset som muligt. Naar derfor fordelingen er mere end 10 å 15 mand sterk bør fordelingsunderofficerne ved tilsigelse benytte de raskeste og paalideligste karle i fordelingen, hvilke han lader tilsige hver ca. 10 mand.

Til denne hensikt skal fordelingsunderofficeren ved orden af fortegnelserne (schema 4), tillige stedse bære paa sig løse delvise gjenparter af samme omfattende ca 10 mand til brug for de udtagne ordrebringere. Disse kunde ogsaa selv opbevare disse gjenparter.

6. Ved *mønstringen* eller *fremmødet* lader kompanicheferne mandskabet opraabe, formerer kompaniet, lader (om det er alminnelig mønstring) bøgerne berigtige (fx med hensyn til bopelsforandringer o.l.) og afgiver melding for ordensvernets bataljonschef, som (ved mønstring/) forvisser sig om, at fortegnelserne er medbragte samt i orden, hvorthas han ved ethvert fremmøde afgiver melding for kommandanten, som bestemmer, om mandskaberne skal dimmiteres, videre anvendes hvad der skal udleveres med videre.

7. Fortegnelse over ikke fremmødte med angivelse af grunden til uteblivelsen tilstilles senere kommandanten.»

Distrkomdoen fremsætter derpaa forslag til ordensvernets ordning for aaret 1881.

«For Aalesunds vedkommende bliver de foran antydede bestemmelser at tillæmpe efter omstendighederne».

«Paa grund af mandskabernes pligt tilaat fremmøde ved mønstringer samt bestemmelserne i værnepliktslov af 12te Mai 1866 §77 vil de for Bergens ordensvern her foreslaaede anordnin hverken nødvendigjøre nogen lovbestemmelse eller udkræve nogen bevillgning,— naar undtages til beklædning for det tilfælde, at denne ikke kan afholdes af borgervæbningens midler; men engang anskaffet vil beklædningen faa en meget lang slitningstermin.»

Trondhjemske brigs.distrkomdo.

bemærker, at der inden kommandodistriktet kun er en by, nemlig Trondhjem, hvorom der i heromhandlede henseende vil kunne blive spørgsmaal, de øvrige er ikke af den betydning, at de kan komme i betragtning.

Med hensyn til *landstormens* skikkethed som ordensværn formener distrkomdoen at den ved nærmere betragtning vil være saare

ringe,— det paaregnelige fremmøde antal landstormsmænd vil næppe overstige 150 mænd, og af disse turde naar fornødig, lykkes at samle 100 mand i løp af 12 timer, og resten i løbet af andre 12 timer og dette kun forsaavidt den gode vilje er tilstede hos landstormmændene, idet de i modsat fald ikke vil have vanskelig for at unddrag sig enhver tiisigelse. Landstormen formeres af alle samfundsklasser, dog i Trondhjem fornemmelig af arbejdere, som stadig rekruteres fra landdistrikterne, medens arbeidernes egne sønner gjerne søger anden næringsveier nær søen. Arbeiderne vil altsaa komme til at staa sie o side med arbejdsgiveren for at kvæle optøier, der ialfald har deres sympathi.

Et saaledes samensat Ordensværn vil før være en fare end en betryggelse. «At ville dæmpe uroligheder ved hjælp af de samme samfundsklasser som har fremkaldt dem, er, naar ogsaa ofte det er bleven forsøgt, altid misslykket.»

Institutionen vil derhos blive i høi grad upopulær, og forsaavidt aarlige øvelser blev forbundne med den, betragtet som en ny udgave borgervæbningen, særlig vil arbeiderne der før har været fri for denne slags byrde, som det synes med føie finde sig forurettet.

Landvæernet har vistnok allerede en organisation i fred og nogen disciplin, men tæller ikke saa faa arbejdere, der er familiefædre og i samme situasjon som landstormens arbejdere, omfatter imidlertid for nærværende kun 3 aarsklasser, hvis styrke i byen ikkun er 81 mand, hvilket antal maa reduceres til 50md. en altfor liden styrke for et ordensværn.

Tilbage staar altsaa *linjen*, der er den bedst disciplinerede del og hvoraf meget faa har nogen særinteresse eller staar i nogen support til den delen af byens befolkning hvorfra optøier er at befrygte.

Trondhjems bataljon havde ved udgangen af 1881- 275md af de 7 første aarsklasser, af disse var 118 mand fra landdistrikterne (i fast tjeneste inden byens grændse, 106 sønner af byens borgere og 41 sønner af arbejdere. Stiller dette forhold sig ens aar om andet, kan man altsaa paaregne 250 a 300 linjemandskaber, hvoraf 150 maa kunne være samlet efter 6 timers forløb og ca 50 efter de næste 6 timer. Denne styrke i forbindelse med de stadig tjenestegjørende afdelinger ansees tilstrækkelig de mandskaber der paa grund af slægts- eller interesseforhold formodes at afficeres ved en direkte opræden, kunde anvendes ved den ordinære garnisonstjeneste istedenfor et tilsvarende antal stadig tjenestegjørende. At linjen kun kan udføre sit hverv som ordensvern i fred, synes at være af liden betydning. «Thi med en krigstilstands intræden vil formentlig følge, at der i Trond-

hjem altid vil kunne paaregnes en opsat landværns-, eller landstorms bataljon, hvis overveiende flertal vil skrive fra landdistrikterne, amt end yderligere depot for en eller flere linjebataljoner.»

«Da Trondhjems bataljon med sikkerhed kan antages til enhver tid at ville have boende i byen mere end de fornødne kadres til at opsætte et par linjekompanier, saa behøves formentlig heller ikke nogen særlig foranstaltning at træffes i anledning den tilsigtede benyttelse af linjen som ordensværn.— Alt fornødent i saa henseende indeholdes i reglementet for tjenesten i distriktet.

Xania i April 1883.

In fidem
G. Lange.

Personregister

- Aall, Jacob*, b1, s. 25
Aall, Niels, b1, s. 7
Aavatsmark, Ivar, b3, s. 23
Abildgaard, b1, s. 118, 120
Adolf, Gustaf, b1, s. 165
Andersen, Axel, b2, s. 40
Angell, H., b1, s. 207
Anker, Carsten, b1, s. 32, 34, 57
Arctander, b3, s. 109, 137
Arenfeldt, C. D. A., b1, s. 51
Astrup, oberst, b3, s. 76
Aune, b3, s. 135
Bagger, Herman, b1, s. 121
Bakke, Jørgen, kaptein, b3, s. 134
Battram, Herman, b1, s. 33
Bauck, Ivar, b2, s. 88
Bekker, C., b3, s. 121
Berdal, Geir, b1, s. 139, 210
Bergsgård, Arne, b1, 68, s. 71
Bjerke, Juul, b1, s. 209
Bjørklund, Oddvar, b1, s. 120, 208, 209
Bjørnson, Bjørnstjerne, b1, s. 136, 210
Bjørnstierna, Magnus, b1, s. 55, 56, 58
Blehr, O., b2, s. 271
Bloch, A., b1, s. 30, 35, 39, 50, 52, 173
Bloch, b1, s. 99, 105, 107
Borge, Kj., b2, s. 237, 238
Borchrevink, N. D., b1, s. 106
Brandt, Jens, b1, s. 102

Bratlie, Jens K. M., b2, s. 114
Brock, b1, s. 40
Brun, Johan L., b1, s. 209
Bull, Edvard, b1, s. 134
Bull, Ole, b1, s. 119
Butenschøn, b1, s. 50
Børresen, Urban J. R., b2, s. 18, b1, s. 174, 175, 190, 194, 195, 196, 197, 198, 212
Carl Johan, (Bernadotte), b1, s. 14, 33, 34, 44, 49, 53, 55, 56, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 81, 82, 84, 86, 87
Carl 12., b1, s. 165
Carter Smith, Richard, b1, s. 85, 208
Cederström, Olof R., b1, s. 56
Chamberlain, Neville, b3, s. 22
Christian August, b1, s. 31, 38, 207
Christian Fredrik, b1, s. 14, 31, 36, 37, 38, 40, 46, 49, 50, 53, 58, 60, 207
Christophersen, Bjørn, b1, s. 12
Churchill, Winston L. S., b3, s. 22
Clarke, E. D., b1, s. 206
Dahl, Arne D., b3, s. 119, 140
Dahl, Olaf, b2, s. 237
Dahl, Tore P., b1, s. 169, 172, 211
Dahll, L., b1, s. 153
Danielsen, Rolf, b1, s. 182, 212
Dardel, F., b1, s. 84
Dietl, Eduard, b3, s. 27
Due, Wilhelm, b3, s. 135
Dybvad, Th., b1, s. 112
Dyrssén, b1, s. 195
Eng, Oscar, b1, s. 170
Engels, Friedrich, b1, s. 65, 207
Erichsen, Carl, b3, s. 77, 80, 81, 85, 87, 94, 111, 112, 113, 114, 128, 129, 131, 132, 139, b2, s. 62, 68
Essen, Hans H., b1, s. 49, 58
Eyde, Sam, b2, s. 18
Falsen, Christian Magnus, b1, s. 35, 42
Falsen, Envold M., b2, s. 71
Faye, Wilhelm, b3, s. 14, 125, 138
Fleischer, Carl G., b3, s. 27, b2, s. 284
Flock, b1, s. 80

Fløvik, b3, s. 132
Fog, b3, s. 132
Fougner, Chr., b2, s. 114
Fredrik av Hessen, b1, s. 31
Friis, Jacob, b2, s. 28, b1, s. 109
Fritzner, Ola, b3, s. 129, 134, 135, 139
Frøholm, Gabriel A., b3, s. 103, 104, 136
Frølich, F. H., b1, s. 209
Frølich, Thorbjørn, b1, s. 209
Furre, Berge, b2, s. 12, 13, 126, 168, 174
Færden, Andreas, b1, s. 103
Gade, b1, s. 195
Garben, Balthazar N., b1, s. 108, 115
Gjersø, Leif, b3, s. 135
Graff, Rolf, b3, s. 95, 154, 211
Grankvist, Rolf, b1, s. 96, 97, 208
Grieg, Nordahl, b3, s. 140
Grimsgaard, C. S., b1, s. 159
Grønmo, Sigmund, b2, s. 168
Gudmundsen, Halvor, b3, s. 133, 140
Gulbranson, Carl H., b2, s. 204
Gundström, Wolfred, b3, s. 127, 132
Gustav 4., b1, s. 38
Hagen, Herman F., b3, s. 101, 103, 104, 133
Hagerup, b1, s. 211
Hagle, John T., b3, s. 87, 98, 128
Halifax, Lord, b3, s. 22
Hallager, Georg F., b1, s. 207
Hals, U. F., b1, s. 49, 60, 207
Hambro, Carl J., b2, s. 115
Haneborg, Anders J. F., b3, s. 86, 87, 128, 129, 134, 135, 138, 139
Hankey, Lord, b3, s. 33
Hansen, Maurits, b1, s. 71
Hanssen, Carl F., b3, s. 127
Harring, Harro, b1, s. 105
Hart, Basil H. L., b3, s. 122
Hartmann, Sverre, b3, s. 25, b2, s. 111, 127, 171
Hattedal, Rasmus, b2, s. 152, 154, 173, 287
Haug, Egil, b3, s. 130, 140
Haug, Henry, b3, s. 140
Haxthausen, Fredrik G., b1, s. 51, 55, 60

Hegermann, Diderich, b1, s. 51
Hektoen, Halvor P., b3, s. 18, 94
Helgesen, K. J., b3, s. 137
Hellesnes, Ivar, b2, s. 88
Heyerdahl, b1, s. 77
Hjelm, Jonas A., b1, s. 89
Hjermann, O. C., b1, s. 49, 207
Hjort, Otto C., b1, s. 157
Hjärta, Hans, b1, s. 46
Hoel, Jacob, b1, s. 67
Hoff, Edvard, b1, s. 144, 146
Holberg, Ludvig, b1, s. 80
Holtfodt, Christian T., b2, s. 45, 164
Holmsen, Holm A., b2, s. 242
Holth, T., b3, s. 133
Hornsrud, Christopher, b2, s. 92
Hovind, Harald, b3, s. 102, 127
Hundseid, Jens, b2, s. 114
Hvamb, J., b3, s. 114
Hvoslef, Ragnvald, b2, s. 114
Hybinette, Victor N., b2, s. 18
Hæreid, b3, s. 135
Høgevold, John, b3, s. 124, b2, s. 157, 159, 178
Ibsen, Henrik, b1, s. 110, 120
Ingvoldstad, Frants O., b1, s. 170
Jensen, E., b3, s. 133
Jensen, Jørgen, b3, s. 114, 139
Johansen, Johan S., b2, s. 236
Johansen, Per Ole, b2, s. 12
Jåbæk, Søren, b1, s. 141
Kaartvedt, Alf, b1, s. 155, 159, 160, 211
Kaas, b1, s. 53
Karlsøen, Helge, b3, s. 137
Keynes, John Maynard, b2, s. 91
Kjelstrup, Finn H., b3, s. 65, 126
Kjelstrup, K., b2, s. 278, 280
Knudsen, Halstein, b1, s. 104, 118
Koht, Halvdan, b3, s. 123, b1, s. 26, 40, 55, 182, 206
Kolstad, Peder L., b2, s. 158
Konow, Tomas, b1, s. 107
Koren, Bøicke J. R., b1, s. 169, 171

Kuropatkin, b1, s. 181
Laache, Rolv, b1, s. 73, 208
Laake, Kristian, b3, s. 38, 66, 70, b2, s. 95, 152, 154, 169, 240,
251, 287
Lange, G., b1, s. 7, 228
Langslet, K. S., b2, s. 168, 173
Leiditz, L., b1, s. 212
Lenin, Vladimir I., b1, s. 178
Lie, Jonas, b3, s. 25, b2, s. 128, 171
Lie, Jonas E., b3, s. 131
Lie, Trygve, b2, s. 142, 177
Liebknrecht, Karl, b2, s. 172
Lindbäck-Larsen, Odd, b3, s. 122, b2, s. 173, b1, s. 207
Lindberg, Folke, b1, s. 211, 213
Lindboe, Asbjørn, b2, s. 114, 115, 127, 157, 171, 178
Lippe, Just, b2, s. 168
Lislegaard, Othar, b3, s. 129, 130, 140, 154
Lofthus, Kristian, b1, s. 206
L'Orange, H. P., b2, s. 173
Lorentzen, C. A., b1, s. 28
Lowzow, C. F., b1, s. 157, 159
Lowzow, R., b2, s. 34
Lowzow, T., b3, s. 75, 100, 102, 103, 104, 133, 135, 136
Ljungberg, Birger, b3, s. 31, 32, 46, 47, 48
Lund, Ceccil T., b2, s. 246
Lundestad, Svein, b2, s. 174
Luxembourg, Rosa, b2, s. 172
Lyng, Marcus S., b1, s. 63
Lødrup, H. P., b3, s. 127
Lørdahl, P. W., b2, s. 194
Løvenskiold, Severin, b1, s. 82, 88, 98
Maiski, Ivan, b3, s. 121
Marx, Karl, b1, s. 87, 208
Meinich, Jens Chr., b3, s. 137
Melhuus, Robert S., b2, s. 175
Meydell, J. G., b1, s. 207
Meyn, Fredrik, b1, s. 109
Michelsen, Carl J., b1, s. 27
Michelsen, Christian, b1, s. 182, 184
Mogens, Viktor, b2, s. 117, 171
Moholdt, Ole B., b2, s. 191

Monsen, Fredrik, b3, s. 28, 32, b2, s. 131, 132, 134, 142, 152, 174,
177
Morgenstjerne, b1, s. 80
Mowinckel, Johan L., b2, s. 128
Munch, Johan S., b1, s. 40
Munck, b2, s. 171, 172
Munthe, A. F., b3, s. 65, b2, s. 114, 171, 173, 232
Munthe, Adolph F., b1, s. 146, 153, 155, 157, 161
Munthe-Kaas, Carl, b3, s. 131
Müller, b1, s. 96
Müller, b1, s. 129
Møller, b1, s. 16
Møller, R. B., b2, s. 245, 246, 255
Mørck, C. J., b1, s. 175
Nalki, Ole A., b2, s. 192
Nerbøvik, Jostein, b1, s. 48
Neset, Abraham K., b2, s. 192
Nissen, Bernt A., b1, s. 212
Normann, Harald, b3, s. 43, 44, 123
Neumann, b1, s. 76
Nygaardsvold, Johan, b3, s. 28, 126, 127
Nyquist, Otto, b1, s. 155
Nytke, b3, s. 132
Ohme, b1, s. 54
Olsson, Chr. W. E., b1, s. 191
Onsum, Oluf A., b1, s. 127, 33a
Oscar II, b1, s. 165
Ottem, Bernt K. H., b2, s. 192
Otto, Søren G. O., b1, s. 169
Paul, tsar, b1, s. 26
Pflugk-Harttung, Horst von, b2, s. 171, 172
Platen, Baltzar B. von, b1, s. 80, 81
Prahl, b1, s. 167
Prydz, b1, s. 96
Prytz, Fredrik, b2, s. 114
Quam, Erik, b3, s. 137
Quisling, Vidkun, b3, s. 65, 68, 69, 94, 123, 126, 134, b2, s. 94,
110—118, 126, 128, 133, 152, 157, 158, 162, 171—174, 187
Ram, b1, s. 112
Randem, b3, s. 136
Rastad, Erling, b3, s. 129, 135

Ravn, b1, s. 171
Ravnsborg, Johs, b3, s. 30
Refsum, Sverre, b3, s. 79, 81, 90, 127, 140, b2, s. 177
Reimers, Hans E., b1, s. 4
Rode, Hans H., b1, s. 60, 65
Rolfsen, Per, b3, s. 23
Rolfsen, W. Münther, b3, s. 85, 90, 114, 128
Roos, Carl, b1, s. 32
Roosen, Carl B., b1, s. 75, 208
Ropeid, Andreas, b1, s. 102, 103, 209
Roscher Nielsen, R., b3, s. 154, b2, s. 30, 39, 42
Rosenkrantz, Marcus G., b1,
Rubach, C., b2, s. 37
Ruge, Otto, b3, s. 38, 70, 125, 240, 251
Rye, R., b2, s. 284
Rye, Hans J., b1, s. 157
Ræder, Johan G., b2, s. 68
Ræder, Ole M., b1, s. 137, 160, 169
Sandaker, b2, s. 192
Sandvik, Trygve, b2, s. 173
Sars, J. E., b1, s. 210
Saxlund, Alf, b3, s. 129, 134
Scheen, Rolf, b1, s. 212
Schibbye, b1, s. 132
Schmidt, Fredrik, b1,
Schnitler, H. P., b3, s. 74, 127
Schrøder, b1, s. 60
Schwarz, b1, s. 56
Scott-Hansen, b3, s. 134
Seiersted, Francis, b1, s. 209
Seiersted, Johannes, b1, 4s. 8, 51
Seip, Jens A., b1, s. 69, 90
Seip, Leonard C. C., b1, s. 157
Selander, b1, s. 213
Selmer, Christian, b1, s. 36
Selmer, F., b1, s. 144, 155
Seue, Werner N., b1, s. 43
Siger, Einar W. R., b3, s. 129
Sigholt, b1, s. 77
Sivle, Per, b1, s. 138
Skaar, J., b2, s. 191

Skipperud, Ole J., b3, s. 130
Skodvin, Magne, b3, s. 18, 121
Skramstad, Olaf O., b2, s. 237
Schmidt, Fredrik, b1, s. 40
Sollie, Fredrik D. S., b3, s. 132
Solum, Olaf, b3, s. 134
Sparre, Christian, b1, s. 190, 194, 196, 197, 198
Sparre, b1, s. 99, 105, 107, 108, 115
Spiller, b3, s. 75, 137
Spörck, Johan H., b1, s. 50
Staffeldt, Bernhard D., b1, s. 50, 55, 60
Stang, E., b1, s. 153
Stang, Georg, b1, s. 185, 190, 191
Steen, E. A., b3, s. 71, 138
Steen, Sverre, b1, s. 66, 208
Steffens, W., b2, s. 173, 245, 246, 255, 279
Stenersen, Carl J. E., b2, s. 278
Sundlo, Konrad, b3, s. 27
Svendsen, Bergfinn, b3, s. 130, 140
Sverdrup, Georg, b1, s. 35, 36, 37, 38, 40, 41
Sverdrup, G., b3, s. 127, 135
Sverdrup, Johan, b1, s. 120, 141, 160, 162, 163
Svinhufvud, Pehr E., b2, s. 172
Tank Nielsen, C., b2, s. 280
Thommessen, Rolf, b2, s. 128
Thrane, Marcus, b1, s. 92, 93, 98, 101, 118
Throne Holst, Johan, b2, s. 114, 126, 174
Tranmæl, Martin, b2, s. 75
Tytodden, Helge, b1, s. 104
Ueland, Ole G., b1, s. 89, 120
Valen, Terje, b3, s. 121
Vinje, Aasmund O., b1, s. 110
Volden, b3, s. 135
Walstad, Ole C., b1, s. 113, 121, 209
Wallenius, b2, s. 172
Watt, Richard, b2, s. 163
Wedege, N. E., b3, s. 137
Wedel Jarlsberg, Ferdinand C., b1, s. 72, 76, 80, 81, 82
Wedel Jarlsberg, Herman, b1, s. 32, 33, 42, 55, 63, 82, 85
Welhaven, Kristian, b3, s. 127

- Wergeland*, Henrik, b1, s. 4, 27, 34, 38, 42, 43, 71, 72, 80, 82, 89,
207, 208
- Wergeland*, Harald N. S., b1, s. 134, 135, 153, 160
- Winther*, Claus, b1, s. 76
- Wirsén*, Gustaf F., b1, s. 44, 46
- Wisbeck*, b1, s. 154
- With*, Carl G., b1, s. 169, 171
- Wold*, Terje, b3, s. 69, 126
- Øien*, K., b2, s. 271
- Ørvik*, Nils, b2, s. 126, 174
- Østbye*, Gudbrand, b2, s. 25
- Øverland*, A. O., b1, s. 109

«Den norske hæren mot Stortinget og feiringa av 17. mai.

«Militære felttog knuser den første arbeiderbevegelsen.»

«Soldater verner om kapitalistene i Kristiania.»

«Kongen og hærledelsen planlegger statskupp.»

Dette er stikkord fra historia om det norske militærapparatet fra 1814 til 1905.

I hele denne borgerlige revolusjonsperioden sto hærledelsen sammen med det svenske overherredømmet mot kampen for demokratiske rettigheter.

I motsetning til bildet som militærledelsen gir av seg sjøl, viser «I tilfelle opprør» at krigsmakta undergravde forsvaret av landet. Det var radikale, republikanske offiserer som tvang gjennom den militære opprustninga som gjorde det mulig å løsrive Norge fra Sverige i 1905.

I TILFELLE OPPRØR

«I tilfelle opprør» er den første av tre bøker vi har kalt «Våpen mot folket». Den andre boka dokumenterer at det blei bygd opp hemmelige militæravdelinger mot arbeiderklassen i Norge i tida fra 1914 til 1940. Den tredje boka forteller hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april 1940 og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen.

ISBN 82-7094-205-7

Kr. 48,—